216.2

Library of the Museum

OF

COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by private subscription, in 1861.

Bought

No. 7272.

Nov. 10. 1879

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP
VAN
Kunsten en Wetenschappen.

NEGENDE DEEL

Met Platen

TE
BATAVIA
Ter Lands Drukkery.
1823

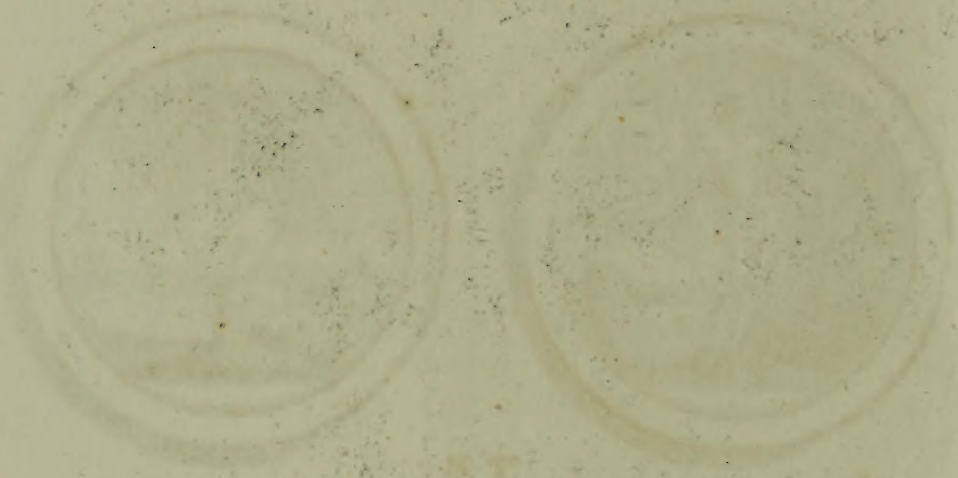

VOORBERIGT.

Door diezelfde werkdadige belangſtelling, die het Nederlands-Indiesch Gouvernement ten allen tijde getoond heeft in den bloei van het BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, en nu onlangs weder zoo edelmoedig en onbekrompen aan den dag heeft gelegd, ziet thans ook het IX Deel van deszelfs Verhandelingen het licht. Zonder de krachtige medewerking toch, en milde onderſteuning onzer geëerbiedigde Hooge Regering — het is een genoegen voor ons, dit hier openlijk en met het dankbaarſte gevoel te erken en — zoude het nog in lange niet, welligt nimmer, te voorſchijn zijn gekomen. Mogt dan ook dit Deel eenigzins aan de verwachting beäntwoorden, en

door

door het geëerd Publiek met datzelfde genoegen, en diezelfde goedkeuring ontvangen worden, waarmede de vorige werken dezes Genootſchaps zijn begunſtigd geweest. De vermaardheid echter van den naam der Schrijvers, en hunne algemeen erkende geſchiktheid voor de volvoering der taak, die zij op zich genomen hebben, waarborgen ons, dat de aankondiging van dit Deel reeds bij voorraad eenen gunſtigen indruk bij den Lezer zal verwekt hebben. Wat mogen wij niet verwachten van de naſporingen eenes geleerden en onvermoeiden REINWARDT's, ſchrijvende *over de hoogte en verdere natuurlijke geſteldheid van eenige bergen in de Preänger-Regentſchappen*; van eenen opmerkzamen, kundigen en vooräl in Oost-Indieſche zaken door en door bedrevenen VAN SEVENHOVEN; en van zulk eenen bekwamen en ijverigen natuur-onderzoeker, als de Heer BLUME is? Wij betuigen bij deze gelegenheid aan die verdienſtelijke mannen onze hartelijkſte erkentenis voor hunne belangrijke en vriendelijke bijdragen, waardoor wij nu, met behulp van het Gouvernement, in ſtaat geſteld worden, om dit IX Deel in het licht te doen komen;

men; en wij beveleu ons, ook voor den vervolge, in hunne, voor ons zoo aangename, onderſteuning en medewerking tot voortzetting onzer werkzaamheden. De Hoogleeraar REINWARDT had de, in dit Deel gedrukte, Verhandeling, als Voorzitter van dit Genootſchap, in eene vergadering voorgelezen, en dezelve vervolgens op verzoek der Directie aan het Genootſchap afgeſtaan; de Heer VAN SEVENHOVEN, Commisſaris van Palembang, had bij zijn uitgebreid, aan het Gouvernement aangeboden, *Verſlag over den ſtaat van Palembang*, ook eene *Beſchrijving der Hoofdplaats* gevoegd, en daarvan, met voorkennis en goedkeuring der Hooge Regering, een afſchrift aan dit Genootſchap geſchonken; en de Heer BLUME bood ons minzaam aan eenige zijner aanteekeningen, op zijne botaniſche togten over dit eiland van tijd tot tijd gemaakt; en zie daar de aanleiding tot het verzamelen der keurige bouwſtoffen, waaruit dit IX Deel is zamengeſteld! Wij verheugen ons dezelve in de plaats te kunnen ſtellen der ſtoffe, waarvan in het Voorberigt van het VIII Deel dezer Verhandelingen melding wordt gemaakt, welke met den toenmalig

afgetreden Voorzitter van dit Genootſchap, den Heer RAFFLES, naar Europa is medegegeven, ten einde aldaar de uitgave van het IX Deel te beſpoedigen; doch wiens beloften dien aangaande geheel onvervuld zijn gebleven, zonder dat de medegenomene, en aan zijne bezorging toevertrouwde ſtukken zelfs aan de Directie terug zijn gezonden. De gewigtige ſtaatkundige gebeurtenisſen, die na zijn vertrek zijn voorgevallen, en de zoo heugelijke en gewenschte herſtelling van het Nederlandsch Beſtuur op dit eiland ten gevolge hebben gehad, zullen wel de vermoedelijke oorzaken dezer teleurſtelling zijn. Intusſchen ſtreelt ons de bijna zekere overtuiging, dat de inhoud van dit IX Deel, het welk thans te voorſchijn treedt, daarbij niet zoo zeer zal verloren hebben; dien waarborg geeft ons de kunde der Schrijvers dezer Verhandelingen, en wij zouden meenen hun te kort te doen, indien wij de toegevenheid des Lezers over hunnen arbeid wilden inroepen. Indien wij eenige verontſchuldigingen moeten maken, dan zoude het zijn over den min ſierlijken druk van dit Deel, de vertraging van deszelfs uitgaaf,

en

en de drukfouten, die hier en daar nog ſchuilen; maar een iegelijk, die ſlechts eenigzins bekend is met den ſtaat der drukkerij in Indie door gebrek aan perſen en handen, en door den ſlechten toeſtand der letters zelve, als zijnde de oude bijna geheel verſleten, en nog geene nieuwe uit Europa aangekomen; en met de weinige middelen, die om opgenoemde redenen hier aanwezig zijn, om net en ſierlijk te drukken, als ook met de hinderpalen, die men in den voortgang elk oogenblik ontmoet, zal dit gemakkelijk kunnen vergeven. Hierbij komt nog, dat de Schrijvers dezer Verhandelingen, uit hoofde hunner ambts-betrekkingen, die hen naar andere plaatſen riepen, niet altijd op deze hoofdplaats aanwezig konden zijn, om de drukproeven na te zien en te verbeteren. Dit IX Deel verſchijnt dus in een gewaad, niet zoo, gelijk wij het wenschten, maar gelijk wij het vermogten; doch wanneer daardoor iets wordt bijgedragen tot *Nut van het Algemeen*, dan zal de Directie zich niet alleen overvloedig beloond achten voor de moeite, aan deszelfs uitgave beſteed; maar het zal haar ook tot aanmoediging ſtrekken, om alles aantewen-

den, wat in haar vermogen is, om de uitgaaf van het X Deel dezer Verhandelingen ſpoedig te bezorgen. De milde bijdragen van een ieder zullen daartoe hartelijk welkom zijn, en met erkentelijkheid aangenomen worden.

PRO-

PROGRAMMA

EN

BERIGT

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

VOOR HET JAAR 1823.

Het Bataviaasch Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen hield op *dingsdag, den 7den october* 1823, deszelfs jaarlijkſche algemeene vergadering in het genootſchaps-huis op *Rijswijk*, bij *Batavia*.

Deze plegtige en zeer talrijke vergadering werd begunſtigd door de hooge tegenwoordigheid van Zijne Excellentie, den Heer Secretaris van Staat, Gouverneur Generaal over Nederlandsch Indië, als Beſchermheer van het genootſchap.

De voorzitter, de heer Mr. *P. S. Mauriſſe*, opende de vergadering met

eene gepaste aanſpraak, houdende een kort verſlag van hetgeen, ſedert de laatſte algemeene vergadering van den 28ſten augustus 1822, bij het genootſchap was voorgevallen en verrigt.

Het ligchaam van beſturende leden beſtond als toen uit de navolgende heeren, als:

Mr. *Pieter Simon Maurisſe*, Ridder van de Orde van den Nederlandſchen Leeuw, preſident van het civiele- en van het militaire hoog geregtshof van Nederlandsch Indië;

Philippus Wedding, Ridder van de Orde van den Nederlandſchen Leeuw, Roomsch-katholijk pastoor te *Batavia;*

Diderik Lenting, predikant bij de hervormde gemeente te *Batavia;*

Mr. *Gerrit Buijskes*, vice-preſident van het hoog geregtshof van Nederlandsch Indië;

Mr. *Gerard Theodoor Blom*, preſident van den raad van justitie te *Batavia*, lid van het hoog militaire geregtshof;

Carel Lodewijk Blume, *medicinæ doctor*, commisſaris over den burgerlijken geneeskundigen dienst en inſpecteur der vaccine; en

Jan van der Vinne, fiskaal bij den raad

raad van justitie te *Batavia*, inſpecteur over het lager en middelbaar onderwijs, ſecretaris van het genootſchap.

Hierna werd door den voorzitter regtmatige en eervolle hulde gedaan aan de verdienſten der, aan beſturende leden, en aan de belangen des genootſchaps, ontvallen medebeſtuurderen, wijlen *Jan Bowier*, *Az.*, *medicinæ doctor*, chef over den burgerlijken en militairen geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indië; en *Johannes Ekenholm*, vice-preſident van de wees- en deſolate boedel-kamer te *Batavia*, welke laatſte op zijn verzoek ontſlagen is.

Tot verderen voortgang der werkzaamheden, werd door den voorzitter, namens beſturende leden, de vergadering verzocht te voorzien in de vervulling der, door voorſchreven verliezen, aan het beſtuur gemist wordende leden, en, op voordragt van beſturende leden, daartoe verkozen:

Zijne Excellentie de Luitenant-Gouverneur en Luitenant-Generaal, *Hendrik Merkus de Kock*, Commandeur van de Militaire Willems-Orde, commandant der troepen in Nederlandsch Indië; en

Guillaume de Serière, predikant bij de hervormde gemeente te *Batavia*; welke beide heeren, na in eervolle bewoordingen door den voorzitter toegesproken te zijn, en daarop in minzame, voor het genootschap zeer vleijende, uitdrukkingen geantwoord te hebben, dadelijk onder de leden des bestuurs zitting hebben genomen.

De voorzitter vermeldde de heeren leden, die, in de jongst verstreken jaren, door den dood aan het genootschap zijn ontrukt; daarbij bijzonderlijk indachtig zijnde aan den heer *J. C. van Hasselt*, *medicinæ doctor*, gecommitteerde tot het natuurkundig onderzoek in Nederlandsch Indië, wiens vroegen dood het Genootschap niet minder betreurt, dan dien van het verdienstelijke lid *Bowier*.

De voorzitter berigtte wijders, dat, sedert de laatste algemeene vergadering, tot leden van het genootschap waren benoemd:

TOT GEWONE LEDEN.

Diederik Willem Pinket van Haak, resident van *Japara* en *Joana*, lid der oudheidkundige commissie op *Java*;

Guil-

Guillaume de Serière, predikant bij de hervormde gemeente te *Batavia*;
Adrianus Johannes Bik, vendumeester te *Batavia*, en lid der oudheidkundige commisſie op *Java*;
Jan Peereboom, *Bz.*, hoofd-inſpecteur van de waterſtaat op *Java*;
James Tromp, adjunct-hoofd-inſpecteur van den waterſtaat op *Java*;
A. A. J. Paijen, architect van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal, lid der oudheidkundige commisſie op *Java*; en
Mr. *Willem Popkens*, lid van het hoog geregtshof; die, voorheen door zijn vertrek naar *Europa* bedankt hebbende, thans weder op zijn verzoek als lid is ingevallen.

TOT CORRESPONDERENDE LEDEN.

Kolonel *J. W. de Sturler*, opperhoofd voor den Nederlandſchen handel op *Japan*;
P. F. von Siebold, *med. doctor*, chirurgijn-majoor, geneesheer op *Japan*;
Mr. *H. W. Tijdeman*, hoogleeraar in de regtsgeleerdheid te *Leijden*;
E. J. Kops, hoogleeraar in de wis- natuur- en landhuishoud-kunde te *Utrecht*;

Burc-

. . . . *Burcke*, *med. doctor*, directeur van den plantentuin op *Mauritius*;
. . . . *Wallich*, *med. doctor*, ſuper-intendent van den plantentuin te *Calcutta*;
Mr. *R. A. Arntzenius*, 's Rijks advokaat in de provincie Noord-Holland, lid van de tweede kamer der Staten-Generaal, te *Haarlem*;
D. A. Overbeek, reſident te *Chinsurah*.
. . . . *Bletterman*, conſul der Nederlanden te *Canton*; en
. . . . *Poleman*, aan de *Kaap de Goede Hoop*;

Tellende het genootſchap thans, voor zoo verre de berigten van het overlijden van buitenlandſche leden ingekomen of bekend zijn:

Negen honoraire leden;

Twee-en-twintig corresponderende leden; en

Tachtig gewone leden, van welke *vijf en dertig* ter dezer hoofdplaats aanwezig.

Door den voorzitter werd aan de vergadering mededeeling gedaan der, van een aantal geleerde genootſchappen en maatſchappijen, alsmede van zeer vele particuliere perſonen, zoo wel in Indië, het Vaderland, als elders,

ders, bij het genootſchap ontvangen, boek-geſchenken en werktuigen, en erkentelijke dank daarvoor aan de geleerde inzenders en milde gevers betuigd.

De voorzitter verzocht den ſecretaris rekening en verantwoording te doen van het fonds des genootſchaps; blijkende het uit de, te dien aanzien ter tafel gebragte, ſtukken, dat het ſaldo der kas, door de goedgunſtige en milde onderſteuning van het Gouvernement, bedraagt *f* 3263 - 3 - ongerekend de gift, welke Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal, in ſtede der contributie, over de jongst verloopen jaren als gewoon lid, heeft gewenscht bijtedragen.

De vergadering had wijders het genoegen te vernemen, dat het, reeds gedeeltelijk ter perſe zich bevindende, *negende* deel der verhandelingen van het genootſchap in zich zoude bevatten de ondervolgende, aan het genootſchap goedgunſtiglijk aangeboden en ter deszelfs beſchikking geſtelde, ſtukken, als:

a. Verhandeling van den hoogleeraar *C. G. C. Reinwardt*, over de geſteldheid van eenige bergen in de *Preänger Regentſchappen*;

Be-

b. Beſchrijving der hoofdplaats van *Palembang*, medegedeeld door den heer *J. J. van Sevenhoven*, commisſaris van het Nederlandſche Gouvernement aldaar in 1822 en 1823;

c. Beſchrijving van eenige gewasſen, waargenomen op eenen togt naar den *Salak*, in den jare 1822, door den heer *Blume*, *med. doctor*; en

d. Beſchrijving van zes, door genoemden heer *Blume* op *Java* nieuwlings ontdekte, eikſoorten; bij welke laatſte de afbeeldingen der planten, in geëtſte platen door de bevallige ſtift van het verdienſtelijk medelid *A. J. Bik* vervaardigd, zullen gevoegd worden.

De vergadering vernam alverder met belangſtelling, dat de tweede druk van het *1ſte en 2de* deel van 's genootſchaps verhandelingen, welke niet meer voorhande waren, van de pers is gekomen.

De voorzitter verzocht den ſecretaris voorlezing te doen van de ontworpen *nieuwe wetten* voor het genootſchap, welke, artikels-gewijze overwogen, met of zonder veranderingen door de algemeene vergadering goedgekeurd, en tot grond-wet van

van het genootſchap aangenomen werden.

Wijders heeft de vergadering beſloten tot het uitſchrijven der *zes* navolgende prijsvragen, welke beantwoord moeten worden voor *den 1ſten october* 1825, onder uitloving der gouden of zilveren medaille, naar gelang der waarde van het ſtuk, geſlagen op den ſtempel des genootſchaps en voorzien van deszelfs zinſpreuk, dan wel vaneene ſom van *drie honderd* en *één honderd guldens*, naar de keuze der ſchrijvers.

IN HET VAK DER GENEESKUNDE.

No. 1. Daar men in het algemeen nog zulke ongunſtige begrippen koestert aangaande de ongezondheid der Oost-Indieſche gewesten, in het bijzonder van *Java*, en vooral van de hoofdplaats *Batavia*, voor het ligchaamsgeſtel van den Europeaan, zoo wordt gevraagd:

Een naauwkeurig, en door bewijzen geſtaafd onderzoek, in hoeverre deze begrippen gegrond zijn, en wat men daarin als overdreven mag beſchouwen; gevolgd door eene beknopte aanwijzing der voornaamſte en door de ondervinding goedgekeurde behoedmiddelen, die een, naar Oost-Indië

die zich begevend Europeaan, zoo wel gedurende zijne reize, als in de eerſte tijden van zijn verblijf op *Java*, behoort aantewenden, om zijne gezondheid te bewaren; waarbij ten ſlotte nog verlangd wordt eene aantooning van den besten en beproefdſten levens-regel, welken een Europeaan op *Java* en *Batavia* volgen moet, om op den duur eene goede gezondheid te genieten.

No. 2. Wordt gevraagd:

Eene naauwkeurig uitgewerkte verhandeling over de ziekte, genaamd *Cholera morbus*; hoofdzakelijk moetende inhouden de oorzaken, het verloop en de geneeskundige behandeling derzelve, zoo als zij onlangs *epidemiesch* (*algemeen heerſchend*) in deze gewesten gewoed heeft en zich van tijd tot tijd nog vertoont; de vergelijking van voorafgegane *epidemieſche* of *ſporadieſche* verſchijningen der ziekte met die, waarvan wij ooggetuigen zijn geweest; het verſchil, het welk daarbij, ten opzigte der ziekte-verſchijnſelen en verhouding der ſterfgevallen tot de genezingen, heeft plaats gehad; het *el* of *niet* aanſtekelijke derzelve in de onderſcheiden tijdvakken der ziekte, of in de geſteldheden der voorwerpen; de wijzigingen, welke

ke het verſchil van lucht en landſtreek op den overgang van de eene plaats of voorwerp tot anderen heeft te weeg gebragt; de verſchijnſelen na den dood, bij het naauwkeurig ſchouwen der lijken; den aard en de meerdere of mindere doelmatigheid der onderſcheiden aangewende of aangeprezen geneesmiddelen in bepaalde gevallen. En, in een woord, al wat eenig practicaal nut ter leniging dezer verſchrikkelijke plaag kan aanbrengen, moet in deze verhandeling zoo veel mogelijk uit een gezet worden, met vermijding van verouderde of gewaagde leerſtelſels of gisſingen; zullende bij het genootſchap bij voorkeur in aanmerking komen zulke geſchriften, welke genoegzaam van de eigene waarnemingen en ondervinding der opſtellers getuigen.

VOOR DE PLAATSBESCHRIJVING.

No. 3. Daar het over het algemeen uit de verſchillende beſchrijvingen blijkt, dat men zich nog geene juiste voorſtelling kan maken van de ſtad, en de onderſcheidene bevolking van *Batavia*, de van ouds beroemde hoofdſtad van Neêrlandsch Indië, en van de zeden en gebruiken

ken van derzelver inwoners; en dewijl de vorige beſchrijvingen, die zoo wel elders, als ook in de werken van dit genootſchap voorhande zijn, van hoe vele verdienſten ook op het oogenblik, toen zij geſchreven werden, thans echter, door verloop van tijd, en de groote veranderingen en gebeurtenisſen, daarin voorgevallen, van weinig of geene waarde meer zijn, zoo verlangt het genootſchap eene topographieſche en ſtatiſtieke beſchrijving van *Batavia*, gelijk het in dit jaar 1823 beſtaat, vergezeld van eene korte ſchets, zoo wel der voornaamſte gebruiken en gewoonten der onderſcheidene, in- en bij *Batavia* wonende, Inlandſche en Chineſche bevolkingen, als vooral van den ſtaat der Europeſche bevolking, der regering, der kunſten en wetenſchappen, der beſchaving en zedelijkheid van de, op *Batavia* zich ophoudende, Europeanen, met opgave en vergelijking van het geen te voren hier over te boek geſteld is.

TOT DE TAALKENNIS EN GESCHIEDENIS.

No. 4. Daar het maleische werkje, in het Arabiesch getiteld, *Soelaletú-lsalathin*, in het Maleisch, *penoe-*

noeronan ſegala radja, en in het Nederduitsch, *de ſtam of de afkomst der koningen*, niet alleen aanprijzenswaardig is om den ſtijl en de taal, maar ook belangrijk is wegens het onderwerp, daarin vervat, als behelzende de afkomst der Maleiſche Koningen van *Alexander den Grooten*, en de lotgevallen van het Maleiſche Rijk en Land, tot op de komst der Portugezen in die gewesten; zoo wordt gevraagd: eene korte ontwikkeling van dat werkje, met eene ſchets van deszelfs verdeeling, vergezeld van vertalingen, als proeven van deszelfs ſtijl, en uittrekſels van merkwaardige plaatſen.

No. 5. Daar men tot nog toe zeer weinig bekend is met de geſchiedenis van de aankomst, den aanvankelijken handel, het gedrag en de verdere omſtandigheden, welke de eindelijke vestiging der Nederlanders op het eiland *Java* zijn voorafgegaan; en men even min weet, welke middelen en maatregelen door de hoofden der Javanen, ten tijde der genoemde vestiging, aan het hof des Keizers van de *Mataram* zijn voorgeſteld geworden, om die vreemdelingen uit hun land te weren; en eindelijk, daar men in zeker hand-

ſchrift van den koopman en eerſten klerk ter generale ſecretarie te *Batavia*, *Johannes Camphuijs*, handelende over de verövering van het koningrijk *Jaccatra*, geſchreven in 1667, vindt aangeteekend, dat onder de inlanders eene voorzegging beſtond, namelijk, dat „ eene vreemde natie van verre komen „ zoude, wit van kleur, met katten-oo„ gen, rood haar, en eenen grooten „ neus, geheel gekleed, ja zelfs aan han„ den en voeten, dewelke hun land en „ rijk zoude innemen en bezitten;"

Zoo wordt gevraagd:

Ten eerſten, eene aanëengeſchakelde geſchiedkundige beſchrijving (uit de ſchriften der inboorlingen of Javanen van dien tijd bijëenverzameld) van de eerſte aankomst, handel, gedragingen, en verdere omſtandigheden der Nederlanders, gedurende den tijd, welke hunne eindelijke vestiging op *Java* is voorafgegaan; en

Ten tweeden, of men de hierboven genoemde voorzegging in eenige der bedoelde Javaanſche ſchriften vindt aangeteekend; en, zoo neen, of uit dezelve blijkt, dat zoodanige voorſpelling bij de inlanders als volksverhaal beſtond; en, eindelijk, door wien en op welke wijze die voorzegging aan hen is bekend geworden.

No. 6.

No. 6. Daar het bekend is, dat de Javaanſche letter-kunde zeer vele, en daaronder niet onbelangrijke ſchriften bevat, zoo wordt gevraagd: eene opgave van derzelver voornaamſte werken, met vermelding van den hoofdzakelijken inhoud daarvan, gevolgd door vertaalde uittrekſels uit eenige der belangrijkſte ſtukken.

De antwoorden op bovengemelde prijsvragen zullen in het Neder-duitsch, of wel in het Latijn, Fransch, Engelsch of Hoogduitsch, met eene duidelijke hand in algemeene Italiaanſche letters geſchreven, voor den bepaalden tijd, moeten worden toegezonden aan den ſecretaris van het genootſchap.

De verhandelingen moeten met eene andere hand dan die der opſtellers geſchreven, en ook niet met hunne namen, maar met eene zinſpreuk onderteekend zijn, met bijvoeging van een verzegeld briefje, waarin de namen en woonplaatſen der opſtellers bekend ſtaan, en hetwelk dezelfde zinſpreuk ten opſchrift voert.

Het zal een ieder, zonder eenige uitzondering, vrijſtaan, naar den prijs op de voorgeſtelde vragen te dingen,

zelfs aan de besturende en andere leden van het genootschap.

De antwoorden zullen worden gesteld in handen eener commissie van beoordeelaars, voor ieder stuk afzonderlijk, door besturende leden, ten getale van niet minder dan *drie* en niet meer dan *zeven* leden, hetzij in of buiten hun midden, te benoemen.

De uitslag der beoordeeling dezer commissie wordt op de eerstvolgende algemeene vergadering medegedeeld, en naar gelang dier beoordeeling, tot het *al* of *niet* bekroonen van een stuk besloten.

Bijaldien twee antwoorden door heeren beoordeelaars in verdiensten bijna gelijk worden gesteld en elkander zeer nabij komen, dan wel uiteenloopende, beiden echter als van groote waarde en zeer veel belangrijks inhoudende beschouwd worden, zal aan het niet bekroonde een *Accessit* worden toegekend.

De verzegelde briefjes der onbekroonde verhandelingen worden ongeopend verbrand.

Alle bekroonde verhandelingen worden in de werken van het genootschap opgenomen.

Desniettemin behoudt het genoot-

schap

ſchap zich voor, om ook de zoodanige der ingekomen antwoorden, welke der bekrooning niet volledig waardig zijn gekeurd, maar evenwel als belangrijk geacht worden, in deszelfs verhandelingen te doen drukken, mits de inzender of opſteller, na daartoe gedane uitnoodiging, zijne toeſtemming geve.

Hierna zijn tot leden van het genootſchap benoemd,

De heeren:

Mr. *J. Schneither*, ſecretaris der Hooge Regering;

Christiaan van Angelbeek, Maleiſche translateur van het gouvernement; en

Hendrik Mac Gillavrij, waarnemende reſident te *Sourakarta*.

Tot corresponderende leden,

De heeren:

J. R. Vos, *med. doctor* te *Chinſurah*, en

J. R. L. von Kirckhoff, *med. doctor*, officier van gezondheid der 1ſte klaſſe, lid der commisſie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt, enz., te *Antwerpen*.

De voorzitter wendde zich, na dit alles, tot Zijne Excellentie den Gou-

verneur Generaal, als Beſchermheer, betuigde Hoogstdenzelven den dank des genootſchaps voor de genotene onderſteuning, met vernieuwde aanbeveling van deszelfs belangen, en met de verzekering, dat beſturende leden geene middelen onbeproefd zullen laten, tot bevordering van den bloei eener maatſchappij, waarop deze colonie en het vaderland met regt roem dragen mogen. Welke aanſpraak door Zijne Excellentie in de vriendelijkſte en, voor het genootſchap ſtreelendſte uitdrukkingen werd beantwoord, tot geene geringe aanmoediging van beſturende leden.

Na welk alles, zich de voorzitter tot de aanwezende leden keerde; waarmede deze plegtigheid, welke als het ware een nieuw leven en beſtaan aan het Bataviaasch Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen gegeven heeft, beſloten is.

Batavia den 7den october 1823.

In naam van beſturende leden van het Bataviaasch Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen.

De ſecretaris,
VAN DER VINNE.

VER-

VERSLAG

VAN DEN

STAAT DES GENOOTSCHAPS.

GEDAAN IN DE ALGEMEENE VERGADERING

van den 7den October 1823,

DOOR DEN VOORZITTER

Mr. P. S. MAURISSE.

HOOG EDELE GESTRENGE;
ZEER GEËERBIEDIGDE BE-
SCHERMHEER!

WEL EDELE HEEREN; ME-
DEBESTURENDE, EN VER-
DERE LEDEN DES GENOOT-
SCHAPS.

Wij hebben — en dit mag ik, na-
mens Beſturende Leden, tot ope-
ning dezer vergadering, met ruim-
te zeggen — voorzeker geene re-
den, om ons eenigzins te beklagen
over den ſtaat, waarin het Genoot-
ſchap, ſedert in 1821, onder het
voorzitterſchap van den Hoogleeraar
CASPARUS GEORGIUS CAROLUS REIN-
WARDT, de werkzaamheden te heb-
ben hervat, zich thans bevindt.
Neen! de vooruitzigten zijn zelfs
zeer aanmoedigend; alles, wel voor-
namelijk door de uitſtekende be-
gunſtiging van onzen Hoog Aanzien-

lij-

lijken Beſchermheer; en tevens, tot eene niet geringe zelfsvoldoening over onze beſluiten, genomen in de algemeene vergadering van den 28ſten Augustus 1822.

Wanneer toch het genootſchap, onder het herſteld Nederlandsch Beſtuur, in 1821, weder werkzaam werd, begon men eenvoudig met de regelingen, die onder het Britsch Tusſchen-Beſtuur waren ingevoerd, te volgen. Edoch, even als alle inrigtingen moeten gevormd zijn naar den geest en de neigingen der genen, wier handelingen zij beſturen moeten, zoo bleek het ook al ſchielijk en allengskens meer en meer, dat men onder ons op dien weg 's genootſchaps grootheid wel zoude zien verminderen, maar geenszins vermeerderen.

Een zoo belangrijk punt werd dan, op den 28ſten Augustus 1822, door het toen nog beſtaande Committé, onder het voorzitterſchap van den Hoogleeraar JOAN THEODOOR ROSS, in eene algemeene vergadering, aan de ernſtige overweging der gezamenlijke leden voorgedragen. En, in aanmerking genomen zijnde, wat het genootſchap, onder de vroegere inrig-

tin-

tingen, der geleerde wereld heeft aangeboden, vervat in de zes eerſte deelen van deszelfs verhandelingen, en in Europa met genoegen ontvangen en bekroond, werd eenparig beſloten, de inrigtingen terug te brengen tot die der vorige tijden, zoo van de vestiging in den jare 1778, als laatſtelijk tot die van den jare 1802, met verandering van hetgeen, na alle ondervindingen van vroegere en latere tijden, nuttiger en geſchikter geoordeeld werd.

Om dan het groote oogmerk te bereiken, en aan de werkzaamheden eenen geregelden, en, zoo veel mogelijk, beſtendigen gang te geven, was men van gevoelen, dat niets doelmatiger was, dan het beſtuur des genootſchaps te veranderen, en wel met bepaling, dat hetzelve voortaan zamengeſteld zoude zijn uit zulk een genoegzaam getal leden, dat, aan den eenen kant, bij ontſtentenis van een of meer leden, geene vertraging, geen ſtilſtand der werkzaamheden zoude geboren worden; en men, ten anderen, voor de beoordeeling der zaken, gelegenheid tot wisſeling van gevoelens aan de hand zoude geven; dat wijders dit be-

beſtuur uit aanblijvende leden, met even zulk eenen voorzitter en ſecretaris, zoude beſtaan, om het geheugen der vroeger verhandelde zaken, zoo min mogelijk, te doen vergaan; en dat het overigens aan hetzelve beſtuur, hetwelk, ter voldoening aan deszelfs beſtemming, maandelijks bij den anderen moet komen, zoude blijven overgelaten, den vasten tijd der algemeene vergaderingen, met derzelver toeſtemming, nader te bepalen; onverminderd de vrijheid des beſtuurs, van, naar aangelegenheid van zaken, het een en ander te vermenigvuldigen.

Na deze beraadſlagingen werd mitsdien goedgevonden, tot het bedoeld beſtuur te benoemen *negen* leden des genootſchaps; daartoe perſonen nemende, die, uit hoofde hunner ambtsbetrekkingen, aan geene waarſchijnlijke verwijdering van de hoofdplaats blootſtaan.

De tijdelijke voorzitter, de Heer J. T. ROSS, wien wij, naar zijne vele verdienſten, het voorzitterſchap weder verlangden op te dragen, drong er op aan, dat wij hem, uit aanmerking van zijnen hoogen ouderdom, niet alleen, ten aanzien van

van dit voornemen der vergadering, maar ook, van de verdere werkzaamheden zoude verſchoonen. Niet uit het oog mogende verliezen, hoe, om dezelfde reden, 's Lands Hooge Regering hem, op eene eervolle wijze, van den openbaren predikdienst had vrijgeſteld, kon men alhier ook niet anders doen, dan aan 's mans verzoek toegeven, hem niet te min den titel van *Lid van Verdienſten* opdragende.

Men benoemde dus de Heeren.

Mr. PIETER SIMON MAURISSE;
PHILIPPUS WEDDING;
JAN BOWIER, *Az.*
JOANNES EKENHOLM;
DIEDERIK LENTING;
Mr. GERRIT BUIJSKES;
Mr. GERARD THEODOOR BLOM;
CAREL LODEWIJK BLUME;
en JAN VAN DER VINNE.

wordende mij eerstgenoemden het voorzitterſchap opgedragen, terwijl men den Heer VAN DER VINNE verzocht, de werkzaamheden van ſecretaris en penningmeester op zich te nemen.

Hoe gaarne ik nu den aangeheven toon

toon wilde vervolgen, moet ik afbreken, om, vooraf, het door het genootſchap geledene te vermelden, en daarna tot de eerſte denkbeelden terug te keeren.

Zoo was dan het overlijden van den, nieuwlings tot beſturend lid verkozen, Heer JAN BOWIER, *Abrahamszoon, Medicinæ Doctor en Chef over den burgerlijken en militairen geneeskundigen dienst*, werkelijk, een verlies van groot belang. Ja! wie betreurt niet het gemis van zulk eenen, met zoo vele kennis van verſchillende talen en wetenſchappen, met zoo groote geestvermogens, met eene zoo gelukkige inborst, met zoo veel ijver en lust tot medewerking begaafden, zich tevens nog, naar gelang van eenen pas bijna twee-en-dertigjarigen ouderdom, in de kracht zijns levens bevindenden, doch alrede, door den dood, ontrukten Vriend? En wat verliest het genootſchap, zoo mede deszelfs beſtuur, dan ook niet daarbij!

Voor de belangen des genootſchaps moet men het ook als ongunſtig beſchouwen, dat de Heer JOANNES EKENHOLM, almede, om zijne ver-

ge-

gevorderde jaren, en daarmede gepaard gaande ongesteldheden, op zijn ontslag onder de besturende leden heeft aangehouden; verzoekende eeniglijk lid van het genootschap te mogen blijven. De redelijkheid gedoogde niet, dat men bij dien zeer geachten grijsaard op iets anders zoude aandringen; doch men mag zich vleijen, dat hij, naar deszelfs welwillendheid, geredelijk van zijne, door een langdurig verblijf in Indië, en vele oefeningen verkregen kennis, ons de verlangde mededeelingen doen zal.

Voor en na zijn nog meer leden aan het genootschap ontvallen; als: de Heeren, Mr. C. A. CANTERVISSCHER, *Oud-Raad van Nederlandsch Indië*; J. A. VAN BRAAM, *Raad van Nederlandsch Indië*; W. J. CRANSSEN, *Oud-Lid van het Britsch Tusschen-Bestuur*; J. C. BOSWEL, weleer *openbaar Notaris*; P. VAN ZAANEN, *Medicinæ Doctor*; G. VAN DEN BIJLLAARD, *Predikant bij de hervormde gemeente*; M. VAN DOORNINCK, *Land-eigenaar*; G. O. VAN DER KEER, *Geneesheer*; *De titulair Generaal-Majoor* BARON VON LUTZOW; Mr. B. R. VAN DER MEULEN, weleer *President van den*

Raad van Juſtitie te Sourabaija; C. W. C. VAN MOTMAN, *Land-eigenaar*; C. VAN NAERSEN, *Rentenier*; D. D. G. VAN RANSOW, *gepenſioneerd Preſident van den Raad van Juſtitie te Sourabaija*; F. P. SEENA, *particulier*; Mr. F. E. TURR, laatst *Auditeur Militair*; B. W. WESTERMAN, *particulier*; B. L. VAN CITTERS, *Preſident van den Raad van Juſtitie te Samarang*; J. A. ZWEKKERT, *Muntmeester te Sourabaija*; J. T. ZAETSKY; J. CRAWFURD, *Negotiant*; en — die zeer zeker wel eene bijzondere melding verdient —, de Heer J. C. VAN HASSELT, *Medicinæ Doctor en Gecommitteerde tot het natuurkundig onderzoek in Indië*; een jong mensch van zeven en twintig jaren, doch van groote kunde, vele talenten, en eenen zoo onbeperkten ijver, dat hij, de gevaren des levens voorbijziende, eindelijk bezweek; waarbij eene moeder haren troost, en het genootſchap alle de vruchten van 's mans arbeid moet miſſen.

Wijders onder de afwezenden, zoo verre de tijdingen ſtrekken, de Luitenant Generaal ANTHING, *Commandeur van de orde van Dannenburg*, *Officier van het Legioen van eer*, en *Ridder van*

van de Militaire Willems-orde, 3de klasse; de Heeren J. H. TILENIUS KRUITHOF, *Ridder van de orde van den Nederlandſchen Leeuw, Gouverneur der Molukſche Eilanden;* J. C. VAN DIJK, *Medicinæ Doctor, Chirurgijn-Majoor te Amboina;* P. FOSQUINET, *Chirurgijn der eerſte klasſe te Banda;* en P. T. COUPERUS, *particulier*, op de reis naar het Vaderland. — Van de corresponderende leden, de Heeren J. W. TE WATER, *Ridder van de orde van den Nederlandſchen Leeuw, Emeritus Hoogleeraar aan 's Lands Hooge School te Leyden;* J. H. VAN SWINDEN, *eerſte Hoogleeraar in de Wis- Sterre- en Natuurkunde aan het Athenaeum illustre te Amſterdam;* beide mannen, van wier geleerde bijdragen het genootſchap veel genoten heeft. — En van de honoraire leden, Sir J. BANKS, *Preſident van de maatſchappij van wetenſchappen te London.*

Ziet daar de wederwaardigheden, het genootſchap overkomen! Hier tegen heeft het niet te min verſcheiden leden aangewonnen, van welker begaafdheden en lust, om nuttig te zijn, wij veel goeds mogen verwachten; als: de Heeren G. DE SE-

RIÈRE, *Leeraar bij de hervormde gemeente alhier*; D. W. PINKET VAN HAAK, *waarnemend Reſident van Joana en Japara*; A. J. BIK, *Vendumeester alhier*; J. PEEREBOOM, *Hoofd-inſpecteur van den waterſtaat op Java*, J. TROMP, *Adjunct Hoofd-inſpecteur van den waterſtaat op Java*, en A. A. J. PAIJEN; *Architect van den Gouverneur Generaal*, en *Gouvernements-kunstſchilder*; terwijl de Heer Mr. W. POPKENS, *Raad in het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië*, als oud lid, weder is ingevallen. Wijders zijn tot correſponderende leden benoemd, de Heeren J. W. DE STURLER, *Kolonel, Opperhoofd van den Nederlandſchen handel op Japan*; P. J. VAN SIEBOLD, *Medicinæ Doctor, Chirurgijn-Majoor en geneesheer op Japan*; Mr. H. W. TIJDEMAN, *Hoogleeraar in de regten te Leyden*; C. J. TEMMINCK, *Directeur van 's Konings Muſeum te Leyden*, E. J. KOPS, *Profeſſor in de Wis- Natuur- en Landhuishoudkunde te Utrecht*; Mr. R. H. ARNTZENIUS, *'s Rijks Advokaat in de Provincie Holland, noorder gedeelte, Lid van de tweede Kamer der Staten Generaal*; D. A. OVERBEEK, *Reſident te Chinſurah*; BLETTERMAN, *Nederlandsch*

landsch Conſul te Canton; POLEMAN, *aan de Kaap de Goede Hoop;* BURCKE, *Medicinæ Doctor* en *Directeur van den planten-tuin op Mauritius;* en WALLICH, *Medicinæ Doctor* en *Superintendent van den planten-tuin te Calcutta.*

Beſtaande het genootſchap alduſ uit honderd en elf leden, waarvan tachtig gewone leden, als acht en veertig alhier in Indië, en wel vijf en dertig ter dezer hoofdplaatſe; twee en twintig correſponderende, en negen honoraire leden; en van deze laatſten een in Indië.

Wij hebben ook vele door den druk gemeen gemaakte boek- en plaat-werken ontvangen, alhier ter tafel liggende; als: van het Miniſterie voor het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de colonien, de *Flora Batava* van *J. C. Sepp en Zoon* en *Profr. J. Kops*, 62ſte uitgaaf; en den titel van het 4de deel. Van het koninklijk Nederlandsch Inſtituut, 1ſte klaſſe, het 3de en 4de deel harer *Verhandelingen*, *met twee afzonderlijke memoriën:* en 2de en 3de klaſſe, het 1ſte deel van beider *Verhandelingen.* Van Rector en Senaat der Hooge Schoole te Groningen, de *Anna-*

les Academiæ Groninganæ, 1°. *ab anno* 1819 *ad annum* 1820; *et* 2°. *ad annum ſequentem* 1821, 2 voll. in 4°. Van Directeuren van het Zeeuwsch genootſchap der wetenſchappen, *Oude Verhandelingen*, 15de deel; en *Nieuwe Verhandelingen*, 1ſte, 2de en 3de deel. Van het natuur- en ſcheikundig genootſchap te Groningen, *Bijdragen tot de geſchiedenis der natuurkundige wetenſchappen in Nederland*, *ſedert* 1813. Van Directeuren van het Provinciaal Utrechtsch genootſchap, *Alle deszelfs Verhandelingen.* Van Directeuren van de maatſchappij der wetenſchappen, te Haarlem, het 3de deel, 1ſte ſtuk van derzelver *Verhandelingen.* Van Jonkheer N. C. LAMBRECHTSEN VAN RITTTEM, *Ridder van de orde van den Nederlandſchen Leeuw, en Preſident van het Zeeuwsch genootſchap*, deszelfs *Korte beſchrijving van Nieuw Nederland.* Van den gewezen Britſchen Luitenant Gouverneur RAFFLES, een fraai exemplaar van zijn werk, *The hiſtory of Java*; benevens *The poëtical remains of the late Dr. John Leyden.* Van den Heer Z. K VOS, *Medicinæ Doctor, in Bengalen*, deszelfs *Specimen Medicum inaugurale, exhibens poſi-*

tiones

tiones varii argumenti, met eene *naamlijst der Indiſche geneeskundige planten*. Van The American Philoſophical ſociety, het 1ſte deel, *nieuwe ſerie der Verhandelingen*; en van WILLIAM MILNE, *Miſſionaris te Malakka*, *A retroſpect of the first ten ijears of the proteſtant miſſion to China*. Bij al hetwelk ik een bijzonder gewag moet maken van den, zoo zeer netten, *Catalogus van eenige der merkwaardigſte, zoo in- als uitheemſche gewaſſen, te vinden in 's Lands Planten-tuin te Buitenzorg*, opgemaakt door ons verdienſtelijk medelid, den Heere C. L. BLUME, *Medicinæ Doctor en Directeur van voorſchreven tuin*.

Ons Muſeum is ook niet weinig verrijkt door de milde gaven van 's Lands Hooge Regering; als, krachtens Reſolutie van den 15den Junij 1822, n°. 3, *eerſtens*, met eene Electriſeer-machine, wier ſchijf een diameter heeft van ruim drie voet, benevens den Conductor, eene Iſoleertafel, en verdere toebehooren; alles in den besten ſtaat: *tweedens*, met eene luchtpomp, noodigen glazen klok, en wat daarbij behoort; en *derdens*, met eene, in ſtaal gewerkte,

te, Ellemaat, zoo als die nieuwlings in Nederland is ingevoerd. Aldus is ook, bij beſluit van den 19den September, jongstleden, n°. 7, ten gebruike en ter proefneming, aan ons toegeſtaan 's Lands Bathometer met de zinkſtukken, volgens de uitvinding van den Heere A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *Medicinæ Doctor* te Delft. Zijnde alle deze voorwerpen, op 's lands kosten, gedeeltelijk door den Hoogleeraar REINWARDT, bij deszelfs uitreis, als *Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunſten en Wetenſchappen op Java en naburige eilanden*, medegebragt, of nader overgezonden.

En wat ſchoons heeft men niet te wachten van den ijver der drie Heeren, VAN HAAK, BIK en PAIJEN, door de Hooge Regering, bij reſolutie van den 22ſten Junij 1822, n°. 5, benoemd tot het opſporen der, wijd en zijd, over Java zich verſpreid bevindende ſtukken van oudheid, met voornemen, om, voor zoo verre zij vervoerbaar zijn, dezelve in ons Muſeum te doen overbrengen.

Wij hebben trouwens, ook in andere opzigten, van 's Lands Hooge Regering zeer veel genoten.

Wij

Wij genieten eene kostelooze verzending, en ontvangst onzer brieven en andere ſtukken.

De kas van het genootſchap, hoewel, naar de omſtandigheden, niet geheel ongunſtig, en waarvan de penningmeester nader berigt zal geven, is echter niet toereikende, om de alrede, op eene gebiedende wijs, gevorderd wordende onkosten te beſtrijken, ter voorkoming van de dreigende inſtorting van een gedeelte van ons gebouw. Dan, even zeer als het Britsch Tusſchen-Beſtuur, onder den Luitenant-Gouverneur RAFFLES, niet geaarzeld heeft, ten dienſte van het genootſchap, het welk als toen geene verzamelplaats meer had, dit gebouw te laten daarſtellen, inrigten en opſieren, zoo als wij het bezitten, even zeer vinden wij het tegenwoordig Nederlandsch Beſtuur, onder de regering Zijner Excellentie, den BARON VAN DER CAPELLEN, als hartelijken voorſtander van kunſten en wetenſchappen, en des ook met het hoogſte regt onzen Beſchermheer, gereed, om het onderhoud van dat alles op 's Lands kosten te laten geſchieden; daartoe dan ook, bij Reſolutie van den 12den Augustus dezes jaars,

n°. 15, volgens gemaakte begrooting, eene ſomma van *f* 5048 hebbende toegeſtaan.

Heb ik nu, zoo ik vertrouw, de gelukkige herſtelling van het genootſchap met deszelfs gunſtige uitzigten, klaar doen kennen; ik mag daarbij voegen, dat beſturende leden zich in ſtaat bevinden, om van dat alles een openbaar blijk te geven. Wij zijn in het bezit van vier handſchriften; als: eerſtens, van eene *verhandeling van den Hoogleeraar* REINWARDT, *over de hoogte en verdere natuurlijke geſteldheid van eenige bergen in de Preanger Regentſchappen*; tweedens, van eene *Beſchrijving der hoofdplaats van Palembang*, opgeſteld door den Heer J. J. VAN SEVENHOVEN, *commisſaris des Gouvernements aldaar*; derdens, van eene *Beſchrijving van eenige gewasſen, waargenomen op eenen togt naar den berg Salak, in den jare* 1822, door onzen medebeſtuurder, den Heere BLUME; en vierdens, van denzelven, eene *Beſchrijving van zes, door hem, nieuwlings ontdekte Eikſoorten, vergezeld van derzelver afteekeningen.* Deze ſtukken vermeenen wij den leesgierigen niet te moeten onthouden; en hebben dus beſloten,

bij

bij eene uitgaaf van het IXde deel *van 's Genootſchaps Verhandelingen*, die geſchriften in het licht te geven; terwijl wij vertrouwen, een niet ongevalllg boekwerk te zullen leveren, als men, na een beknopt voorberigt, eene plaats gevende aan het programma dezer tegenwoordige vergadering, zoo mede aan dit door mij gedaan verſlag (indien, namelijk, deszelfs zamenſtel zulk eene goedkeuring waardig worde geacht); daarna dan eene lijst, bevattende de namen van Zijne Excellentie, den Heere Secretaris van Staat, Gouverneur-Generaal over Nederlandsch Indië, als des genootſchaps Beſchermheer; van het beſtuur; en voorts van de bijzondere leden; wijders aan de nieuw vastgeſtelde wetten; achter dat alles, den tegenwoordigen ſtaat des genootſchaps kenſchetſende, de voornoemde verhandeling en beſchrijvingen zal laten volgen; terwijl de, door hunne naarſtige naauwkeurigheid, zoo loffelijk bekende Heeren LENTING en VAN DER VINNE het nazien der proeven op zich genomen hebben.

Nademaal er tevens van het 1ſte en 2de deel van 's genootſchaps verhandelingen niets meer voor hande was, heb-

hebben wij bereids dezelve op nieuws, tot een genoegzaam getal, doen herdrukken; zoo dat wij ons in ſtaat bevinden, om de acht beſtaande deelen aan de verlangenden te kunnen afgeven.

Bij dit alles gebiedt mij trouwens de pligtſchuldige erkentenis, dat ik niet vergete, hetgeen wij, ter bereiking van deze oogmerken, al verder van 's Lands Hooge regering hebben genoten. Ja; wij hebben het vrij gebruik van 's Lands drukkerij, en het noodige papier wordt ons uit 's Lands voorraad verſtrekt. Wij gevoelden tevens de zucht van bij ons IX deel, in plaatdruk te kunnen voegen de afteekeningen, die door den heer BLUME, van de zes bedoelde eik-ſoorten vervaardigd, en ons overhandigd zijn. Wij vonden door de zoo gereede als bekwame hand van ons teekenkundig medelid A. J. BIK, de uitvoering mogelijk: en — waarmede alle moeijelijkheden verdwijnen — het verder noodige wordt ons van wege 's Lands Hooge Regering toegereikt. Bij reſolutie van den 21ſten Augustus, laatstleden, no. 6, zijn ons, tot goedmaking der kosten, uit 's Lands kas, toegezegd *f* 1400 — Hierna zijn, bij be-

beſluit van den 7den September jongſtleden, no. 7, uit 's Lands magazijn van geneesmiddelen, ook verſcheidene benoodigdheden, voor het etſen der koperen platen, verſtrekt. En, tot het afdrukken van dezelve, mogen wij gebruik maken van de, onlangs, ten dienſte van den Lande, uitgekomen, plaatdruk-pers. — Door dat alles mogen wij des ook de hoop koesteren van nog, vóór het einde dezes jaars, een zoodanig XI deel te kunnen doen afdrukken.

Bij beſturende leden zijn ook vele beſluiten genomen, om den weder opkomenden ſtaat des genootſchaps bevorderlijk te wezen. Derzelver opnoeming zoude nogtans onnuttig worden, daar zij hoofdzakelijk begrepen zijn in een ontwerp van wetten, het welk, als een gedeelte der werkzaamheden van deze vergadering, ter nadere overweging zal worden voorgedragen.

Hier mede vertrouw ik te mogen eindigen, om, met de welwillende onderſteuning der vergadering, hare verdere werkzaamheden voorttezetten. — Eer ik evenwel daartoe overga, verzoek ik, dat het mij geoorlooſd zij

het

het genootſchap een aanbod te doen van het, in Nederland, almede, nieuw aangenomen, Grof-pond met de tiendeclige verminderingen.

NAAM-

NAAMLIJST

DER

LEDEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESCHERMHEER.

BARON G. A. G. P. VAN DER CAPELLEN, *Gouverneur Generaal over Nederlandsch Indië.*

BESTURENDE LEDEN.

Mr. *P. S. Maurisse*, Presidεnt van het Hoog Geregtshof, voorzitter;

P. Wedding, Roomsch-catholijk pastoor;

D. Lenting, Predikant;
Mr. *G. Buijskes*, Vice-Preſident van het Hoog Geregtshof;
Mr. *G. T. Blom*, Preſident van den Raad van Juſtitie te Batavia;
C. L. Blume, M. D. Commisſaris over den burgerlijken geneeskundigen dienst;
H. M de Kock, Luitenant Gouverneur.
G. de Serière, Predikant;
J. van der Vinne, Fiskaal bij den Raad van Juſtitie te Batavia, ſecretaris en penningmeester.

HONORAIRE LEDEN.

C. T. Elout, gewezen Commisſaris Generaal over Nederlandsch Indië;
A. A. Buijskes, idem;
C. G. C. Reinwardt, gewezen Directeur tot de zaken van landbouw, kunſten en wetenſchappen op het eiland Java;
C. P. Thunberg, Hoogleeraar te Upſal;

M.

M. R. van Alderwereld;
W. Marsden;
A. Seton;
W. Milburn;
J. T. Ross, Hoogleeraar en emeritus predikant.

CORRESPONDERENDE LEDEN.

Egbertus Bergh, aan de Kaap de Goede Hoop;
M. Tijdeman, Hoogleeraar te Leyden;
Nolthenius, te Amſterdam;
Diard, Naturalist;
Gravier, op Mauritius;
Capmartin, Lid van de Academie der wetenſchappen te Parijs;
Verlaqué, idem;
Froberville, op Mauritius;
Pitot, idem;
Vincent, idem;
J. B. L. C. T. de l'Eſchinault de la Tour, Lid van de Academie der wetenſchappen te Parijs;
J. W. de Sturler, Opperhoofd van den Nederlandſchen handel te Japan;
P. F. von Siebold, Medicinæ Doctor te Japan;
Mr. *H. W. Tiedeman*, Hoogleeraar te Leyden;

****

C. J. Temminck, Directeur van het koninklijk Muſeum te Leyden;
E. J. Kops, Hoogleeraar te Utrecht;
Burcke, Medicinæ Doctor op Mauritius;
Wallich, idem te Calcutta;
Mr. *R. H. Arntzenius*, Lid van de tweede kamer der Staten Generaal;
D. A. Overbeek, Reſident te Chinſurah;
Bletterman, Nederlandsch Conſul te Canton;
Poleman, aan de Kaap de Goede Hoop;
J. R. Vos, Medicinæ Doctor te Chinſurah;
J. R. L. von Kirckhoff, Medicinæ Doctor te Antwerpen.

GEWONE LEDEN.

in Nederlandsch Indië.

---

op de Hoofdplaats.

P. T. Chaſſé, Raad van Indië;
K. Coopà Groen, Algemeene ontvanger;
J. T. Liezart, Lid bij den Raad van Juſtitie;
A. L. P. de Serière, Asſisſtent-Reſident;

J.

J. Ekenholm, Vice-preſident der weeskamer;
J. Schill, j., Raad van financiën;
T. Macquoid, Koopman;
J. M. van Beuſichem, Ommegaand regter;
J. C. Goldman, Hoofd-directeur van financiën;
G. F. Meijlan, Directeur der landelijke inkomſten;
Mr. *D. Popkens*, Landeigenaar;
Mr. *A. de Nijs*, Commisſaris van het klein zegel;
F. S. J. Petit, Medicinæ Doctor;
Mr. *H. J. van de Graaff*, Raad van Indië;
Mr. *S. van de Graaff*, Raad van financien;
W. N. Servatius, Landeigenaar;
E. Doornik, Medicinæ Doctor;
G. J. Peitsch, Dirigerend Officier van gezondheid;
R. Radijs, Medicinæ Doctor;
J. Sampſon, Adminiſtrateur in het magazijn van geneesmiddelen;
Mr. *J. Bousquet*, Algemeene ſecretaris;
A. J. Bik, Vendumeester;
J. Peereboom Bz., Hoofd-inſpecteur van den waterſtaat;

J. Tromp, Adjunct-Hoofd-inſpecteur van den waterſtaat;
Mr. *W. Popkens*, Raad in het hoog geregtshof;
A. A. J. Paij n, Architect van den Gouverneur Generaal;
Mr. *J. Schneither*, Secretaris der hoege Regering;
C. van Angelbeek, Maleisch Translateur van het Gouvernement.

Op andere plaatſen in Indië.

J. J. van Sevenhoven, Commisſaris op Palembang;
A. H. Smisſaert, Reſident van Djocjokarta;
J. du Puij, Reſident van Padang;
P. Le Clercq, Reſident van Kadoe;
J. A. Storm van's Graveſande, Secretaris te Grisſée;
Mr. *P. Merkus*, Gouverneur der Molukſche Eilanden;
S. Roorda van Eijſinga, Predikant;
Mr. *J. H. Tobias*, Commisſaris op Borneo;
J. A. Neijs, Reſident van Ternate;
J. D. van Schelle, Gouverneur van Macasſar;
P. E. Camphuizen, Reſident van Banda;

D.

D. W. Pinket van Haak, Reſident van Japara;
H. Mac Gillavrij, waarnemend Reſident van Sourakarta.

Buiten 's lands.

N. Engelhardt, oud-Raad van Indië;
T. Horsfield, Medicinae Doctor;
Mr. *H. W. Munthinge*, Raad van Indië;
C. Mackenſie;
Sir *T. Stamford Raffles*, Luitenant Gouverneur van Bencoelen;
H. Hope;
W. Flint;
J. Lawrence;
T. Williams;
J. H. de Hoogh, Koopman;
E. E. Hardij, gewezen Reſident van Kadoe;
G. O. Jacob;
W. Aston;
A. Hare;
J. Crawfurd;
B. M. Westerman;
Sir *M. Nightingale*;
H. Sargent;
T. O. Travers;
T. Watſon;
J. Dalgairns;
Sir *J. M. Johnſon*;

Sir *T. Sevestre*;
C. P. T. Elout, Secretaris voor de inlandſche zaken;
L. Z. Veeckens, gewezen Hoofd-directeur van financien;
Mr. *H. G. Nahuijs*, gewezen Reſident van Djocjokarta;
Baron A. M. T. de Salis, Reſident van Sourakarta;
G. G. Baron van Taets van Amerongen;
F. W. van Zonst Zeldenrijk, gepenſioneerd Chirurgijn-Majoor;
L. Holgard, gepenſioneerd Luitenant Kolonel;
R. Addiſon, Koopman;
A. Perret, Apothecar der 2de klaſſe.

NIEUWE WETTEN.

VOOR HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Art. 1.

Het Bataviaasch genootſchap van kunſten en wetenſchappen, opgerigt den 24ſten April 1778, zal blijven voortduren onder de hierna volgende nieuwe wetgeving, en tot zinſpreuk behouden: TOT NUT VAN HET ALGEMEEN.

Art. 2.

In overeenkomst met die zinſpreuk zal het groote doeleinde van het genootſchap zijn de bevordering en verſpreiding van kunſten en wetenſchappen ten nutte van het algemeen, ter voortplanting en uitbreiding van beſchaving en verlichting in de Nederlandsch-Oost-Indiſche bezittingen, en zullen diensvolgens deszelfs voornaamſte verrigtingen en bemoeijingen zich uitſtrekken ter verkrij-

ging van wetenswaardige narigten, opheldering en ontdekkingen in het vak der natuurlijke historie dezer gewesten; tot kennis en naſporing van oudheden, talen, zeden, gewoonten en geſchiedenisſen der Indiſche volkeren, en van alle andere belangrijke ſtatistieke, geographieſche of wetenſchappelijke aangelegenheden.

Art. 3.

Het genootſchap zal ook nog, als eene van deszelfs voornaamſte hoofdbedoelingen, ter harte nemen de bevordering, verbetering en aanmoediging van den landbouw, landhuishoudkunde, volksvlijt, fabrieken, nuttige handwerken en alle andere zoodanige takken van nijverheid, welke met de welvaart en beſchaving der ingezetenen in deze kolonie in verband ſtaan.

Art. 4.

Het genootſchap zal dus met genoegen en gretigheid ontvangen en met dankerkentenis aannemen, zoo wel van de vaderlandſche genootſchappen als van alle beminnaren van kunſten en wetenſchappen, allerlei verhandelingen, berigten, mededeelin-

lingen, aanmerkingen en beſcheiden, welke nuttig en bevorderlijk kunnen zijn voor de bereiking van de boven omſchreven doeleinden; terwijl het Bataviaasch genootſchap wederkeerig allezins bereidvaardig zal wezen, en er zich altijd een groot genoegen uit zal maken, om met andere genootſchappen en geleerden eene levendige briefwisſeling te houden, en aan hen alle die opgaven, inlichtingen of narigten te geven, welke zij omtrent deze gewesten, derzelver volkeren en voortbrengſelen mogten verlangen; tot welk einde het genootſchap trachten zal, zoo eer mogelijk, weder aanteknoopen de altijd beſtaan hebbende aanraking met onderſcheidene vaderlandſche genootſchappen en maatſchappijen.

Art. 5.

Ten einde den werkkring van het genootſchap ook te doen uitſtrekken buiten de hoofdplaats, zullen aan de leden, zoo wel op Java als de buiten-etablisſementen, toegezonden worden eenige gedrukte ſtatistieke vraagpunten, met verzoek dezelve te beſchouwen, als in zich bevattende zoodanige onderwerpen, welker

kennis voor het genootſchap van het meeste nut en dienst kan zijn, en dezelve dus wel te willen beantwoorden, het zij met dezelve in eene memorie of verhandeling geheel of gedeeltelijk te zamen te brengen, dan wel iedere vraag afzonderlijk te bewerken, zullende het genootſchap daarvan een nuttig gebruik trachten te maken.

Art. 6.

Het genootſchap zal er zich op toeleggen, om deszelfs muſeum en bibliotheek te vergrooten en tot grootere volkomenheid te brengen, ten einde tot luister der hoofdplaats te kunnen ſtrekken; ter bereiking van welk doel, alle beminnaars en beoefenaars van kunſten en weetenſchappen in Indië en andere plaatſen worden uitgenoodigd, om tot vermeerdering van het muſeum en de bibliotheek, en ter hunner loffelijke nagedachtenis, het zij in leven, het zij bij hunnen dood, de voortbrengſelen van hunnen geest en van hun onderzoek aan het genootſchap wel te willen ten geſchenke geven, met verzekering, dat daarvan een eervol en nuttig gebruik zal worden gemaakt;

ge-

gelijk hetzelve ook met erkentelijkheid en openlijke vermelding zal ontvangen alle geſchenken in boeken, handſchriften, zeldzaamheden en alles, wat voor de bibliotheek en het kabinet belangrijk wezen, en bijdragen kan tot derzelver uitbreiding, verſiering en luister; hoedanige giften in vroegere jaren zoo veelvuldig zijn geweest, en thans, even als toen, met dezelfde graagte en dank zullen aangenomen worden; vooral zullen te dien aanzien als zeer welkom beſchouwd worden alle *naturalia* en zeldzaamheden, in deze landen vergaderd, voornamelijk de nieuw ontdekte, waarvoor de beſtede kosten, des verlangende, zullen te goed gedaan worden.

Art. 7.

Alle leden van het genootſchap zullen op *woensdag* en *zaturdag* van elke week, des morgens van *acht* tot *één* ure na den middag, den vrijen toegang hebben tot het muſeum en de boek-verzameling; doch zal daaruit door niemand iets medegenomen mogen worden.

En zijn beſturende leden inzonderheid geſteld, om te waken tegen ont-

ontvreemding, bederf of verlies van voorwerpen uit het kabinet, of van boeken uit de boek-verzameling.

Art. 8.

Het genootſchap zal eenen beredeneerden catalogus van deszelfs kabinet en boek-verzameling uitgeven.

Art. 9.

Het genootſchap zal beſtaan uit gewone, correſponderende en honoraire leden.

Art. 10.

Braafheid, verdienſten, kundigheden of zucht tot beoefening en aankweeking van kunſten en wetenſchappen zullen de hoofdvereischten zijn, om tot lid van het genootſchap te worden benoemd.

Art. 11.

Niemand zal tot gewoon lid van het genootſchap worden benoemd, dan op de verzekering of overtuiging, dat die benoeming hem welgevallig is.

Tot

Tot gewone leden kunnen alleen gekozen worden perſonen, in deze bezittingen woonachtig.

De vertrekkende leden zullen hun lidmaatſchap behouden, wanneer zij daartoe hun verlangen zullen hebben te kennen gegeven.

Die dit niet doet, zal geacht worden voor zijn lidmaatſchap bedankt te hebben.

Art. 12.

Ieder gewoon lid zal bij zijne benoeming verpligt zijn, een entréegeld van *twee-en-twintig* guldens te betalen.

Art. 13.

De jaarlijkſche contributie is bepaald op *veertig* guldens, te betalen vóór het einde der maand maart in ieder jaar, of zoo veel meer, als een ieder ter onderſteuning van het genootſchap zal gelieven bijtedragen.

Art. 14.

Tot corresponderende leden kunnen worden gekozen zoodanige bekwame perſonen, zoo wel in het vaderland als buiten 's lands, van wel-

welke men ter bevordering van het groote doeleinde des genootſchaps met grond verwachten kan, eenige ondersteuning en hulp te zullen erlangen, of door welke men wenscht, in aanraking met andere genootſchappen te komen, ten einde elkander wederzijds die opgaven, inlichtingen, vragen en aanmerkingen mede-tedeelen, welke voor de verſpreiding en bevordering van kunſten en wetenſchappen, en de volledige kennis dezer gewesten, eene zoo wel algemeene als nuttige ſtrekking hebben.

Art. 15.

Tot honoraire leden kunnen gekozen worden zoo wel perſonen van rang of uitſtekende verdienſten, in en buiten deze bezittingen, als de gewone leden van het genootſchap, welke, Nederlandsch Indië met der woon verlatende, daardoor opgehouden hebben gewone leden te zijn, en aan welken men een blijk van onderſcheiding of eer wil toekennen.

Art. 16.

De honoraire en corresponderende leden betalen geen entrée-, noch contributie-penningen.

Art.

Art. 17.

Het geheele beſtuur der zaken van het genootſchap is in het algemeen toevertrouwd aan *negen* aanblijvende beſturende leden, welke uit hun midden eenen preſident en eenen ſecretaris benoemen.

Bij afwezendheid van den preſident en den ſecretaris, vervullen het oudſte en jongſte lid derzelver werkzaamheden.

Art. 18.

Bij vacatuur onder beſturende leden, wordt door hen onder de daartoe meest geſchikte of bekwame leden van het genootſchap eene keuze gedaan, en zoodanige perſoon of perſonen, ter vervulling der opengevallen plaats of plaatſen, aan de algemeene vergadering voorgeſteld, om door haar als beſturende leden benoemd te worden.

Art. 19.

Beſturende leden zullen iedere maand, op eenen vast te bepalen dag, gewone vergadering houden, buiten de gevallen van hooge noodzakelijkheid, wanneer door den pre-

ſi-

ſident ook buitengewone vergaderingen zullen kunnen belegd worden.

Art. 20.

Ieder beſturend lid is verpligt die vergaderingen bijtewonen, op verbeurte eener boete van *vijf* guldens, ten voordeele der kas van het genootſchap.

Art. 21.

Op deze gewone vergaderingen behandelen beſturende leden alle voorkomende zaken, openen en onderhouden de briefwisſelingen, regelen de huishoudelijke aangelegenheden, benoemen commisſien tot het houden van een meer bijzonder toezigt over-, en het onderzoeken van deze en gene zaken, als het muſeum, de bibliotheek, het doen van proeven enz., brengen in behoorlijke orde alle onderwerpen zoo wel van wettelijke bepalingen als andere, welke ter kennisſe der algemeene vergadering gebragt, dan wel door haar goedgekeurd moeten worden, ingevolge de hieronder te vermelden bepalingen.

Art. 22.

Ten minſte twee malen in het jaar, of zoo dikwerf als de hoeveelheid der

der te behandelen onderwerpen en zaken, zulks zal vereiſchen, zal eene algemeene vergadering van alle de leden gehouden worden, welke in de Bataviaſche courant, mitsgaders aan de genen, welke ter hoofdplaatſe aanwezig zijn, bij briefjes, zal moeten worden bekend gemaakt.

Art. 23.

In deze algemeene vergadering zal verſlag worden gedaan van de verrigtingen en werkzaamheden des genootſchaps, ſedert de laatſte algemeene vergadering; van den financielen ſtaat van hetzelve, en van alle andere belangrijke aangelegenheden; als mede van den uitſlag der beoordeeling van beantwoorde prijsvragen; terwijl eindelijk in deze vergadering ter tafel zullen worden gebragt alle voorſtellen of mededeelingen, aan hare beſlisſing of goedkeuring onderworpen, en een behoorlijk programma van dit alles uitgeſchreven en geplaatst worden in de Bataviaſche, Staats- en Haarlemſche Couranten, de Boekzaal der geleerde wereld, de Vaderlandſche Letter-oefeningen, en den Kunst- en Letter-bode, als mede vóór het als dan

*****

eerst-

eerstvolgend uittegeven Deel van 's genootschaps verhandelingen.

Art. 24.

De benoeming van gewone, corresponderende en honoraire leden van het genootschap geschiedt door de algemeene vergadering, op de voordragt van besturende leden.

Het blijft aan ieder lid nogtans voorbehouden, om personen, gelijk hierboven bij art. 10, 11, 14 en 15 bedoeld is, als leden van het genootschap aan besturende leden te kunnen voorstellen, met bevoegdheid aan laatstgemelden, om zoodanige voorstellen *al* dan *niet* in de algemeene vergadering ter tafel te brengen.

Art. 25.

Om tot lid van het genootschap te worden benoemd, zal de meerderheid der aanwezige leden der algemeene vergadering vereischt worden.

Art. 26.

Ten blijke zijner benoeming wordt aan ieder gewoon lid een Diploma uitgereikt, door den president en den secretaris onderteekend, met het zegel van het genootschap voorzien, en

en tevens aan denzelven *gratis* aangeboden een volledig ſtel van 's genootſchaps verhandelingen.

Art. 27.

Beſturende leden beſchikken, onder de goedkeuring der algemeene vergadering, met de meest mogelijke zuinigheid, over het geldelijke fonds van het genootſchap, ter beſtrijding der huishoudelijke uitgaven, en tot zoodanige andere einden, als zij voor deszelfs inſtandhouding en bloei noodig achten.

Art. 28.

Indien dit fonds toereikende is, zullen ook naar andere vaderlandſche genootſchappen, vooral de zulken, welke hunne aanraking met- en betrekking tot het Bataviaasch genootſchap altijd hebben doen voortduren, penningen worden overgemaakt, ten einde die te beſteden of in contanten of in medailles, geſlagen op den ſtempel van het genootſchap, tot eereprijzen voor de best gekeurde antwoorden, op eene of meer nuttige prijsvragen, betrekkelijk deze gewesten, door die genoot-

ſchappen, ingevolge het verlangen en de opgaven van het Bataviaasch genootſchap, uitteſchrijven.

Art. 29.

De ſecretaris van het genootſchap is tevens trezorier, en doet alle maanden, ter vergadering van beſturende leden, verſlag van den ſtaat der kas, benevens generale rekening en verantwoording ter algemeene vergadering.

Art. 30.

Het genootſchap zal ten minſte één maal in het jaar, of zoo dikwerf als er eene genoegzame hoeveelheid van bouwſtoffen voorhande is, een Deel van deszelfs werken uitgeven onder den titel van *verhandelingen van het Bataviaasch genootſchap van kunſten en wetenſchappen.*

Art. 31.

Ieder lid van het genootſchap erlangt bij voortduring kosteloos deze deelen, dewelke insgelijks toegezonden zullen worden aan alle vaderlandſche en andere genootſchappen en geleerde maatſchappijen, vooral

de

de zulken, met welke het Bataviaasch genootſchap zich in aanraking bevindt.

Ten einde deze verhandelingen ook verkrijgbaar te ſtellen voor andere perſonen, geene leden van het genootſchap zijnde, zal door beſturende leden voor ieder deel een matige prijs bepaald worden, tegen welken de afgifte derzelven zal kunnen geſchieden.

Art. 32.

Ter ſpoediger verkrijging der hierboven vermelde bouwſtoffen, zullen door het genootſchap jaarlijks eenige prijsvragen over de meest belangrijke en nog niet genoegzaam bekende onderwerpen en aangelegenheden, betrekking hebbende tot deze gewesten, uitgeſchreven worden, welke, des waardig geoordeeld wordende, met de gouden of zilveren medaille van het genootſchap, voorzien van deszelfs ſtempel, en zinſpreuk, of eene ſom van *drie honderd* en *één honderd* guldens, naar de keuze der Schrijvers, zullen bekroond worden.

Art. 33.

De uitſchrijving van die prijsvragen zal geſchieden door de algemee-

ne vergadering, op de voorſtellen, deswege door beſturende leden te doen.

Art. 34.

Ieder lid wordt uitgenoodigd, om, tot het voorſchreven einde, onderwerpen voor prijsvragen aan beſturende leden voortedragen, het zij voor deszelfs eigene rekening, of voor die van het genootſchap.

Art. 35.

De antwoorden op prijsvragen zullen in het Nederduitsch of ook in het Latijn, Fransch, Engelsch of Hoogduitsch, met eene duidelijke hand en algemeene Italiaanſche letter geſchreven, voor den bepaalden tijd moeten worden toegezonden aan den ſecretaris van het genootſchap.

Art. 36.

Alle verhandelingen moeten met eene andere hand dan die des opſtellers geſchreven, en ook niet met hunne namen, maar met eene zinſpreuk onderteekend zijn, met bijvoeging van een verzegeld briefje, waarin de namen en woonplaatſen

der

der auteurs bekend ſtaan, en het welk dezelfde zinſpreuk ten opſchrift heeft; dit laatſte almede door eene andere hand geſchreven.

Art. 37.

Het zal een ieder zonder eenige uitzondering vrijſtaan naar den prijs op de voorgeſtelde vragen te dingen, zelfs aan de beſturende en andere leden van het genootſchap.

Art. 38.

De meergemelde antwoorden op prijsvragen zullen worden geſteld in handen eener commisſie van beoordeelaars, voor ieder ſtuk afzonderlijk, door beſturende leden, ten getale van niet minder dan *drie* en niet meer dan *zeven* leden, het zij in of buiten hun midden, te benoemen.

Art. 29.

Beſturende leden deelen op de eerst te houden algemeene vergadering den uitſlag mede van de, door de zoo even genoemde commisſie bewerkſtelligde, beoordeeling, en naar gelang derzelve, wordt door de algemeene ver-

gadering tot het *al* of *niet* bekroonen van het ſtuk beſloten.

Art. 40.

De algemeene vergadering beſluit plegtiglijk tot de vereering van den gouden of zilveren medaille aan de ſchrijvers van de meest waardig gekeurde verhandelingen, en opent dien ten gevolge de verzegelde briefjes, de welke de zinſpreuk der bekroonde verhandelingen ten opſchrift voeren, terwijl de andere briefjes der onbekroonde verhandelingen, ongeopend, verbrand worden.

Art. 41.

Bijaldien twee verhandelingen door de commisſie van beoordeelaars in verdienſten bijna gelijk worden geſteld, en elkander zeer nabij komen, dan wel, uiteenloopende, beiden echter als zeer veel nuts en belangrijks inhoudende beſchouwd worden, zal aan het naast bijkomende onbekroonde ſtuk een *accesſit* worden toegekend, min of meer aanzienlijk, naar gelang der waarde van hetzelve, op het voorſtel der genoemde commisſie door de algemeene vergadering te bepalen.

Art.

Art. 42.

Alle bekroonde verhandelingen worden in de werken van het genootſchap opgenomen.

Het genootſchap wil echter door het bekroonen en uitgeven van aan hetzelve voldoend voorkomende verhandelingen, of andere in het licht te geven ſtukken, geenszins verſtaan hebben, alle de daarin vervatte ſtellingen volkomen toeteſtemmen en als de zijne aantenemen.

Art. 43.

Niemand, wiens ſtuk bekroond wordt, zal vrijheid hebben, om hetzelve geheel of gedeeltelijk, afzonderlijk, te doen drukken, of in eenig ander werk uittegeven, zonder voorafgaande toeſtemming van het genootſchap.

Art. 44.

De onbekroonde ſtukken worden, des verlangende, aan de opſtellers of inzenders terug gegeven.

Art. 45.

Het genootſchap behoudt zich nogtans voor, om met toeſtemming der ſchrijvers of inzenders, naar goedvinden, gebruik te maken, van alle

toe-

toegezondene verhandelingen, welke de verdienſten der bekrooning niet volledig waardig zijn geoordeeld, om dezelve, het zij geheel het zij ten deele, te doen drukken in deszelfs verhandelingen, naar gelang de algemeene vergadering, op het voorſtel van beſturende leden zulks belangrijk en beſtaanbaar oordeelende, daartoe mogt beſluiten, het zij met bijvoeging der zinſpreuken, door de opſtellers of inzenders gebruikt, het zij met uitdrukking van hunne namen, indien zij zulks mogten verlangen; terwijl, in een tegenovergeſteld geval, de ſchrijvers of inzenders bekend zijnde, hunne namen ſtriktelijk geheim zullen worden gehouden, en men zulks noodig achtende, zich met hen met beſcheidenheid zal kunnen verſtaan over deze en gene in een ſtuk te maken veranderingen.

Aldus gearresteerd ter algemeene vergadering der leden van het Bataviaasch genootſchap van kunſten en wetenſchappen op den 7den October 1823.

mij bekend,

De Secretaris,

VAN DER VINNE.

OVER

OVER DE HOOGTE EN VERDERE NATUURLIJKE GESTELDHEID VAN EENIGE BERGEN, IN DE *PREÄNGER REGENTSCHAPPEN.*

EENE VOORLEZING GEDAAN DOOR DEN *HOOGLEERAAR* C. G. C. REINWARDT, IN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN *KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.*

Fahrenheitſchen Thermometer te Batavia, des nachts, van 70 tot 74 gr.; doch volgens eene andere (*b*) daalt het kwik aldaar zelden onder 76 gr.

Op den middag is deze ſtand, volgens de eerſte der aangehaalde waarnemingen, 84°, en volgens de andere, van 84° tot 90°, wordende daar bij nog aangemerkt, dat dezelve ſlechts enkele malen op 92° gezien is.

Te Samarang wordt de warmte hooger dan te Batavia bevonden; zij bedraagt, des morgens, zelden minder dan 80°, en rijst des middags tot 87° (*c*).

Dat in de bovenlanden bezuiden Batavia en in de hoogere landen van Java, eene veel meer gematigde luchtsgeſteldheid plaats heeft, is al mede reeds voor lang aangeteekend: de ſtand van den Thermometer werd bevonden 59° in de bovenlanden (*d*); doch men heeft vervolgens vrij aanmerkelijker graden van koude op de onderſcheidene hoogten van Java waargenomen, b. v. 45° op eene hoogte van omſtreeks 4000 voeten, gelegen ten zuiden van Samarang, en zelfs 27° of 26° en dus eenen ſtand beneden het vriespunt op den berg Sindoro, gelijk dan ook op zoodanige hoogten van Java ijs is waargenomen (*e*).

Te Djocjocarta heeft de heer *H. B. Henke*, heelmeester aldaar, ſedert verſcheidene jaren, geregeld drie malen daags, den ſtand van den Ba-

(*b*.) Aldaar deel II., aanh. bl. 65. (*c*) Almanak voor Nederl. Indie. (*d*) Verh. I, 45. (*e*) *Raffles* Hist. of Java I, 31. Verh. VIII discourſe, bl. 27 nota.

Barometer en Thermometer waargenomen. De werktuigen, waarvan hij zich bedient heeft, zijn door *Holland* te London vervaardigd. Uit zijne aanteekeningen, die hij de goedheid gehad heeft mij sedert September 1817 tot heden, en dus gedurende drie jaren mede te deelen, zal ik hier het middengetal, getrokken uit alle zijne waarnemingen over dien tijd, aanhalen. Hetzelve is voor den laagsten stand van den Thermometer, en dus voor de ochtend-waarnemingen, $70\frac{8}{26}°$, en voor den hoogsten stand of de waarnemingen op den middag, $87\frac{7}{13}°$, bedragende de gemiddelde stand, uit alle waarnemingen opgemaakt, $77\frac{6}{13}$ graden.

De laagste stand, des ochtends ten 6 ure waargenomen, was op den 15 Julij 1818, te weten 61°, en de hoogste op dienzelfden dag, en nog drie malen, namelijk den 9, 14 en 22 November 1817, zijnde 79°. Slechts eenmaal, den 28 October 1817, was het kwik op den middag tot 79 gr. gerezen.

De stand van den Barometer is volgens de aangehaalde opgaven 29 duim 9½ à 10 lijnen Eng. te Batavia, en te Samarang 29", 7 à 8"'; echter wordt toch ook, ten aanzien der laatst genoemde plaats, eene rijzing tot 29", 9"', bij aanhoudend droog weêr, en bij stormachtig weêr, eene daling tot 29", 5"' opgegeven (*f*).

Te Djocjocarta is, volgens de zoo even aangehaalde waarnemingen van den heer *Henke*, de hoogste stand van den Barometer des ochtends doorgaans 29 duim 6 à 6½ lijnen Eng.;

(*f*) Almanak.

ſlechts eenmaal, in Augustus 1818, bedroeg dezelve 29 duim $6\frac{2}{3}$ lijnen; de laagſte heeft plaats op den middag, zijnde het middengetal 29 duim $4\frac{1}{4}$ lijnen; het middengetal, getrokken uit de waarnemingen, des avonds ten 8 ure gedaan, bedraagt 29 duim en 5 lijnen.

De waargenomene uiterſten van den Barometer-ſtand zijn 29 duim 3 lijnen en 29 duim $6\frac{2}{3}$ lijnen, en dus een verſchil van $3\frac{2}{3}$ lijnen.

De meeste daling van het kwik in den Barometer is in den regentijd, de meeste rijzing in het drooge jaargetijde waargenomen.

Men heeft echter tot hiertoe nog weinig van den Barometer gebruik gemaakt met het oogmerk, om de verſchillende en gedeeltelijk zeer aanmerkelijke hoogten, tot welke de grond van Java zich op vele plaatſen boven de zee verheft, te bepalen; en daar elke andere wijze van hoogte-meting met nog meer moeijelijkheid gepaard gaat, zoo hebben wij ook, aangaande dit gedeelte der aardrijkskundige geſchiedenis van Java, nog naauwelijks eenige kennis verkregen, en men heeft zich in de berekening dier hoogten meestal tot giſſingen moeten bepalen.

Zoo wordt, b. v. de hoogte van den berg Gedé gegist bijna 8000 voeten boven de zee te bedragen, nadat de Megamendon, door eene waarneming met den Barometer, bevonden was 3906 voeten hoog te zijn (*g*).

Slechts van zeer weinige bergen van Java wordt de hoogte bepaaldelijk opgegeven, na-

(*g*) Deel I, bl. 21.

namelijk van den Arduna of Endro Kilo, in het oostelijk gedeelte van het eiland gelegen, bedragende, volgens opgave van den heere *Raffles* (*h*), 10614 voeten, en die van den Bantamſchen berg Goenong Karang 5263 Engelſche voeten. Een, nabij den eerstgenoemden gelegene, zwavelberg de Walirang heeft, ingevolge de waarnemingen, met eenen Barometer op denzelven door eenige Reizigers gedaan, eene hoogte van 10260 voeten (*i*).

Dat deze bergen echter nog niet de hoogſten van Java zijn, mag men uit de hiervoren opgegevene waarneming van vorst op den Sindoro beſluiten; want rekenen wij ſlechts den laagſten ſtand van den Thermometer, zoo als dezelve op Java des nachts aan zee wordt waargenomen, namelijk 74°., en het vriespunt of 32°. F. op den Sindoro, en dus een verſchil van 42°.; en maken wij hierop de waarneming toepaſſelijk van den vermaarden *von Humboldt* (*k*), volgens welke met eene hoogte telkens van 121,1 halve roeden (franſche toiſes) de warmte eenen graad *Reaumur* minder wordt, dan geeft zulks voor den Sindoro eene hoogte van 13587 Parijſche, of 14484 Engelſche voeten.

Een zoo aanmerkelijk verſchil in de hoogte van den grond moet natuurlijk eene niet minder groote verſcheidenheid van luchtsgeſteldheid, en van natuurlijke voortbrengſelen ten gevolge hebben; en inderdaad, men kan

(*h*) Deel I. p. 11. (*i*) Bat. Courant, 1819, Sept. No. 36. (*k*) Men zie *Gilbert*, Annalen der Phyſik, Deel 24. bl. 48.

zich door het beklimmen van eenen berg dikwijls binnen den tijd van weinige uren in onderſcheidene klimaten verplaatſen, hetwelk dan met eene zoo groote afwisſeling van voorwerpen gepaard gaat, en waarbij zich vooral aan den opmerkzamen natuuronderzoeker eene zoo ruime ſtoffe tot navorſchingen aanbiedt, als in het lager land het doorreizen van in breedte zeer verre van elkander afgelegene gewesten niet zoude opleveren.

Het is dus zoo wel in vele andere opzigten, als ook in het bijzonder voor het nader onderzoek der natuurlijke geſteldheid van Java, en ter verkrijging eener meer volledige kennis der voortbrengſelen van dit Eiland, van aanbelang, dat de hoogten der onderſcheidene bergen aldaar bepaald en bekend worden.

Deze kennis ſtond te zeer in verband met het onderzoek, hetwelk ik mij op mijne reizen over Java had voorgeſteld, dan dat ik niet zoude getracht hebben, daaromtrent eenig onderrigt te verkrijgen. Ik heb met dit oogmerk nimmer verzuimd, op de onderſcheidene plaatſen, die ik bezocht heb, den ſtand van den Thermometer en Barometer aldaar op verſchillende tijden van den dag aan te teekenen, en dezelfde werktuigen bij het beklimmen der bergen mede te nemen, ten einde den graad van drukking der dampkrings-lucht aldaar te kennen, en daar naar de hoogte dier plaatſen te bepalen.

Het is echter verre, dat ik zoude vermeenen, dat de uitkomst, die mijne waarnemingen hebben opgeleverd, reeds dien graad van

van juistheid en naauwkeurigheid zoude hebben verkregen, dat daardoor een verder onderzoek was overbodig geworden. Elk toch, die zich met ſooregelijken arbeid heeft bezig gehouden, en eenigzins bekend is met de zwarigheden, die zich daarbij opdoen, zal van eene eerſte proef niet dan eene aannadering tot de waarheid kunnen verlangen; de dampkringslucht is eene zoo ligt aandoenlijke en zoo zeer veranderlijke vloeiſtof, de omſtandigheden alle, welke derzelver geſteldheid, vooral op het gebergte, kunnen veranderen, zijn nog zoo weinig bekend, dat het nog niet wel mogelijk is, van eerst begonnene waarnemingen eene geheel onfeilbare uitkomst te verkrijgen.

Zal men op de waarnemingen aangaande de drukking en verdere geſteldheid van den dampkring, ſtaat kunnen maken, dan is het bovenal noodzakelijk, dat men zich op alle mogelijke wijze van de naauwkeurigheid der werktuigen, die men gebruiken moet, verzekere. Het is niet gemakkelijk, vooral in Indië, en op reis, dit vereischte altijd te vervullen. Zelfs de beste reisbarometers ondergaan met den tijd door het dragen, ſchudden en gedurig gebruik, gelijk ook door de afwisſeling der weêrsgeſteldheid, eenige verandering; het is onvermijdelijk, dat niet ten laatſten eenige vochtigheid of lucht in de Barometerbuis indringe; men is dan genoodzaakt, den toeſtel uit een te nemen, en het kwik in de buizen wederom uit te koken, en men kan dikwijls niet dan met veel moeite,

het werktuig tot den vorigen ſtaat van naauwkeurigheid terug brengen.

Van de Thermometers zoo wel als van de Barometers, welke ik tot mijne waarnemingen gebruikt heb, waren ſommige in Holland, andere in Engeland vervaardigd. De Thermometers hadden de Schaal van Fahrenheit, doch ſtonden de Engelſchen doorgaans eenen graad lager dan de Hollandſchen, hetgeen, zoo ver ik heb kunnen nagaan, vrij algemeen plaats heeft. In mijne aanteekeningen heb ik, om redenen, de temperatuur, door de Engelſche Thermometers aangewezen, opgegeven.

De Barometers waren alle zoogenaamde berg- of reisbarometers, waarin het kwik op eenen bodem van leder rustte, die in de Engelſche Barometers kon worden aangeſchroefd, zoodat, na het gebruik van het werktuig, de buis door opſchroeven geheel met kwik kon opgevuld worden.

Aan de Hollandſche Barometers was de ſchaal in ſtrepen (millimeters), aan de Engelſche werktuigen in Engelſche duimen, en deze wederom in tienden en twintigſten verdeeld; op beiden was een *nonius* vastgemaakt, waarmede men op de meterſchaal de tienden der ſtrepen, op de Engelſche Schaal de duizendſten der duimen gemakkelijk kon aflezen.

De holte der buizen, en dus ook de kwikkolom, had in beide ſoorten van Barometers nagenoeg dezelfde wijdte, namelijk van drie ſtrepen, zij waren dus merkelijk naauwer, dan veelal bij de gewoone Barometers plaats heeft.

Tot bepaling der onderſcheidene hoogten

van

van het land boven de zee was het vooral van aanbelang, den juisten ſtand van den Barometer aan zeeſtrand te bepalen; het is bekend, dat dezelve onder of nabij de Linie iets minder bedraagt dan in de gematigde luchtſtreken.

In de gematigde luchtſtreken is de gemiddelde ſtand van den Barometer, ingevolge de meeste en naauwkeurigſte waarnemingen (*l*), bij 32°. Fahr. temperatuur, 28.118 Parijſche, dat is, 29.966 Engelſche duimen, of 761.1 Nederlandſche ſtrepen (millimeters). In heete gewesten daarentegen is dezelve ſlechts 28" 020 Fahrenheit of 29"862 Engelſche of 758,4 ſtrepen (*m*).

Vergelijken wij hiermede de boven aangehaalde waarnemingen te Batavia gedaan, volgens welke de gemiddelde temperatuur 80°. Fahrenheit, en de gemiddelde barometerſtand 29" 9‡"' of 29.780 Engelſche of 756.4 ſtrepen bedraagt; en wordt deze laatstgenoemde ſtand voor het vriespunt, of 32°. Fahrenheit, gelijk hiervoren, berekend, dan geeft zulke eene Barometerlengte aan zee, van ſlechts 29" 633 Engelſche of 752.6 ſtrepen, hetgeen dus 0"229 of 5.8 ſtrepen minder zoude zijn, dan elders is waargenomen.

Hoewel ik mij tot hiertoe zelden eenen langen tijd aan het zeeſtrand op Java heb opgehouden, heb ik toch aldaar met mijne werktuigen eenige waarnemingen gedaan; de uitkomst daarvan is, dat de gemiddelde warmte der lucht in de ſchaduwe gelijk is aan 82°. Fah-

(*l*) *Gilbert*, Annalen der Phyſik, B. 42. ſ. 420.
(*m*) T. a. pl. B 32. S. 252.

Fahrenheit, en de gemiddelde ſtand van den Barometer 760 ſtrepen of 29.922 Engelſche duimen hetwelk voor het vriespunt berekend 29" 769 Engelſche of 756.1 ſtrepen uitmaakt.

Mijne waarnemingen geven dus almede nog eenen ſtand van 2.3 ſtrepen minder op dan die van anderen; doch wanneer men in aanmerking neemt, dat mijne barometerbuizen vrij veel naauwer waren, dan gewoonlijk plaats heeft; en dat dus derzelver ſterkere aantrekking op het metaal, gelijk van de haarbuisjes bekend is, eene meerdere rijzing van het kwik zal belet hebben, dan verdwijnt dat verſchil nagenoeg geheel; immers proeven hebben doen zien, dat in eene glazen buis van 1. 13 lijnen wijdte het kwik ruim anderhalve lijn lager ſtaat dan in wijdere buizen.

Wij mogen dus voor den waren gemiddelden ſtand van den barometer aan zee te Batavia, berekend voor eene temperatuur van 32° F. veilig aannemen 29" 843 Eng. of 758 ſtrepen.

Het is bekend, dat de kwik-kolom der barometers in landen, onder en nabij de evennachts lijn gelegen, ſlechts eene zeer geringe rijzing of daling ondergaat, en dat het grootſte verſchil tuſſchen beiden naauwelijks een paar lijnen bedraagt, terwijl het verſchil op plaatſen, meer van de linie verwijderd, eenige duimen kan beloopen: Het eerstgenoemde is voor de hoogte-metingen tuſſchen de keerkringen eene zeer gunſtige omſtandigheid, alwaar zich dus gemakkelijker dan op plaatſen, nader bij de aspunten gelegen, eenparige en overeenſtemmende waarnemingen laten verkrijgen.

Zeer

Zeer duidelijk, daarentegen, laat zich in deze luchtſtreken de dagelijkſche verandering van den Barometer-ſtand waarnemen. Uit een groot aantal van waarnemingen, door mij nabij Batavia (te Rijswijk) en te Buitenzorg gedaan, mag ik opmaken, dat het kwik in den barometer aldaar regelmatig tweemalen in een etmaal rijst en daalt; met zonsopgang namelijk begint hetzelve te rijzen, tot 10-11 uren, in den voormiddag, waarna het vervolgens daalt tot 4-5 uren in den namiddag, hierna rijst het kwik wederom tot 1-2 uren in den nacht, waarop het wederom daalt tot omtrent zons opgang; echter is de rijzing in den voormiddag ſterker en duidelijker, dan in den voornacht: zoo ook de daling in den namiddag meer dan in den nanacht.

Het grootſte verſchil tusſchen zoodanige dagelijkſche veranderingen bedraagt 2, 75 ſtrepen, doch is doorgaans iets minder.

Ten voorbeeld van dezelve diene de gemiddelde ſtand van Thermometer en Barometer, opgemaakt uit eenige te Buitenzorg gedane waarnemingen.

voorm.	6	ure	Therm.	71°	Barom.	736 ſtr.
	10-11	„	„	81°	„	737·5.
namidd.	4 5	„	„	83°	„	735 ···
's nachts	2	„	„	76°	„	736·5.

Vergelijkt men deze waarnemingen met die van anderen, dan ontwaart men een aanmerkelijk verſchil; In zuid America werd de dagelijkſche hoogſte ſtand van den Barometer door *de la Condamine* en *von Humboldt* des ochtends

ten

ten 9 ure waargenomen: doch hier heeft dezelve onmisbaar tusſchen 10-11 uren plaats, hetgeen meer met de waarnemingen van *Tourton*, te Surinamen gedaan, overeenſtemt (*n*).

Bij alle mijne waarnemingen in het gebergte heb ik mij van twee gelijkloopende Thermometers bediend, waarvan de eene naast de barometer-buis en met dezelve in eenen gemeenſchappelijken koker bevestigd was, terwijl de andere geheel vrij in de open lucht in de ſchaduw was opgehangen, en wanneer zich eenig verschil in den ſtand van beiden vertoonde, dan werd de meerdere of mindere uitzetting, welke de kwik-kolom van den Barometer, ten gevolge van dit verschil, had ondergaan, overeenkomſtig met de temperatuur, die de Thermometer in de open lucht deed kennen, berekend, en alzoo de Barometer-hoogte zoodanig aangenomen, als zij zoude geweest zijn, wanneer zij met de vrije lucht eene zelfde temperatuur gehad had. De waarneming, dat het kwik met elken warmte-graad der ſchaal van *Reaumur* $\frac{1}{4330}$, van deszelfs volume wordt uitgezet, diende tot grondſlag dezer herleiding.

In de hierbij gevoegde tafel, die de hoogte der voornaamſte door mij bezochte plaatſen in nieuwe Nederlandſche ellen (metres), en in Engelſche voeten doet kennen, zijn tevens de gronden bevat, waar op de berekening dier hoogten berust, namelijk vooreerst de tempera-

(*n*) Vergel. de verh. van den Hoogl. *van Swinden* in de verh. der eerſte klaſſe van het Holl. Inſtit. van wetenſch. anz. deel I. bl. 91 volg.

ratuur, in graden van den Thermometer van *Fahrenheit* aangeduid, en daarna de ſtand van den Barometer, dien ik zoo wel naar de nieuwe Franſche en thans ook Nederlandſche maat in ſtrepen (millimeters), als ook in Engelſche duimen en duizendſten van duimen heb opgegeven.

Aangaande deze opgave van temperatuur en drukking der lucht moet ik nog aanmerken, dat dezelve niet volkomen op eene gelijke wijze heeft kunnen geſchieden. Immers op plaatſen, alwaar ik mij eenen geruimen tijd heb opgehouden, heb ik uit eene reeks van waarnemingen de gemiddelde warmte en drukking der lucht aldaar kunnen berekenen; doch op plaatſen, alwaar ik ſlechts korten tijd vertoefd heb, b. v. op de toppen van hooge bergen, heb ik mij met weinige of zelfs met enkele waarnemingen moeten vergenoegen: van hier die weinige evenredigheid, welke mijne lezers tuſſchen de temperatuur en de hoogte van ſommige plaatſen in mijne opgave zullen ontwaren, zoo dat van eenen hoogen berg ſomtijds eene hoogere temperatuur dan van eenen anderen lageren wordt opgegeven, het geen aan de verſchillende weêrsgeſteldheid ten tijde der waarneming op de onderſcheidene plaatſen, en aan het verſchil van den dagtijd, waar op de waarneming geſchiedde, moet worden toegeſchreven. Het lijdt geen twijfel, of deze onevenredigheid zoude niet beſtaan, wanneer ook van zoodanige plaatſen de gemiddelde Thermometer- en Barometerſtand, uit een groot aantal van waarnemingen, had kunnen worden opgegeven.

De

De berekening der hoogten is geſchied, door middel der Logarithmen, van den ſtand van den Barometer aan zee en op de plaats der waarneming, en door vermenigvuldiging van het verſchil met de hoogte der gezamenlijke luchtkolom, die bij 32°. *Fahrenheit*, met eene kwikkolom van 28 Parijſche duimen in evenwigt ſtaat, zijnde 24489 Parijſche voeten.

Doch deze laatstgenoemde hoogte verandert naar mate der uitzetting, die de lucht, door eene meerdere warmte dan die van 32°. *Fahrenheit*, ondergaat; en daar alle mijne waarnemingen bij eene zoodanige meerdere warmte gedaan zijn, zoo is deze meerdere uitzetting berekend naar het middengetal der temperaturen aan zee en op de plaats der waarneming, en ingevolge de vermeerdering van volume, die de lucht en het kwik met elken graad *Reaumur* ondergaan, zijnde $\frac{1}{250}$ voor de eerſte, $\frac{1}{4330}$ voor het laatſte, en het verſchil tusſchen beide 0,002477.

Ik heb mij daartoe bediend van tafelen, welke ingevolge de opgegevene grondſtellingen vervaardigd zijn, en tot welker gebruik de heer *J. F. Beurenberg* de aanleiding heeft opgegeven (o).

De berekende hoogte van aanmerkelijk hooge bergen, gelijk de Gedé, de Salak en de Patoeha, heb ik nog een weinig moeten vermeerderen, zoo wel uit hoofde der vermin-

der-

(o) Beſchreibung eines einfachen Reisbarometers: nebst einer anleitung zur leichten berechnung der *Berghöhen*, Duſſeld. 1811.

derde aantrekkingskracht in zulke hoogten, als ook om dat de zwaarte der lucht verondersteld wordt, iets minder nabij de evennachtslijn te bedragen, dan op eenen meerderen afſtand van dezelve.

Echter bedraagt dit bijvoegſel niet veel; ik heb daartoe genomen voor den Gedé 49, voor den Salak 38, en voor den Patoeha 40 Parijſche voeten. Tot opheldering van het gezegde zal ik thans nog door een voorbeeld de gebezigde wijze van berekening opgeven.

Op den 19 April 1819, ſtonden op den berg Gedé, en wel op den zuidelijken top Seda Ratoes genaamd, bij betrokken en regenachtig weêr, op den middag, de Thermometer op 56°. *Fahrenheit*, en de Barometer op 551 ſtrepen of 20"37 Parijſche duimen.

De gemiddelde ſtand van beide werktuigen aan het zeeſtrand is Therm. 82°. Barometer 28",07 Par.;

Logar. 28" 07 = 939870

Logar. 20" 37 = 619233

verſchil 320637

De gemiddelde warmte der lucht bedraagt 69°. F. hetwelk geeft voor de hoogte der lucht . . . . 26 405'

Dit vermenigvuldigd met het voorgaand verſchil geeft 8466"419985

Voor de verminderde zwaarte der lucht wegens de meerdere hoogte . . .	26
Wegens de geringe geographiſche breedte . . .	23

8515 Parijſche
of 9075 Eng. voet.

Behalve de waarnemingen aangaande den ſtaat van den Thermometer en Barometer in de lucht, heb ik al verder op hooge bergen den graad van warmte van het kokende water opgeteekend, waardoor almede de graad van drukking der dampkringslucht kan gekend worden.

De warmte, namelijk, van het kokende water op den Gédé was 194°. Fahr.

Patoeha	„	197°.	„
Salak	„	199°.	„
Malabar	„	200°.	„
Telaga bodas	„	204°.	„

Rekent men nu dat de warmte van het kokende water aan zeeſtrand 212°. bedraagt, dan geeft de vermindering van elken graad warmte van het kokend water eene hoogte aan, op den Gédé van 153. 6 Nederl. ellen of meters

Patoeha	„	150. 4	„	„	„
Salak	„	168. 1	„	„	„
Malabar	„	168. 2	„	„	„
Telaga bodas	„	209. 1	„	„	„

of door_elkander gerekend, voor elken graad *Fahrenheit* 169,9 Nederlandſche ellen of meters, en voor elken graad der nieuwe, in 100 graden verdeelde, Schaal (*thermomètre centigrade*), 302,7 Nederlandſche ellen.

Vol-

Volgens den Heer *von Humboldt* bedraagt het, op eene hoogte van 7000 meters, voor elken graad der laatstgenoemde Schaal, 304 meters (*p*).

Onverklaarbaar is mij bij de aangehaalde waarnemingen de groote afwijking, die de Telaga-bodas, vergeleken met de andere bergen, oplevert.

Het zal niet ongepast zijn, hier nog aangaande het gebergte, waarvan de verschillende hoogte tot dus verre het onderwerp dezer verhandeling is geweest, eenige bijzonderheden te laten volgen, die met het voorgaande in verband staan, en al verder de gesteldheid van dat gebergte doen kennen.

Aangaande de zuiverheid der lucht, heb ik op de hoogsten der voornoemde bergen almede eenige proeven in het werk gesteld, zoo wel door middel van het *Salpetergas* als ook met den Fontanaschen *Eudiometer*. Ik heb daardoor echter geen verschil van de gewoone zamenstelling der dampkrings-lucht kunnen ontdekken.

De Heer *Horsfield* heeft den berg Gedé ook beklommen, en aldaar den stand van twee Barometers aangeteekend; de eene toonde 21". 52, de andere 21". 49 Engelsch, op den middag, bij 59°. Fahrenheit, hetgeen dus, met mijne waarneming vergeleken, een verschil van 0". 21. oplevert, en eene meerdere hoogte van 59 Nederlandsche ellen (metres) of 193 Engelsche voeten zoude aanduiden.

(*p*) Voyage, Vol. I. Essai sur la Géographie des plantes, p. 114.

De rigting en uitgeſtrektheid van het gebergte, waarvan wij ſpreken, kan eenigzins blijken uit de Kaart, door den heer *Raffles* met deszelfs beſchrijving van Java uitgegeven. Het is namelijk die keten van bergen, die, op nagenoeg tien mijlen afſtands en ten zuiden van Batavia met den Gedé en Salak beginnende, zich vervolgens van daar in onderſcheidene bogten en takken zuidelijk en zuidoostelijk uitſtrekt, en met den hoogen Tjikoraai op 4 à 5 mijlen afſtands van het Zuider zeeſtrand eindigt. Zeer verkeerdelijk zijn daarentegen ſommige bergen van die keten op de aangehaalde kaart benaamd en geplaatst; zoo is, b. v. de Patocha (Baduwa) geenszins diegene, die op de kaart onder dien naam wordt aangeduid, en dewelke de Tombak Roejong is; de Patocha ligt veel zuidelijker, en is die berg, welke op de kaart gezien wordt als de uiterſte punt van den open driehoek, binnen welken ten Noorden het Diſtrict Tjiſondari is gelegen, en ten oosten waarvan zich eene rij van bergen naar den Tiloe uitſtrekt. Geheel verkeerd is al verder op die kaart de ligging van den Sumbong en Malabar opgegeven. De Malabar ligt geheel ten oosten van den Tiloe, en deszelfs voet ſtrekt zich tot het dorp Banjaran uit; de Sumbong is geenzins tusſchen dit Dorp en den Malabar, maar aan de tegenovergeſtelde zijde ten Z. O. van den Malabar gelegen. Met zeer veel naauwkeurigheid is daarentegen ons geheel gebergte opgegeven op eene groote afzonderlijke, niet uitgegevene Kaart der Preanger Re-

Regentſchappen, die door wijlen den Lt. Kolonel *Beetjes* is vervaardigd.

Hoewel dit gebergte en de grond daartuſſchen zeer onderſcheiden in hoogte is, zoo is toch ook de laatstgenoemde overal nog aanmerkelijk boven de zee verheven; dezelve neemt aan beide zijden met eene zeer ſterke helling af, ten Z. W. tot in zee, ten N. O. in eenen uitgeſtrekten kom, wiens bodem zeer heuvelachtig is, en die meer noordelijk door eene andere keten van bergen wordt ingeſloten, welke zich almede van den berg Gedé af, doch Noordoostelijk uitſtrekt, en zich naar het N. O. al meer en meer van ons zuidoostelijk gebergte verwijdert. Een groot aantal rivieren voeren ter weêrszijde van dit laatſte het water af, en wel ten zuiden naar zee, doch ten noorden vereenigen zich bijna alle met den Tjitarum, die nabij den Sumbong ontſpringt, en nagenoeg in het midden der voorzegde vlakte tusſchen beide bergketenen, noordwestelijk afloopt. Slechts van de uiteinden van het gebergte wordt het water door andere rivieren, van het noorwesteinde door den Tjilowong en Tjidani, van het zuidoosteinde door den Tjimanok afgevoerd.

Daar het rotsgeſteente van dit geheele gebergte reeds door de gedurige inwerking van lucht en water ontbonden, en daarenboven nog op vele plaatſen door onderaardſche vuren, zwaveldampen enz. verſtoord en verteerd wordt, zoo wordt van hetzelve gedurig, vooral bij zware ſtortregens, en in den regentijd, eene aanzienlijke hoeveelheid gronds naar het lager land en naar zee afgevoerd, zoo

dat eene trapsgewijze en gedurige afneming van het gebergte plaats heeft.

Het voorname gesteente namelijk, waaruit dit geheele gebergte bestaat, is dat gesteente, hetwelk onder den naam van Basalt bekend is; de hoogere bergen althans bestaan geheel uithetzelve, en deze basalt is al vaster en onvermengder, naarmate de bergen daaruit zamengesteld hooger zijn.

Zijn de bergen lager, dan is ook de basalt minder digt, grover van korrel en porphyrachtig, dat is, met grootere stukken van andere steensoorten vermengd, als *Veldspaat*, *Kwarts*, kristallen van *Hoornblende*, *Zwavelkies*, *Olivien* en andere, den basalt veelal verzellende, zelfstandigheden.

De zuivere basalt zelf verschilt daarenboven zeer in zamenstelling; die van een gedeelte van het Malabarsche gebergte b. v. is zoo sterk ijzerhoudend, dat dezelve reeds op eenigen afstand de magneetnaald in beweging brengt, en tevens zelf magnetisch is.

Bijna alle de hooge toppen van dit basaltgebergte vertoonen zich in de gedaante van stompe kegels, welke veelal in derzelver lengte door diepe kloven verdeeld zijn; naar boven nemen deze kegels al meer en meer in steilte toe, en worden al moeijelijker te beklimmen, hoemeer men nader bij de toppen opgaat.

De massa dezer bergen is zelden doorgaande of geheel zamenhangende, maar meestal uit onregelmatige, overeindstaande of ook wel schuinsliggende of gebogene zuilen zamengesteld; deze zuilen vertoonen in lengte, dikte, rig-

rigting, in het getal en in de meerdere of mindere regelmatigheid der vlakten en hoeken eene zeer groote verscheidenheid; zoo ook zijn derzelver rijen of onmiddelijk de eene op de andere geplaatst, of door los daartusschen liggend gesteente van elkander gescheiden.

Deze zamenstelling is alleen zigtbaar op plaatsen, alwaar zware instortingen van het gebergte, gelijk op den Gédé en Patoeha, langs de wanden der kraters, hebben plaats gehad, of alwaar zware rivieren deze rijen van basaltkolommen kaal gespoeld hebben.

Vuur is nagenoeg overal in het binnenste van dit gebergte werkzaam; deszelfs uitwerkselen openbaren zich op vele plaatsen aan de oppervlakte, en bijna op alle bergen vindt men de blijken van groote verwoestingen en instortingen, door hetzelve te weeg gebragt. Meestal zijn de grootste openingen, waardoor zich de verbrande en verhitte stoffe ontlast of weleer ontlast heeft, op of nabij de toppen van het gebergte. Vooral merkwaardig zijn in dit opzigt de Gedé, de Patoeha, de Goentoer en de Talaga-bodas, op welke bergen alle vijduitgestrekte en gedeeltelijk nog altijd werkzame kraters (Kawa) worden gevonden, waaruit zich zwavel en waterdampen ontlasten. De krater van den Gedé bevindt zich op den middelsten der drie toppen van dezen berg, is boven anderen zeer uitgestrekt, door steile muren van basaltkolommen ingesloten, gedeeltelijk met ingestort gesteente opgevuld, en uit eene diepe trechtervormige kolk verheffen zich gedurig zwavel- en waterdampen, terwijl de binnenzijden van den krater met

zuivere zwavel zijn overtrokken; de vallei tusſchen dezen middelſten en den zuidelijken top, den Seda-ratoes, is tot eene aanmerkelijke diepte met verbrand geſteente, puimſteen en Lava-asch opgevuld, waaruit de vroegere uitbarſtingen van dezen vulkaan kennelijk worden.

De krater van den Patoeha ligt aan de zuidooſtzijde, omtrent 600 voeten beneden den hoogſten top dezes bergs, en hoewel zich aldaar thans naauwlijks eenige werking van vuur vertoont, is deze plaats niet minder beziens waardig. De krater zelf is eene ruime, nagenoeg ronde kom, aan de N. W. zijde, van eenen hoogen ſteilen muur, die tot aan den top van den berg oploopt, en voorts van meer of min hoog gebergte ingeſloten. Dezelve is met een meer van wit en blaauwachtig water, hetwelk eenen zeer ſterken zuren aluinsmaak heeft, opgevuld; de kanten en bodem van het meer zijn overal met gele zwavel overdekt, en een eilandje in het meer beſtaat bijna geheel uit zwavel; het ontbonden geſteente ter zijde van het meer is met zwavel doortrokken, en ik heb aldaar meer dan elders zeer zuivere doorſchijnende ſtukken dezer zelfſtandigheid gevonden. Hoewel in dezen krater, behalve eenig opwellend water, geene werking noch heete bronnen gezien werden, konmen toch uit het friſſche voorkomen van de zwavel opmaken, dat dezelve ſedert niet langen tijd, en waarſchijnlijk uit diepliggende heete bronnen was voortgebragt. De Patoeha heeft hooger op den top, aan de N. W. zijde, nog eenen tweeden krater, die echter droog,

ton-

zonder werking en gedeeltelijk met gewas is opgevuld.

De Goenoeng Goentoer, een nog werkzame vulkaan, is meer bekend door deszelfs hevige uitbarſtingen, die nog van tijd tot tijd plaats hebben. Dezelve ligt nog eenigzins buiten de ſtrekking van het algemeen gebergte, in eenen van hetzelve zich noordoostelijk uitſtrekkenden arm tusſchen de districten Timanganten en Zelles. Ik heb denzelven twee malen tot nabij den top, alwaar zich de krater bevindt, beſtegen, eens onmiddelijk na de hevige uitbarſting, die op den 21-24 october 1818, plaats had, en daarna in 1819. Het is mij echter niet mogelijk geweest den krater te bereiken, de eerſte maal, uithoofde van het groot levens-gevaar, waaraan ik door het nog gedurig afrollend geſteente was blootgeſteld, en de andere maal, doordien zware mist de nadering tot den krater, en gebrek aan drinkwater een langer verblijf nabij den top van den uitgeſtrekten vulkaan beletteden. Van de ontzettende menigte ſtoffe, door denzelven met de laatſte ontbranding uitgeworpen, heb ik mij kunnen overtuigen, toen ik denzelven van de N. W. zijde willende naderen, en uit het zuiden van het district Manabaja komende, verpligt was, gedurende een paar dagen door de losſe, hoog opgeworpene asch, en ten laatſten ook door een geheel verbrand bosch, mijnen weg te vervolgen; de zijde en voet van het gebergte aan de Zuid en Z. O. zijde is tot eene aanmerkelijke hoogte met groote, zwarte, door den vulkaan uitgeworpene ſteenblokken overdekt.

Het geſteente van den Goenoeng Goentoer is reeds meer porphierachtig of met Veldsaat vermengd, dan dat der overige bergen van de groote bergrij.

De Telaga-Bodas in het Regentſchap Limbangan heeft zijnen naam van het zwavelmeer, dat op den top van denzelven wordt gevonden; dezelve is alreede merkwaardig door de geweldige werking van het onderaardſche vuur, die aldaar plaats heeft. Behalve onderſcheidene bronnen van kokend water en heete zwaveldampen, verheft zich uit eene opening in den berg eene groote kolom van zwavel- en waterdampen; de ſtoom, uit den diepen afgrond met zwaar gebons tegen het geſteente naar boven geſtuwd, wordt vervolgens met eene ontzettende kracht door de naauwe opening uitgedreven, waaruit al verder kokende zwavel opwelt, die zich al vloeijende over het geſteente in het rond verſpreidt.

Het meer, een langwerpig rond, heeft eene middellijn van 1500 à 2000 Rhijnlandſche voeten; het water in hetzelve vertoont zich even als de grond geheel wit; uit de zijden van het gebergte wordt veel zwavel met heete waterdampen afgeſcheiden, verbrande boomſtammen ſtaan, gelijk zwarte kolommen, rondom het meer, en getuigen van de ontbrandingen, die albier moeten plaats gehad hebben.

De Telaga-bodas is al verder merkwaardig door eene der zijden van denzelven ten oosten, welke gedeeltelijk is ingeſtort, en waaruit zich een zuur water, benevens zwavelhoudende dampen ontwikkelen, die meer dan elders

elders eene ſchadelijke eigenſchap ſchijnen te bezitten. Men vindt aldaar altijd vele overblijfſelen van dieren, die klaarblijkelijk, het zij door gebruik van het water, het zij door inademing der uit den grond opkomende dampen, gedood zijn. Zelfs grootere dieren blijven daarvan niet verſchoond. Zonderling is het ook, dat de beenderen van het aldaar gedoode gedierte ſpoedig verdwijnen, terwijl de zachtere deelen en bekleedſelen nog lang overig blijven.

Doch vertoonen zich op dit gebergte zoo vele blijken van ontbinding en verwoesting, door het vuur veroorzaakt, hetzelve levert niet minder een treffend voorbeeld op van groote vruchtbaarheid, weelderigen groei, en van eene groote verſcheidenheid van voortbrengſelen, zoo dieren als gewaſſen. Het behoort thans bepaaldelijk tot het oogmerk dezer verhandeling, nog in het kort nategaan, in hoe verre de afwisſeling en verſcheidenheid dier bewerktuigde ligchamen met de verſchillende hoogte van het gebergte in verband ſtaat.

Het behoort niet tot deze beſchouwing, dat wij blijven ſtilſtaan bij de voortbrengſelen van lagere, later ontſtane gronden langs het zeeſtrand, noch bij die van het reeds hooger heuvelachtig land, hetwelk het voorgebergte van den meer verhevenen Baſalt-bodem uitmaakt, en of enkel uit eene losſe of meer of min digte aarde beſtaat, of eene zeer gemengde rotsſoort of kalkſteen tot grondſlag heeft. Wij betreden dadelijk de natuurlijke bosſchen, die den voet van het baſalt-gebergte

bergte overdekken, en die door eenen verbazend weelderigen groei, zwaar en ongemeen hoog geboomte, eene zeer groote menigte van ſlingerplanten, gelijk de grond door eene diepe laag van zwarte zeer voedzame planten-aarde gekenmerkt worden. Op de bijzondere vormen van het alhier meest voorkomende hoog geboomte lettende, zoude men deze bosſchen, de Vijgen-, of met den inlandſchen naam *Kiara*-bosſchen kunnen noemen, om dat hier eene zeer groote verſcheidenheid van boomſoorten, welke alle tot het geſlacht der vijgen behooren, worden gevonden, en welke alle door eenen ongemeen ſnellen groei, witte ſappen, week hout, wijduitgeſtrekte takverdeeling, uit den ſtam voortkomende vruchten enz. gekenmerkt zijn.

Zij maken voorzeker het grootſte gedeelte dezer bosſchen uit, en mogen te meer aan dezelven hunnen naam geven, omdat zij bijna geheel aan deze lager gelegene bergbosſchen eigen zijn, en ſlechts eenige weinige ſoorten derzelve [bij voorbeeld, *F. heterophylla* zich verre op het gebergte verheffen. De hoogere boomen, waarvan zij meest verzeld gaan, zijn vele ſoorten uit de familie der *Meliae* (*Pinkoe*, *Surèn*, *Pinango*, *Langſar*, enz.) meest alle, gelijk het grootſte gedeelte der vijgen, onbekende of door de Kruidkundigen nog niet beſchrevene ſoorten der geſlachten *Guarea*, *Melia* enz; voorts *Artocarpi*, (*A. piloſa*, *elastica*) *Sterculiae*, *Sapindus* en *Caryota*.

De ſtammen van deze boomen alle verſtrekken tevens veelvuldig tot ſtandplaats van ande-

re,

re, ſomtijds wederom boomachtige gewasſen, gelijk onderſcheidene ſoorten van *Aralia*, *Polycias*, *Fagraea*, *Ciſſus*, *Uvaria*, van welken alle de takkige en bladrijke ſtammen zich, gelijk vele andere *Plantae paraſiticae*, *Piper*, *Cyrtandra*, *Pothos*, *Loranthus*, *Viſcum* enz. met de uitgeſtrekte kroonen der hooge Vijgenboomen op eene zonderlinge wijze vermengen, en al verder door ſlingergewasſen zamengeſtrengeld worden. Onder deze ſchaduwrijke boomen wordt de tusſchenruimte der hoogere ſtammen door een groot aantal van onderſcheidene heesters en lager geboomte opgevuld, als: *Ardiſiae*, *Grewia*, *Elaeocarpus*, *Phyllanthus*, *Callicarpa*, *Celtis*, *Marumia*, heesterachtige *Urticae*, voorts wilde Piſangboomen, *Heliconia Indica*, *Pandanus*, en eene groote verſcheidenheid van *Scitamineae*, terwijl eindelijk de grond met vele plantgewasſen der ſoortrijke geſlachten *Juſticia*, *Begonia*, *Ruellia*, *Rhynchocarpus*, *Solanum Arum*, en vele *Orchideae* overdekt is.

Iets hooger dan deze vijgen-bosſchen mag men de *Raſamala*-bosſchen ſtellen, omdat met dezen zoo fraaijen als nuttigen boom de meeste vijgen reeds zeldzamer worden. De *Raſamala* is in het vijfde Deel der Verhandelingen van het Genootſchap, onder den naam van *Altingia excelſa*, beſchreven; doch er beſtaat geene reden, om denzelven van het geſlacht *Liquidambar* af te zonderen, gelijk ook reeds de geurige hars, die uit de ſtammen kan worden afgezonderd, en die een ware *Styrax* is, de betrekking tot dit geſlacht te

te

te kennen geeft. Een groot gedeelte der boomen en gewasſen, hiervoren reeds bij de vijgebosſchen opgegeven, blijven ook nog voortduren in de *Raſamala*-bosſchen, welke reeds van verre door de witte, loodregte en, minder dan de vijgen, met vreemd gewas begroeide ſtammen, gekenſchetst worden. Andere gewasſen daarentegen worden nu reeds veelvuldiger, gelijk vele ſoorten van *Rotan*, vele *Rubiaceae*, eene familie van gewasſen, waarvan de bosſchen van Java bijzonder rijk zijn, en van welke vele ſoorten zich zoo door de brosheid, als door den hevigen hoogst onaangenamen ſtank van het hout, doen kennen. Men mag rekenen reeds tot eene hoogte van vijf duizend voeten te zijn opgegaan, wanneer de *Raſamala*-bosſchen eindigen: niet te min blijft het hoog geboomte nog altijd voortduren; zelfs ontwaart men nu voor het eerst eenen zeer fraaijen boom, die zich bijzonder door de hoogte en den regten groei van zijnen ſtam onderſcheidt, de *Kimarak*, welken ik gis tot de *Cypres* of Sparreboomen te behooren. Nagenoeg op dezelfde hoogte vindt men thans ook de *Pinus Dammara*, alsmede vooreerst een fraai bloeijend *Rhododendron* (*Rhod. Javanicum*), de zonderlinge *Nepenthes Phyllamphora*, en het tweebladig vaarngewas, *Acrostichum diphyllum*, welk laatſte vóór eene zulke hoogte bijna kenſchetſende ſchijnt te zijn, daar het zich op alle bergen, die ik bezocht heb, niet lager aan mij vertoond heeft. Het *Slangenvaarn* (*Ophioglossum verticillatum*) is almede

de meer bijzonder aan deze hoogten eigen, zoo ook, en nog hooger, de *Sonerila maculata Roxb.* enz.

Doch het zijn vooral de Laurierboomen, of liever onderscheidene soorten, welke tot het plantengeslacht *Laurus* (*Tetranthera*, *Tomex*, enz.) behooren, en die bij de Inlanderen onder den naam van *Heeroe* bekend zijn, waardoor deze hoogere bosschen worden onderscheiden, en welke wij derhalve de *Lauriersbosschen* kunnen noemen. Java levert, gelijk aan *Vijgen*, zoo ook aan *Laurieren* een zeer groot aantal van soorten op, die nagenoeg alle aan de Kruidkundigen tot hiertoe zijn onbekend gebleven. Deze *Laurieren* bepalen zich echter niet alle tot dit hooger gebergte, waarvan ik thans spreek; sommige vinden zich reeds vroeger, hoewel zij nimmer tot het lage vlakke land afdalen; andere worden nog op de grootste hoogten gevonden. Met deze *Laurierboomen* vermengen zich onderscheidene soorten van *Eikeboomen*, van welken alleen de *Pasan* (*Quercus Molucca*, en *Q. Concentrica*) onder de Kruidkundigen schijnen bekend te zijn; op deze zelfde hoogte is ook de *Poespa* (*Schima Noronhæ*) meest veelvuldig, een boom, wiens fraaije bloemen bijna altijd op den bodem verspreid liggen. Vele soorten van *Melastoma*, waarvan sommige tot hooge boomen opschieten, voorts eenige *Eugeniae*, de geurige *Magnolia* (*M. odoratissima*), *Myrtus*, *Viburnum*, *Rubus*, en vele *Rubiaceae*, die echter zelden tot groote boomen opschieten, maar meest heesters zijn. Een zeer groot aantal *Orchideae* is bovenal

aan

aan deze Laurierbosſchen eigen, zoo wel degenen, die in den grond groeijen, bij voorbeeld, *Limodorum*, *Orchis*, *Malaxis*, als ook dezulke, die alleen op de boomen huisvesten; *Cymbidium* en *Dendrobium* zijn vooral de geſlachten dezer familie, die een groot aantal ſoorten aan deze plaatſen opleveren.

Eindelijk, wanneer al hooger ook de laurierbosſchen ophouden, de toppen der bergen zich al meer vernaauwen, de lucht ijler wordt, het gewas zich onderling niet meer beſchutten kan, de meerdere helling van den grond eene diepe losſe planten-aarde niet kan terughouden, op eene hoogte van nagenoeg 7000 of meer voeten, begint ook het houtgewas al meer van gedaante te veranderen, kleiner en kreupelachtig te worden, deszelfs ſtammen zijn met mosgewas overdekt, lange baarden van haarmos (*Usnea*), hangen van deszelfs takken naar beneden, alle gewasſen vertoonen geheel andere vormen, dan men gewoon is in de laagte te aanſchouwen, en het geheel herinnert ons aan het Alpisch gebergte van het koudere noorden; kromme ſtammen en takken, kleine, ſtijve, droge bladen kenſchetſen hier het geboomte en ſtruikgewas.

Het is vooral de familie der heideplanten (*Ericae*), bepaaldelijk de geſlachten *Andromeda*, *Vaccinium*, *Clethra*, die de meeste gewasſen aan deze uiterſte, nog begroeide toppen opleveren, en met welken zich nog het fraaije *Rhododendrum retuſum*, een *Leptoſpermum*, op den Gedé en Salak, en elders eene *Myrica* gezellen. Deze gewasſen, uitgezonderd *Vaccinium ferratum*, het welk

aan

aan onze *Veenbeſſen* (*V. Oxycoccos*) doet denken, zijn meestal nog boomgewas, hetwelk zich door zeer vast, zwaar hout doet kennen. Het geſlacht der vijgen levert eene zonderlinge uitzondering op in eene zijner talrijke ſoorten (*de Ficus heterophylla*, een heester met gedeeltelijk zeer ſtompe, gedeeltelijk ſpitſe bladen), zijnde deze namelijk de eenige, die zich tot de hoogſte toppen der bergen opheft.

Tusſchen deze boomen en heesters groeijen ook nog andere lagere gewasſen en kruiden, die alle meer met die der noordelijke *Flora* van Europa, dan met die der lager gelegene landen van Indie overeenkomſtig zijn. Op en rondom den top van den Gedé en dus op ruim 9000 voeten hoogte groeit veelvuldig eene Kamperfoelie met gele bloemen (*Lonicera*), een *Hypericum* (het Japanſche *H. patulum* zeer nabij komende), eene *Bellis op Steng*, een heesterachtig, wit *Gnaphalium*, eene *Valeriana*, door *Hardwicke* (Aſiat. Rec. VI, 350) beſchreven, een *Ranunculus*, eene *Swertia*, eene kleine *Gentiana* in de lava-asch, die de valei tusſchen de beide toppen van den Gedé opvult, enz., alle planten-vormen, die men niet ligt in Indie, op eene breedte van zes graden, zoude verwachten.

Doch hoewel wij in alle deze gewasſen de vormen, aan de koudere of gematigde luchtſtreken meer bijzonder eigen, ontwaren, zijn dezelve toch alle ſoortelijk van de bekende gewasſen onderſcheiden. De *Kryptogamiſche* gewasſen alleen maken in dezen eene uitzondering; vele van dezelve verſchillen in niets van de Europiſche. Op den Patocha

over zoden van Veenmos (*Sphagnum*) gaande, zoude men kunnen wanen, naar de Neerlandſche veenen verplaatst te zijn.

De hiervoren genoemde heesters, vooral *Vaccinium varingæfolium*, *Andromeda punctata*, *A. leucocarpa*, *Myrica Javanica*, groeijen nog zeer weelderig in den witten, met zwavel-dampen doorwoelden grond, zelfs tot binnen den rand des kraters, waar zij gedurig van zwaveldamp omgeven zijn; ſommige varens, als *Blechnum pyrophilum*, *Pteris aurita*, overdekten al groeijende de randen der kokende modderkolken, die den Kawa Karaha op den berg Kiamis in het district Madjalaija zoo merkwaardig maken. Dezelfde gewasſen omboorden, tot in het zure water zelve hunne wortels verſpreidende, de oevers der zwavel-meeren op den *Patoeha* en *Telaga-Bodas*.

Doch het is niet alleen het hooge en boschrijk gebergte, hetwelk naar mate van deszelfs rijzing eene zoo groote verandering en verſcheidenheid van plantenvormen oplevert; men ontwaart dezelve almede in de nog gedeeltelijk bewoonde en bebouwde vlakten en valleijen tusſchen hetzelve. In de fraaije en welbebouwde vlakte, waarin het district *Tjisondari* is gelegen, veroorzaakt het gematigd klimaat reeds eenen zeer laten Rijstoogst; vele vruchtboomen van het lager land, als Manga, Mangoestan, Doerian, Peteh, enz., komen daar ſlecht voort, of leveren naauwlijks rijpe, onſmakelijke vruchten op; terwijl daarentegen deze landſtreek voor de cultuur van Europiſche gewasſen bijzonder ſchijnt geſchikt te zijn, gelijk aldaar ook reeds vele gewasſen, naar die

der

der gematigde luchtſtreken gelijkende, worden gevonden (*Umbellatæ*, *Rumices*, *Menthæ*, *Sambucus*, *Viola*, *Ranunculus*, *Potentilla*, enz.)

Bovenal merkwaardig is in dit laatstgenoemde opzigt de lange vallei, te midden van het Malabarſche gebergte, door welke de rivier *Tjigeurre* zich nederſtort; de *Flora* van het gematigd Europa ſchijnt bijna geheel derwaarts te zijn overgebragt; men vindt daar niet alleen planten uit alle de reeds opgenoemde geſlachten van dien aard, maar men wordt daar ook nog door vele andere ſoortgelijke verrast, als *Hydrangea*, *Spiraea*, *Buddleja*, *Valeriana*, *Centaurea*, *Isopyrum*, *Carex*, *Sium*, enz.

Ten opzigte van het dierenrijk levert het hoog gebergte, naar mate van deszelfs onderſcheidene hoogte, op verre na eene zoo groote verſcheidenheid niet op, als ten aanzien der gewasſen. Met de naar boven afnemende warmte vermindert ook het aantal van dieren in diezelfde evenredigheid, en het ſcheppend vermogen van een veranderd klimaat ſtrekt zich op deze hoogten niet uit tot het hooger, meer bewerktuigd, dierlijk zamenſtel. Het beſtaan, en eene groote vermenigvuldiging van het gedierte, aan Java eigen, kan alleen bij eene meerdere warmte in het lager land plaats hebben, en de gewaarwording van het onaangenaam gevoel, door een min koeſterend luchtsgeſtel opgewekt, belet de meeste dieren zich van hunne gewoone verblijfplaatſen te begeven. Het hoog gebergte levert daarenboven geene grasrijke weiden aan het grazend vee op; het verſcheurend gedierte, aan hetwelk het eerstgenoemde tot buit verſtrekt, moet dus

ook in deszelfs nabijheid zijne ſchuilhoeken behouden; het kruipend gedierte kan uit zijnen aard nog minder de warme broeijende waterplasſen van het lager land verlaten. Zelfs het meeste gevogelte verheft zich niet verre boven de vijgebosſchen; daar de meesten zich van inſekten en wormen generen, en alleen in het lager gebergte genoegzaam voedſel kunnen vinden; echter hoort men bij het opgaan door de bosſchen nog lang het bevallig gezang van eenen kleinen, zich van inſecten generenden, vogel (*Muscicapa Cantatrix*), of het geklop der ſpechten, uit holle boomſtammen terug gekaatst; doch ten laatſten volgt eene doodelijke ſtilte, ten zij nu en dan eene Duif of Lijster door de besſen der *Vaccinia* naar de toppen der bergen gelokt worde.

Laatſtelijk maakt ook de *Rhinoceros* eene uitzondering, die zich niet ontziet het einde van het hoogſte gebergte te beklimmen, wiens gebaande paden ons in digte bosſchen dikwerf zijn dienſtig geweest, en dien wij zelfs over de hoogſte punt van den Patoeha en over den moeijelijken Goenoeng Goentoer, over de ſcherpe lava langs den krater, hebben zien voortwandelen.

TAFEL *aantoonende de hoogte der voornaamſte, in deze verhandeling voorkomende, plaatſen.*

NAMEN DER PLAATSEN.	Thermometer van *Fahr.*	BAROMETER.		HOOGTE DER PLAATSEN.	
		Strepen. (Millimeters.)	Engelſche Duimen.	Ellen. Meters.	Engelſche Voeten.
Zeeſtrand	82	760	29,922		
Buitenzorg	79	737 5	29,034	265. 7	865
Megamendon	66	640. 5	25,216	1477	4848
Salak	54	589. 5	23,208	2186	7172
Gedé	56	551	21,710	2766	9075
Pontiak Karang (Dist. Tjihea)	74	690	27,152	845.5	2774
Patoeha (Dist. Tjiſondarie).	50	584	22,992	2257	7407
Tombak Roeijong (idem) .	61	609	23,978	1917	6291
Dorp. Tjiweduij (idem) .	70	670	26,394	1089	3572
Noorder top van den Tiloe (Dist. Banjaran)	60	627	24,698	1653	5425
Zuider top van den Tiloe (id.)	60	614	24,174	1839	6034
Kampong Lamadjan (idem).	71	680	26,771	966	3169
Kampong Malabar (idem) .	68	675. 2	26,583	1025	3362
Berg Malabar (idem) . . .	61	602	23,700	2018	6621
Dorp Banjaran (idem) . .	72	698	27,480	772	2534
Kampong Marujon (Dist. Tjiparaij)	71	683	26,889	925	3035
Kampong Nenkellen (idem) .	65	666	26,220	1140	3742
Hoofd van de Rivier Tjitarum (Dist. Manabaija) . . .	63	645	25,394	1415	4645
Sumbong (idem)	65	624	24,566	1704	5593
Tjikaraha (idem)	64	640	25,196	1224	4017
Goenoeng Goentoer (Dist. Timanganten)	55	612	24,094	1855	6085
Telaga Bodas (Dist. Wanaradja)	64	626	24,645	1675	5497
Dorp Trogong (Dist. Timanganten)	74	700	27,559	716	2350

BESCHRIJVING

VAN DE

HOOFDPLAATS

VAN

PALEMBANG.

MEDEGEDEELD

DOOR DEN

Heer J. J. VAN SEVENHOVEN,

Commissaris van het Nederlandsch
Gouvernement aldaar
in 1822 en 1823.

BESCHRIJVING

VAN DE

HOOFDPLAATS

VAN

PALEMBANG

De hoofdplaats van het Palembangſche rijk ligt op de oostzijde van het eiland Sumatra, op 2° 58' Zuider-breedte, en 105° Ooster-lengte (van Greenwich). De Thermometer van Fahrenheit ſtaat aldaar, des morgens, op 80°, en rijst doorgaans tot 92°, op het midden van den dag. In de maanden junij, julij, augustus en ſeptemter, blijſt dezelve deze hoogte en verandering behouden. In de overige maanden, daalt de Thermometer tot 76°, en rijst gewoonlijk niet hooger dan tot 85°. Het weder is zeer onbeſtendig, en de moeſons alhier minder regelmatig dan op het eiland Java. Zware regenbuijen, met harde winden, komen op het onverwachts op, en zijn dikwijls vergezeld van felle blikſemſtralen en ſterke donderslagen. Van augustus tot omſtreeks april, waait de wind meestal uit het Z. W., N. W., en N. O.; terwijl er alsdan doorgaans ſterke afwateringen uit de binnenlanden komen; en alzoo zijn, gedurende negen maanden in het jaar, de rivieren

Ligging en luchtsgeſteldheid.

tot genoegzaam bij derzelver oorſprong bevaarbaar.

Eb en vloed der rivieren.

In de maanden mei, junij en julij, is de wind Z. O. en Oostelijk; en alsdan heeft men meestal goed weder. De vloed begint met half mei, en duurt voort tot half november. Dezelve is nog merkbaar op den afstand van eene dagreize boven Palembang. Gedurende het overig gedeelte van het jaar beſtaat er geen vloed, maar enkel ebbe, om dat de afwatering uit de binnenlanden alsdan zeer ſterk is. Door deze getijën ontſtaat er, vóór de hoofdplaats, eene rijzing en daling in de rivier van 10 tot 16 voet. Noch de veranderlijkheid van het weder, hetwelk dikwijls van het fraaiste tot het onſtuimigſte eensklaps overgaat, noch de moerasſen en kreken, die, gedurende het ebgetij, dagelijks eenige uren droog liggen, veroorzaken hier de minſte ongezondheid. Palembang is veeleer voor gezond te houden, en dit is waarſchijnlijk toeteſchrijven aan de friſſche, ſomwijlen ſterke winden; aan de vele, zware, dikwerf verſchrikkelijke donderbuijen; aan de herhaalde regens, en aan de ſchoone, geſtadig vlietende, rivier, welke bij de hoofdplaats eene breedte heeft van twaalf honderd voet, en in het midden acht of negen vademen diepte heeft.

Oorſprong van den naam Palembang.

Wat den naam van dit rijk betreft, valt optemerken, dat omtrent de afleiding van het woord *Palimbang* meer dan éene meening is. *Limbang* is een Javaansch woord, hetwelk zooveel beteekent als *erts* of *metaal zuiveren* van aarde of andere vreemde zelfſtandigheden. Deze zuivering geſchiedt door middel van een mandje, waarin men den onzuiveren erts in de

rivier

rivier ſchudt en ſchoon maakt. *Pa* is een, bij de Javanen en Maleijers gebruikelijk, voorzetſel, wanneer zij eene plaats willen aanduiden, waar een of ander bedrijf of omſtandigheid plaats heeft. Zoo noemt men op Java *Pa-kapor-an* (*) eene plaats, waar de kalk- ovens ſtaan; *Pa-kalong-an* (§) eene plaats, waar vele vledermuizen zijn; *Pa-djaga-an* (†) eene plaats, waar het wachthuis ſtaat.

Men verhaalt, dat te Palembang, in vroegere tijden, ſtofgoud en tin- erts gezuiverd werd. Daar deze plaats, van de vroegſte tijden af, het verblijf der Radja's, en vervolgens de hofplaats der Sultans is geweest, is het niet onwaarſchijnlijk, dat zij het ongezuiverde metaal herwaarts hebben laten brengen, om hetzelve, door deskundigen, als onder hun oog en toezigt te laten zuiveren, en tegen vervreemding van dit produkt te waken.

Volgens meening van anderen, is de naam van Palembang afkomſtig van *Lemba*, een woord, dat *aangeſpoelde grond* beteekent. Nog anderen geven op, dat deze naam zoude afſtammen van *Pala-abang*, een Javaansch woord, hetwelk *rood hoofd* beduidt, en dat in dit land menſchen met roode hoofden gewoond hebben. Voor dit laatſte gevoelen ſchijnt echter niets aannemelijks te zijn bijgebragt.

De naam van Palembang ſtrekt zich uit over het geheele rijk, hetwelk laatſtelijk is beheerscht geworden door Soeſoehoenan *Machmoed*

(*) *Kapor* wil zeggen, Kalk.
(§) *Kalong*, vledermuis.
(†) *Djaga*, wacht houden, waken.

moed Badar Oe Dien, in junij 1821 door de Nederlandsche wapenen veroverd, en vervolgens in leen terug gegeven is aan den tegenwoordigen Soesoehoenan *Ratoe Hoesin Dlie Oe Dien*, wiens oudste zoon, onder den titel van Sultan *Ratoe Achmat Naijam Oe Dien*, het dadelijk bewind over het land voert.

Deze benaming van het geheele rijk naar die van de hoofdplaats is eene navolging van het Javaansch gebruik. Op Java wordt doorgaans de naam der hoofdplaats aan het geheele rijk of de geheele Residentie gegeven. Zoo wordt b. v. het voormalig rijk van Cheribon genoemd naar het dorp, alwaar, toen dat land nog cijnsbaar was aan den vorst van *Mataram*, *Tjeij-ribon* werd opgebragt, welk woord verbasterd is, en thans uitgesproken wordt *Cheribon*. *Tjeij* beteekent *Water*, *Ribon*, *Garnalen*. Dus beduidt *Tjeij-ribon* eene saus van kleine garnalen, welke bij de rijst wordt genuttigd, even als wij de soja of visch-saus gebruiken. Zoo is ook Tagal zoo wel de naam der hoofdplaats, als van de geheele Residentie. Het zelfde is ook het geval met Pakalongan, aldus genoemd naar de plaats, waar vele vledermuizen zijn, en welke de hoofdplaats is.

Locale gesteldheid van de hoofdplaats.

De hoofdplaats van Palembang ligt aan de beide oevers van de rivier Moesie, omtrent vijftien duitsche mijlen van de monding, alwaar deze rivier Soensang wordt genoemd, naar een klein spruitje, hetwelk aldaar in de Moesie of hoofdrivier uitloopt. Deze ligging is met overleg gekozen. Tot hiertoe, en zelfs nog iets meer landwaarts op, is de rivier voor de grootste schepen bevaarbaar. De hoofdplaats ligt nog

nog omtrent eene mijl beneden de uitwatering van de rivieren de *Ogan* en *Kramasſan*, welke, benevens de *Moeſie*, de voornaamſte toegangen zijn tot de Palembangſche binnenlanden. Van deze laatſten kan dus niets afkomen, noch iets derwaarts gaan, of het is aan de hoofdplaats bekend. Beneden Palembang, naar zee, ontmoet men, bij het eilandje Gombora, of liever Kambara, eene ſterke verdedigingsplaats, juist voor de monding der rivier Peladjoe. Hiervan heeft Soeſoehoenan *Machmoed Badar Oe Dien*, zoowel in 1819, als in 1821, goed gebruik weten te maken, gelijk omſtandig is te zien in het rapport van den generaal *De Kock* (*), die de ſterkten aldaar geforceerd, en door beleid en dapperheid eene volkomene overwinning op den trouwloozen *Machmoed Badar Oe Dien* heeft behaald. Door deze ligging nu kan de hoofdplaats ook tegen alle aanvallen van buiten gedekt worden.

Nagenoeg in het midden van de hoofdplaats, ſtaan twee zoogenoemde *Kratons*, of *Dalams*, dat is, Paleizen der Sultans (§). De kleine of oude kraton is, volgens de overlevering, voor omtrent honderd jaren opgerigt; de groote of nieuwe kraton werd eenige jaren later gebouwd. De eene is thans bijna geheel vervallen. De laatstgenoemde is een langwerpig vierkant, ter breedte van 77, en diepte van 49 roeden, omringd van eenen zeer ſterken, ſteenen muur, die omtrent 30 voet hoog, tegen 6 of 7 voet dik is. Kratons.

(*) Vid. Bataviaſche Courant van julij 1821.

(§) Van *Ratoe*, Vorst, komt *Ka-ratoe-an*, of bij zamentrekking, *Kraton*, verblijf van den Vorst.

is. Deze muur is versterkt met vier bastions. Van binnen zijn nog verscheidene, gelijksoortige en bijna even zoo hooge muren, met sterke poorten voorzien, van welke binnen-muren mede ter verdediging zoude kunnen worden gebruik gemaakt, als men reeds den eersten bestormd had.

Toen de generaal *De Kock*, in junij 1821, van dezen kraton bezit nam, waren op de bastions, en rondom op de muren, door houten stellaadjen onderstut, 110 stukken geschut van zwaar en minder kaliber voorhanden. Thans dient dit trotsche gebouw tot eene woning voor den Nederlandschen Commisaris, eenige zijner onderhoorige ambtenaren, en eenige officieren; terwijl tevens in en om den Kraton eene aanzienlijke militaire magt gelegerd is. Dezelve wordt thans tot eene geregelde fortificatie aangelegd.

De huizen in de onmiddelijke nabijheid van den Kraton zijn van zeer goed hout getimmerd (*), vrij gemakkelijk ingerigt, en voorzien van steenen rollagen, en pannen-daken, doch overigens zonder smaak opgetrokken. Deze huizen dienden voorheen tot verblijf aan de mindere prinsen en hoofden van Palembang. Thans worden dezelve bewoond door Nederlandsche officieren en ambtenaren.

Aan de beide kanten der rivier, zijn op het water, op vlotten gebouwd, huizen, aan welke men den naam geeft van *Rakits*. De vlotten, waarop zij rusten, zijn van balken, doorvlochten met bamboes, en aan den oever of aan sterk

(*) Het land brengt voortreffelijke houtsoorten op.

ſterk ingeheide palen bevestigd, door middel van gevlochten bindrotting, dat veel ſterker is dan gewoon henniptouw. De Rakits dalen of rijzen met laag of hoog water. Zij zijn of door drijvende bruggen met het land verbonden, of men gaat en komt van en aan dezelve met praauwtjes. Zij zijn doorgaans zamengeſteld uit bamboes en hout; doch die van gegoede inwoners en Europeanen zijn geheel van hout opgetimmerd, en netjes geſchilderd. Zij kunnen zoo groot en ruim gebouwd worden, als de eigenaar verkiest. De rakits der gegoede Chinezen zijn gemeenlijk voorzien van een achterhuis op een afzonderlijk vlot, met een ander vlot tusſchen dit achterhuis en het voorhuis, welk middelſte gedeelte, als het ware, eene binnenplaats formeert. Het achterhuis dient hun gewoonlijk tot keuken en huishoudvertrek, en het voorhuis tot winkel en magazijn.

Woonhuizen op de rivier.

Vele Europeanen verkiezen het bewonen van een rakiet, boven dat van een gewoon huis aan den vasten wal. En inderdaad zoodanig een vlothuis heeft veel aangenaams. Rondom in het ſtroomend water van de rivier gelegen, zijn deze woningen natuurlijkerwijze koel, en daarenboven aan alle kanten vatbaar voor het ontvangen van friſſche winden. De nabijheid van het heldere rivierwater is nog daarenboven zeer gemakkelijk tot het oefenen van zindelijkheid, een zoo onontbeerlijk vereischte tot de gezondheid.

Levendigheid op de rivier.

Het is hoogst aangenaam, hetzij des morgens vroeg, of wel tegen den koelen avondſtond, op de voorgallerij van een Europiſch rakit te zitten. Het tafereel, hetwelk de rivier alsdan

alsdan oplevert, en ons dikwerf heeft vermaakt, is allerbekoorlijkst. De beſchrijving daarvan zal tevens kunnen dienen, om een denkbeeld te geven van de dagelijkſche beweging op dit ſchoone breede water. Er liggen tegenswoordig tien of twaalf ra-ſchepen, mitsgaders, achter en tusſchen dezelve, eenige Chineſche Wankangs (*), en Inlandſche vaartuigen van allerlei grootte en optuiging. Honderden van kleine en groote, eenvoudige en verſierde praauwen of Inlandſche roeiſchuiten, zwerven door elkanderen, ſteken dwars over de rivier, ſnellen ginds en herwaarts voor bij. Sommige dienen tot het overbrengen van den eenen of anderen Inlandſchen Prins, of ander groot heer, andere tot het vervoeren van koopgoederen. Sommige zijn ſchuitjes, om menſchen van de mindere klaſſe overtezetten; andere zijn zwervende winkeltjes, opgevuld met allerlei ſoorten van koopwaren. Hier ziet men lijnwaden, ſitſen en zijden ſtoffen, ginds gekookte en gebradene eetwaren, groenten en vruchten, visch en vleesch. Alle deze ſchuitjes kan men als zoo vele winkels of kramen beſchouwen. Niet onaardig is het een pantjallang (§) te zien voor bij ſnellen. Dit is de naam der praauwen, waarin de Inlandſche grooten zich van de eene plaats naar de andere begeven. Derzelver grootte, fraaiheid, kleur, en zelfs de kleur der *pagaaijen* of riemen, zijn onderſcheiden naar mate van den rang der bezitters. De Vorst alleen

Pantjallangs.

(*) Eene ſoort van vaartuigen, kleiner dan de Chineſche jonken, doch van gelijkvormigen bouw.

(§) Pantjallang beteekent, ſnelvarend.

leen voert wit en zwart; de overigen rood, met bijzonder gekleurde ſtrepen. De Prinſen van den bloede voeren daarover zwarte ruiten, andere ook groene en gele. Op reis gaande voeren zij gelijke vlaggen. De lengte der pantjallangs is van 40 tot 70 en 80 voet; derzelver breedte van 6 tot 11 en 12 voet, en het getal roeijers van 20 tot 30. Deze vaartuigen hebben van onderen geene kiel. Zij zijn zeer vlak, en, hetgeen merkwaardig is, uit een enkel ſtuk hout gevormd. De ontzaggelijk zware boomen, waarvan de pantjallangs gemaakt worden, moeten met groote moeite uit de nabijheid der bergen in de binnenlanden naar beneden worden afgevoerd. De ſtammen worden uitgehold, en door middel van vuur verder uitgebreed, vervolgens in deze uitgewekene, gedwongene gedaante, door invoeging van dwarsbalken, ſtaande gehouden. Over deze dwarsbalken komt eene vloering van bamboes, niet verder dan eenen halven voet beneden den rand van het boord, hetwelk aan de buitenzijde ook weinig meer dan zes duim boven het water uitſteekt. De achterſte helft van het vaartuig is met een dak overdekt, en op reis gaande ſluit men hetzelve aan beide zijden. Het achterſte vierde gedeelte van het vaartuig dient tot ſlaapkamer, en is van voren met gordijnen digt. Het tweede vierde gedeelte bevat eene tafel, ſtoelen, enz., waar een gezelſchap van acht tot tien perſonen zeer gemakkelijk kan plaats nemen. De Inlanders echter maken zelden of nooit in hunne praauwen gebruik van ſtoelen, omdat zij gewoon zijn, op matten plat op hunne hurken te zitten. Inlandſche

Vorsten en grooten, in hunne pantjallangs vareude, hebben vóór zich twee, of naar hunnen rang, meer piekendragers. Achter hen zitten hunne vrouwelijke bedienden, den *pedang* (sabel), de betelddoos en andere benoodigdheden van hunnen heer dragende. Zijne *kris* of pook komt nimmer van zijne zijde.

De *Pagaaijen*, waarmede deze vaartuigen, en ook alle andere praauwen worden voortgeroeid, zijn eene soort van riemen, die kort, en aan het ondereinde zeer breed zijn. Zij worden van ligt hout gemaakt, en met beide handen bewogen. De Pagaaijers roeijen, als dit wordt gevorderd, nacht en dag door. Onder het doorvaren eet een gedeelte, en zoo wisselen zij 's nachts met slapen tevens af. Zoo wel hierdoor, als met behulp van de ebbe, kan men met een' pantjallang, in weinige uren, den geheelen afstand van de hoofd-plaats naar den mond der Soensang afleggen.

Praauw-bidars. Terwijl men, aan de eene zijde, zulk een' pantjallang ziet voortspoeden, (waarin de Pangheran, of andere hofgroote, in eene stijve houding zit, soms den *Koran* lezende, althans schijnbaar geene aandacht verleenende op de voorbijvarenden, of het geen hem omringt, en even deftig gevolgd door zijne zoonen in eene andere pantjallang van minder aanzien), ontdekt men, aan den anderen kant, eenige praauwen-bidar (of *praauw-bidars*), zijnde van kleiner gedaante, van 12 tot 25 voeten lang, en van 4 tot 6 voeten breed, en, aan beide zijden, door eene enkele plank, 4 tot 6 duim opgehoogd. Deze worden door 4, 6 tot 8 Pagaaijers in beweging gebragt. Zij zijn geheel

heel bedekt, en verbergen voor het gretig ſpiedend oog der voorbijvaarders de ſchoone vrouwen der Palembangers, Arabieren of Chinezen, welke van haren kant zich ook niet om de voorbijvarenden bekommeren, althans nimmer eenige poging doen, om te zien of gezien te worden.

Wat verder ſnellen de ranke *Praauw-joekongs* (*) voorbij. Derzelver voerders noemt men gewoonlijk *Tambangans*, dat is zoo veel als, overvoerder. Deze zijn nu eens beladen met koopwaren, dan weder met paſſagiers. Meer langs de kanten der rivier, roeijen langzaam en omzigtig de kleine *Praauw-ſumbawas* (§). Een oud wijf, dat er in zit, roept hare vruchten, groenten, visch of andere eetwaren te koop. Deze *Praauw-ſumbawas* zijn ſomtijds zoo klein en ſmal, dat zij maar één of twee duim boven water uitkomen, en zeker geen Europeãan het zoude wagen, een togtje daar mede over de rivier te doen. Men noemt ze *Dieven-ſchuitjes*, om dat ſomtijds van deze kleine vaartuigjes gebruik wordt gemaakt, om des nachts van de rakits te ſtelen.

Hier hoort men, in een' pantjallang of praauwbidar, onder een vrolijk inlandsch muzijk, een talrijk gezelſchap van beide kunne aankomen. Zij hebben offeranden geſtort op de graven hunner voorouderen of goede vrienden, en hunne ſtille rustplaats met bloemen beſtrooid. Even als bij ons te land, bij den gemeenen man, een vrolijke maaltijd onmiddelijk de be-

(*) *Joekong* beteekent, ſtilliggen.
(§) *Sumbawa* beteekent, dief.

gravenis vervangt, zoo volgt hier op hunne offer-plegtigheden, een pleiziertogtje met muzijk.

Ginds komt van een der koopvaardijschepen eene praauw-joekong, beladen met sitzen, inlandsche lijnwaden, zijden stoffen en andere goederen. De Chinesche handelaar, in diep gepeins over het voordeel, het welk hij met den verkoop dezer goederen zal behalen, geheel en al verzonken in volgende en weer volgende speculatien, vergeet het tegenwoordige voor het toekomende, en ziet niet meer, wat hem omringt. Zijn jeugdige, onbezonnen Tambangan, die zorgeloos zijn dagelijksch brood met zijn handen-werk verdient, en zich om winst noch verlies bekommert, kijkt juist om. —— Pof! daar bonst het ranke schuitje tegen eene snelvoortgaande stevige pantjallang, en tuimelt met Chinees en koopwaren het onderste boven in de rivier, eene ramp, waar aan de Tambangan gewoon is, en die alleen den Chinees kan bedroeven. Terwijl deze zich aan den rand der praauw vast houdt, wentelt de Tambangan zijn vaartuigje weder om, schudt er het water uit, en helpt er den Chinees weder in. Beide visschen nu zijne koopwaren zoo veel mogelijk weder op; doch een gedeelte zinkt onder zijne oogen weg, een ander gedeelte wordt eene prooi van den snellen vloed, en het rampzalig overschot is nog door het water bedorven of in waarde verminderd. Weg zijn nu op eenmaal alle zijne luchtkasteelen, zoo als die van zoo menig een, als onvoorziene gebeurtenissen hem in zijne vaart stuiten.

Kaaimans. Van droeviger gevolg echter is de stout-

moe-

moedigheid, waar mede van tijd tot tijd een hongerige kaiman of krokodil, den een' of anderen ongelukkigen pagaaijer bij een' arm of een been pakt, en met zich in den afgrond fleept. Gelukkig gebeurt dit zeer zelden. Laat ons derhalve van deze akelige zijde der ſchilderij de oogen afwenden, en liever omzien naar gindſche kleine praauw-ſumbawas, die, met twee of drie mannen en vrouwen, pijlſnel over de rivier varen. Midden in dit gewoel, ligt de ſtille visſcher en werpt zijne totebel uit, om die, na weinige oogenblikken, met eene rijke vangst weder op te halen. Digt bij hem viscbt een ander met den hengel, en een derde met een werpnet. Allen zien hunne moeite in weinige uren rijkelijk beloond; want de rivier wemelt ook in haar binnenſte van levende ſchepſelen, en heeft overvloed van allerlei ſoorten van fraaijen en ſmakelijken visch.

Hier weder voert eene bidar of pantjallang eenen Mantrie, Radeen of Pangheran. Deze houdt zich zeer ernſtig bezig. Niets kan zijne aandacht aftrekken. Zijn turen in de lucht zoude eenen nieuweling op het denkbeeld brengen, dat hij een of ander luchtverſchijnſel met oplettenheid gadeſloeg, en zijne ontdekking van tijd tot tijd aan de bij hem zijnde mededeelde. Het is er verre van af. Deze man, die zoo veel uiterlijke deftigheid betoont, aan wien zoo vele belangrijke zaken worden toevertrouwd, vermaakt zich met het oplaten van eenen vlieger, waar van het koord met geſtampt glas, en eenige andere ſcherpe zelfſtandigheden beſtreken is, met oogmerk, om daarmede het koord van eenen anderen ſoortgelij-

ken vlieger te doorſnijden, of wel door het koord van dezen laatſten, dat even eens beſtreken is, doorſneden te worden. Zie daar zijne gewigtige bezigheid; en geen wonder! Hij wordt daar in voorgegaan door zijnen doorluchtigen vorst en heer, die er dan nog iets bijzonders bij heeft, dat alleen aan de vorſtelijke familie eigen ſchijnt, namelijk, dat hij zijnen hoog in de wolken verhevenen vlieger met eenen tooneelkijker naöogt. Dikwijls worden hier aan groote weddingſchappen verbonden, die de gene verliest, wiens koord door dat van zijne partij wordt afgeſneden. Om dit te bewerken of voortekomen, behoort nog al behendigheid Een onkundige heeft dadelijk zijnen vlieger van het koord verloren.

Welk een ſtatig ſchouwſpel vertoont zich ginds midden in de rivier? Verſcheidene groote breede vlotten drijven met den ſtroom benedenwaarts. Het zijn rakits uit de binnenlanden, huizen op bamboezen-vlotten, waarin de binnenlanders hunne meer of min kostbare produkten naar de hoofdplaats afvoeren. Het gebouw zelf wordt mede door hen verkocht, en na dikwijls maanden lang bij den *Djenang* aangehouden te zijn, en niet dan ter ſluik eenige winst overgehouden te hebben, roeijen zij welgemoed, met eene ligte praauw-bidar de rivier weder op, naar hunne vreedzame woning in de binnenlanden.

Midden onder deze gedurige beweging, wordt het oog nog van tijd tot tijd verlustigd door het gezigt van de voorbijvarende ſloepen der ſchepen, pleizier-jagtjes der Europeanen, met vrolijke gezelſchappen van dames en heren;

ren, fraai geſchilderde ſchuitjes der Chinezen en Arabieren, die hoe langer hoe meer onzen ſmaak willen aannemen.

Na dit eenvoudig verhaal zal men niet in twijfel trekken, of men een paar uren, op eenen koelen namiddag, met vergenoegdheid op een rakit aan de rivier-zijde kan doorbrengen.

De avond brengt weder eene geheel andere vertooning mede. Alle vaartuigen varen nu met licht, en dit maakt eene zeer aardige illuminatie op de rivier. Bij feesten der Chinezen of Mahomedanen, zijn dezelve geïllumineerd met papieren-lantarens van allerlei kleuren gedaante. Bij gelegenheid van den geboortedag van Z. M. onzen geëerbiedigden koning, in 1822, waren alle huizen op den wal, en de rakits op het water fraai verlicht. De Commisſaris deed met zijn gezelſchap eene ſpelevaart, en werd gevolgd door honderde, op bovengezegde wijze geïllumineerde, kleine vaartuigjes. Het was een ſtille, ſchoone avond; van alle kanten werden vuurwerken afgeſtoken; en dit alles te zamen leverde een ſchouwſpel op, zoo verſcheiden en fraai, dat elk aanſchouwer daarvan opgetogen was.

De avond is ook het tijdſtip, waarop hier, gelijk overal elders, menig wat te voorſchijn komt, dat zich over dag ſchuil houdt. Zij kondigen zich bij de ſchepen of voorbijvaarders onder een bijzonder geroep aan. Velen dezer ontſnappen uit de Dalams der grooten, en zijn vrouwelijke bedienden van de vrouwen en favoriten uit de Serails, welke, omdat zij doorgaans in de diepſte armoede worden gehouden, dezen ſchandelijken handel drijven om gewin.

Zoo aangenaam deze bewegingen op de rivier te beschouwen zijn, zoo zeer is men in angst bij slecht weder en fellen stroom, hoezeer dit meer voor het gevoel of de verbeelding is, dan dat inderdaad ongelukken gebeuren. Wanneer, bij slecht weder, de ranke vaartuigen al eens omslaan, baart dit bij mannen noch vrouwen de minste ongerustheid; want allen zijn goede zwemmers. De mannen keeren terstond hun schuitje weder over eind, en, na er het water uitgehoosd te hebben, springen zij er weder in, als of er niets gebeurd ware; de vrouwen zeggen, dat een dergelijk geval haar wel beschaamd, maar niet bevreesd kan maken. De Europeanen, die goede vaartuigen gebruiken, loopen van het omslaan minder gevaar; hoezeer de snelvlietende stroom, vooral in de maanden december tot maart, gebiedt, om voorzigtig te wezen. Wij zelven zijn getuigen geweest, dat een vaartuig, voor den boeg van een schip komende, omverre sloeg.

Redenen, waarom de Chinezen op rakits wonen.

Daar er geene Palembangers noch Arabieren, maar alleen Chinezen, Maleijers en andere vreemdelingen op rakits wonen, zoo kwam dit te onmerkelijk voor, om niet te onderstellen, dat daarvoor redenen moesten wezen; en wij zijn onderrigt, dat, tijdens de Chinezen inwoning verzochten te Palembang, hun dit was toegestaan, mits zij op het water woonden; en dat daarmede bedoeld was, dat de Vorsten vreesden, dat, wanneer zij de Chinezen op het land lieten wonen, en hun aantal vermeerderde, zij alsdan gevaarlijk konden worden, terwijl men hen op de bamboezen-rakits altijd meester was, door die maar in den brand te steken. Deze politiek

tiek van de wantrouwende en vreesachtige Palembangsche Vorsten heeft dan ook dit nadeel te weeg gebragt, dat de Chinezen alhier geene landbouwers kunnen zijn; terwijl het rakit hen belemmert, den handel uittebreiden, omdat zij geene groote magazijnen kunnen hebben, en ook de onveiligheid door brand en dieverij hen geene zaken van groote waarde aan deze rakits kan doen toevertrouwen. In latere tijden is hierin eene kleine verbetering gekomen, wanneer aan de Chinezen is toegestaan, eene kamp of buurt op den wal te bouwen. Doch, de inrigting daarvan heeft alle gebreken, aan de rakits verbonden, behouden.

Chinesche kamp.

Op het land, aan de beide oevers der rivier, zijn overal huizen van bamboes of hout, meestal met pannen gedekt. De Arabieren wonen bij elkander. Daar alles over het water wordt vervoerd, zijn er voor de meeste huizen, en voor de dwarswegen houten hoofden met trappen uitgebragt.

Gesteldheid der huizen en erven, op de oevers der rivier.

De rivier Moesie vormt op deze hoogte, door vele kreken, verscheidene eilandjes, welke alle behooren tot de hoofdplaats Palembang; dezelve zijn zeer sterk bewoond en bevolkt. Bij hoog water kan men deze kreken bevaren, hetgeen voor uitspanning alleraangenaamst is; daar men verscheidene eilandjes kan rond roeijen.

Geene steenen gebouwen zijn er te Palembang, behalve de kratons, de groote *Misigiet* of tempel, en de begraafplaatsen der Vorsten en hunne familien. De redenen daarvan moeten worden gezocht hierin, dat de Vorst zich zelven als den eenigen bezitter van den grond beschouwd heeft, en denzelven wel in leen, maar nimmer als een

Geene steenen gebouwen te Palembang, dan publieke gebouwen.

eigendom heeft willen afstaan; dat dus de onzekere bezitter van een stuk gronds, daarop geene steenen huizen heeft willen laten bouwen; omdat hij geen' waarborg had, of hem de grond niet weder zoude worden ontnomen, wanneer hij of zijn huis verlaten, of daarop verliezen zoude moeten; terwijl hij zijn bamboezen of houten huis, als de Vorst hem gelastte die plaats te verlaten, met minder schade kan afbreken en medenemen. Anderen zeggen, dat de Vorsten geene steenen huizen gedoogden, uit vrees, dat men zich daarin zoude kunnen versterken.

Beide deze redenen strijden niet tegen elkander; maar de gevolgen daarvan zijn zigtbaar zeer nadeelig geweest voor Palemboang. Van daar, dat geen enkel kapitaal huis deze, door de natuur zoo schoone, hoofdplaats versiert; van daar, dat meest alle erven verwaarloosd zijn, nergens goede kaaijen, wegen, of eenige verbetering of versiering aan een erf gevonden wordt, en de meeste, bij nat weder, meer naar modderpoelen, dan naar bewoonde erven gelijken. En geen wonder: de onzekere bezitters zouden, door verbeteringen te maken, de begeerte naar het door hen bewoonde erf opgewekt hebben, en in een land, alwaar een volkomen despotismus heerschte, zoude het niet moeijelijk zijn, hen in ongenade te doen vervallen, en alzoo zijne verhuizing te bewerken.

Publieke gebouwen.

Bijzonderheden, als antieke gebouwen of andere, worden alhier niet gevonden. De groote *Misigiet*, of Mahomedaansche tempel, is een groot, langwerpig-vierkant gebouw, met drie in-

ingangen, welke vooruitſteken, en waardoor men met trappen in den tempel komt; het gebouw is voorzien van pilasters en eene koepel. Deze bouw-orde, en de glazen venſters rondom den tempel, maken het waarſchijnlijk, dat dezelve onder de leiding van eenen Europiſchen bouwkundige is opgetrokken. De vloer is met marmerſteenen belegd. Een ſteenen trap geleidt naar de plaats, waar de prieſter zich bij de Godsdienst-oefening bevindt, zijnde eene ſoort van ovale cel. Naast dezen tempel ſtaat een rond ſteenen torentje, omtrent 50 voet hoog. Langs den ronden muur van deze *Minaret* loopt een ſteenen trap tot geheel boven, van welke plaats de prieſter, bij Mahomedaanſche feesten, het volk tot het gebed bijeenroept.

Behalve deze, zijn de graven der Vorſten, een half uur beneden den kraton, vierkante ſteenen gebouwen, welke koepelsgewijze van boven digt zijn, en maar eenen ingang hebben, welke met eene houten deur geſloten is. De lijken liggen in de aarde, verſcheidene in één gebouw. De hooſden- en voeten-einden zijn verſierd met gehouwene ſteenen, als een langwerpig vierkant, doch van onderen ſmal toeloopende, en ter hoogte van anderhalf voet, zonder eenige andere noemenswaardige verſierſelen.

Zoo wel de Mahomedaanſche tempel, als deze begraafplaatſen, zijn deerlijk in verval, en niettegenſtaande de aanmaningen, aan den Sultan gedaan, blijft dit nog voortduren.

Een uur boven Palembang, aan den linkeroever der rivier, wat landwaarts in, is eene plaats,

plaats, die genoemd wordt *Boekit se- boentang* (*); de overlevering zegt, dat dit het eerste land was, uit zee te zien, en dat naderhand het tegenwoordig land tot den mond der rivier is aangespoeld, het geen zeer aannemelijk is. Deze plaats is inderdaad zeer fraai. Verscheidene heuvelen, welker kruinen met zwaar geboomte begroeid zijn, waartusschen vlakke velden liggen, en een stroom loopt, die genoemd wordt *Kalie-Lembang*, geeft aan het geheel een zeer verrukkelijk en zelfs romanesk aanzien. Op een' dezer heuvelen is het graf van eenen der oudste Vorsten, genaamd Radja Iskander. Hetzelve is zeer eenvoudig en vervallen, en onder oude, prachtige hooge boomen. Hier wordt van tijd tot tijd door de Palembangers geöfferd, en, in bijzondere gevallen, eenen eed afgelegd. De laatste dezer plegtige eed-afleggingen geschiedde onder Sultan *Machmoed Badar Oe Dien*, door eenige hoofden van Kusam, Passumah, en der Maleijers. Derzelver ingezetenen beroofden en plunderden niet alleen elkander, maar ook andere distrikten. Hij deed hen op zijne hoofdplaats komen, en geene middelen bezittende, om hunne rooverijen tegen te gaan, deed hij hen bij het graf van Radja Iskander zweren, dat zij zich daaraan niet meer schuldig zouden maken. De Tommongong karta (§), die daarbij tegenwoordig was, en ons dit verhaald heeft, voegde er bij, dat geene drie maanden daarna, dezelfde wanbedrijven door deze

(*) *Boekit* beteekent, hoog-land, en *Se- boentang*, alleenstaande verhevenheid, waarvan men niet dan den top kan ontdekken.

(§) De titel van een aanzienelijk beämbte-

deze zelfde hoofden werden gepleegd. Zoo weinig gezag had de vorst van Palembang in het inwendig gedeelte van zijn rijk.

Van deze beschrijving van den plaatselijken toestand van Palembang zullen wij overgaan, om iets van deszelfs bewoners te zeggen. Bevolking.

Het is niet mogelijk, de bevolking naauwkeurig optegeven. Niettegenstaande in het werk gestelde opnamen, niettegenstaande berekeningen, welke bij beschaafde natien vrij zekere uitkomsten opleveren, heeft men het niet verder kunnen brengen, dan tot eene, vrij onzekere begrooting van de bevolking. Hiermede staat Palembang gelijk aan alle staten in dezen archipel. Zelfs op Java, alwaar zoo vele middelen in onderscheidene tijdvakken gebezigd zijn, bestaat er nog maar weinige zekerheid omtrent den waren staat der bevolking. De reden dezer moeijelijkheid kan men toeschrijven aan de van oudsher bestaande vrees, om eenen waren staat der bevolking bekend te maken De inlandsche vorsten gronden er hunne belastingen en heerendiensten op. Het was dus voor de bevolking van belang, om, door allerlei middelen, den waren staat bedekt te houden. De hoofden hielden daarom geene registers van hunne ingezetenen, huwelijken, geboorten, noch sterften. Naderhand, toen sommige eilanden onder het gezag van Europische magten werden gebragt, bestond dat zelfde belang bij de Vorsten, regenten en hoofden zelve. Om nu elke opname bedriegelijk te maken, verdeelden zij het volk in verscheiden klasen, of onder verscheidene benamingen; en dan liep de opname nimmer verder, dan

over

over zulk eene enkele klasse, welke zij deden voorkomen, als die gene, welke men als de bevolking moest beschouwen; terwijl de andere deelen alleen gehouden werden, om de lasten, welke aan de bevolking werden opgelegd, te helpen dragen. Zoo geven zij op Java zelden anders op, dan de *Sikaps*, en soms de *Wowongs;* terwijl die genen, welke in de desa wonen, en geen grondgebruik hebben, of andere, die er in getrouwd zijn, of zich er in verhuurd hebben, en ongehuwde mansperſonen niet worden opgegeven, en men van de kinderen een of twee opgeeft, uit vrees dat de andere kunnen sterven. Even zoo worden hier op Palembang, geene anderen, dan *Miedjies* opgegeven, het geen het zelfde beteekent als op Java *Sikaps*; en in de doesons of dorpen alhier *Mata-gawe's*. Zoodat wij hierdoor maar willen zeggen, dat het niet mogelijk is, voor eerst althans, eenen naauwkeurigen staat van de bevolking door opgaven of opnamen te verkrijgen. Men gelooft evenwel, dat de hoofdplaats Palembang twintig à vijf- en- twintig duizend zielen zal bevatten. Evenwel zouden wij er ons zegel niet aan durven hechten. Wij zullen dus liever dit in het midden laten, en overgaan, de groote menigte inwoners te beschouwen, in hunne zeden, gewoonten en bedrijf, hetgeen eene genoegzaam ruime stof zal opleveren voor deze beschrijving.

Verdeeling der volksstanden.

Men kan de inwoners, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, verdeelen in twee groote klasſen, waarvan elke hare onderdeelen heeft. De Vorst of Sultan staat boven dezelve. Zijne magt en gezag was volstrekt willekeurig.

keurig. In voor hem onverschillige zaken, liet hij gelden de wetten, beschreven bij *Undang-undangs* en *Pejagims*, en bij den koran; maar zoodra er zijn belang in betrokken was, of hij zich, om gunst te betoonen of te straffen, er mede bemoeijen wilde, werd zijn wil eene wet, en niemand had den moed er zich tegen te verzetten. De, door den Radja van Madjapait bepaalde, titel voor den Vorst is Soesoehoenan. Later hebben de Arabieren dien van Sultan aan den Vorst gegeven.

De groote klassen, waarin de inwoners van Palembang verdeeld kunnen worden, zijn die der *Priaijs*, en het volk. *Priaij* beteekent, uit Vorstelijk bloed gesproten, of den adel. Deze stand wordt door geboorte en door vergunning van den Vorst verkregen. De *Priaijs* worden onderdeeld in drie klassen, als: in *Pangherans*, *Radeens* en *Maas-agus*. Priaijs, of adelstand.

Pangheran beteekent, Gebieder; deze titel moet altijd door den Vorst gegeven worden, en niemand verkreeg denzelven te voren, of hij moest een ambt hebben. In latere tijden is deze titel willekeurig gegeven, en in de bovenlanden was daaraan weinig waarde verbonden. De eigene zoonen van den Vorst van echte geboorte, en de echte zoonen van Pangherans worden daarmede doorgaans begunstigd; doch zij erven dien titel nimmer, en de Vorst kan denzelven terughouden, zoo als hij dien ook geven kan, aan wien hij verkiest.

Radeen of *Radin*, beteekent, verheven, of uitverkoren. De zoonen, gesproten uit het echte bed van eenen Pangheran met de dochter van

eenen

eenen Pangheran, zijn geboren Radeens, en niemand kan hun dien titel ontnemen.

Maas-agus wil zeggen veelwaardige (*). Deze titel behoort aan echte zoonen, verwekt bij eenen Pangheran of Radeen, en eene vrouw uit de volksklasse. Zoo bestond het onder den Soesoehoenan Tjinde Balang; doch Sultan Limabang bepaalde, dat de zoonen van Pangherans en Radeens, uit een huwelijk met eene vrouw uit de volksklasse, zouden worden genoemd Radeens. De genen, die nu nog Maas-agus genoemd worden, zijn afstammelingen van het geslacht, het welk tijdens den Sultan Limabang bestond, dat is, voor omtrent 60 of 70 jaren.

De titels der vrouwen uit het geslacht der Priaijs zijn de volgende:

De echte vrouwen van den Sultan worden altijd genoemd Rato of Vorstin.

De vrouwen en dochters der Pangherans en Radeens, noemt men Radeen aijo. Dit woord beteekent, schoone, uitverkorene of verhevene.

De vrouwen en dochters van Maas-agus, worden genoemd Maas-aijo, (veel-waardige schoone).

Geene dan deze drie klassen worden beschouwd te behooren tot den stand der Priaijs. Zij bezitten geene erfelijke goederen; doch velen van dezelve zijn door den Vorst beschonken met eenige doesons of marga's, welke hij naar welgevallen terugneemt.

Toen de tegenwoordige Sultan *Achmat Naijam*

(*) Raffles zegt in zijne Historij of Java, dat *Maas*, *Gulden*, *Gouden* beteekent. Dit bewijst juist dat de Inlanders aan dat woord, als titel beschouwd, de beteekenis van *veelwaardig* hechten. *Kiai* of *Kieij* vertaalt R. door *eerwaardig*.

ijam Oe Dien in 1821 op den troon geſteld werd door het Nederlandsch Gouvernement, boden alle bezitters van doeſons en marga's dezelve den Sultan aan; hij beſchikte er over naar welgevallen, en hield onder anderen van zijnen oom Pangherang Adipatti Moeda een groot gedeelte derzelve terug, zoo als ook van den Pangherang Notto di Radja, die een oud-oom van hem is, en van meer anderen, en verdeelde die onder zijne gunstelingen.

Die genen der Priaijs, welke geene doeſons verkrijgen, onderhouden zich door eigene nijverheid; velen zijn goud- en zilver-werkers, of doen eenig ander fijn handwerk, anderen door handel of door landbouw.

Die genen der Priaijs, zoowel als alle anderen, welke doeſons of marga's hebben, zijn verpligt den Vorst bijteſtaan, in tijd van oorlog, met hunne perſonen en manſchappen, en met gewapende vaartuigen, en, in gewone tijden, met houtwerken, als hij wil bouwen, of andere hulpmiddelen, en met arbeiders; alle welke middelen en lieden zij vinden uit de, bij hen beheerd wordende, doeſons, en uit de Orang Midjies, welke zij in de hoofdplaats hebben.

De tweede groote klaſſe is het volk. Deze wordt verdeeld in drie ſtanden, te weten, die van Keij-maas, Keij-agus en het eigenlijke volk. Het volk.

Keij-maas zijn zonen uit het huwelijk van eene Maas-aijo en eenen man uit het volk.

Keij-agus zijn zonen van Mantries en uit den laagſten ſtam van Radeens met de volksklaſſe. Zij zijn verpligt, in den meer ligten en fijneren arbeid te deelen; doch niet om te roeijen, noch grof werk te doen.

Het volk wordt nog verdeeld in Orang-miedjie, Orang-fenan, en pandelingen en slaven.

Orang-miedjie geteekent in de hoofdplaats hetzelfde, als in de binnenlanden Matagawe's, met deze uitzondering, dat zij geen padjak betalen noch lasten opbrengen. Zij hebben onder zich sommigen, die tot den oorlog worden gebezigd, anderen, die kunst- en handwerken verstaan, en worden als zoodanig bij den vorst en de Pangherangs of Radeens gebezigd. Elke Pangherang of Radeen neemt eenige miedjies. Indien zij evenwel over den Pangherang of Radeen niet te vreden zijn, kunnen zij verzoeken, om onder anderen gesteld te worden. Elke miedjie heeft een grooter of kleiner getal *aliengangs*, welke hem in het werk, dat van hem gevorderd wordt, bijstaan. *Aliengang* beteekent familie: doch er voegen zich wel bij de miedjies, die geene familie zijn; om dat hij dan de man is, die voor hunne regten spreekt, en hen ondersteunt, wanneer zij dit noodig hebben; waar voor zij hem weder in de diensten, die van hem gevorderd worden, behulpzaam zijn.

Orang-fenan of snouw, dezen zijn eene mindere klasse van miedjies, maar welke door niemand, dan door den Vorst alleen, mogen worden in het werk gesteld. Zij worden gebezigd tot het maken en in orde brengen van 's Vorsten-praauwen, van zijne huizen, en zij roeijen hem. Zij hebben ook hunne *aliengangs*, doch brengen geene andere lasten op.

De derde en vierde klassen, pandelingen en slaven, zijn dienstdoenden, welke niet dadelijk tot den Vorst in betrekking staan, maar gebruikt

bruikt worden door de genen, die hun geld voorgeschoten, of hen gekocht hebben. Zij zijn het ongelukkigste gedeelte der bevolking.

Deze zijn nu de standen, waarin het volk verdeeld is. Wij hebben de geestelijkheid daar niet onder genoemd; om dat dezen uit alle de klassen der ingezetenen kunnen worden gekozen, en het ons voorgekomen is, daar zij door den Vorst worden bevestigd, dat zij onder de ambtenaren van het Rijk moeten geacht worden te behooren.

Van deze volksklasse zullen wij nu overgaan tot eene opgave van de ambtenaren van het Rijk. Algemeen is men van gevoelen, dat het woord *ambtenaar* wordt uitgedrukt door Mantrie (hetwelk nog onderscheiden wordt in Santana Mantrie, en Simpel Mantrie; wordende door Santana Mantrie de hoofd-ambtenaren verstaan, en door Mantrie alleen de overige ambtenaren van Tommongong af tot Ingebeij toe), en waarvan wordt uitgezonderd de Adipatti, welke gehouden wordt voor den raadgever en vertegenwoordiger van den Vorst. Volgens de eerste instelling in het Rijk van Madjapait, moest altijd de oudste zoon, of de vermoedelijke troonsopvolger, Adipatti of Kroonprins zijn. Ambtenaren.

In de Pantjielang Lima van Madjapait wordt gezegd, dat 'er tot het bestuur van een Rijk zullen noodig zijn:

Een Soesoehoenan.
„ Adipatti.
„ Papatti.
„ Goeroe, en
„ Djaksa.

Attributen der inlandsche Ambtenaren. De attributen van deze hoofd-ambtenaren zijn de volgende:

De attributen, waardigheid, regten en verpligtingen van den Vorst zijn bekend. De Adipatti, of ook de Kroonprins, is zijn onmiddelijke raadgever, vertegenwoordiger en opvolger.

Papatti. De Papatti, soms Bopatti genoemd, of eigenlijk Rijksbestierder, is de gene, die 's Vorsten bevelen doet uitvoeren. Onder zijn beheer worden 's Vorsten inkomsten verzameld; tot hem komen alle zaken van het Rijk; In oorlog beschikt hij de middelen tot het voeren van denzelven, hoezeer hij niet te velde trekt; Hij draagt de belastingen en heerendiensten voor; zijn advies wordt door den Vorst gevraagd, wanneer hij die verhoogen of verminderen wil.

Panghoeloe. De Goeroe, of, sedert de invoering van het Mahomedaansch geloof, genoemd Panghoeloe, is het hoofd der Geestelijkheid. Hij heeft een geregtshof, waarin hij wordt bijgestaan door Katiebs of Geestelijken van minderen rang. Voor dit hof worden gebragt alle geestelijke zaken, als die van huwelijks-, sterf- en geboorteregt, voogdijschappen, verzuimen of misdrijven tegen den Godsdienst (*).

Djaksa. De Djaksa is de hoofd-regter in burgerlijke en lijfstraffelijke zaken; hij heeft eenen regtbank, en wordt daarin bijgestaan door mindere beämbten. Hoezeer hij in den striktsten zin openbare aanklager en regter tevens is, zoo wordt het ambt van aanklager altoos door eenen min-

(*) Voor den ondergang van het Rijk van Madjapait was de Mahomedaansche leer nog niet op Java ingevoerd.

minderen beämbte, die aan hem ondergeſchikt is, waargenomen.

Zoodanig is de inſtelling van den Vorst van *Madjapait*, die het grootſte gedeelte van Java aan zich onderworpen, en aan dat gezegend land, en alhier, zijne wijze wetten gegeven heeft. Alle ambten van het Palembangſche Rijk worden onder deze hoofd-ambten begrepen, of liever zijn onderdeelen van dezelve.

Titels der Ambtenaren.

Aan alle ambtenaren worden titels gegeven. Daar zijn er ſlechts vier voor die van den tweeden rang of ſimpele mantries, te weten, die van Tommongong, Ranga, Demang en Ingebeij. De titels der Priaijs zijn hooger, en worden gedragen door de hoofd-ambtenaren, als: Pangherang Ferdano, Mantrie, Pangherang, Panghoeloe, enz. In den geeſtelijken ſtand is de Panghoeloe gelijk met eenen Pangherang. De overige geeſtelijke ſtanden zijn gelijk met de titels der ambtenaren, als die van Katieb, wanneer hij lid van het hof van den Panghoeloe is, met den Tommongong; Katieb, in mindere betrekking dienſt doende bij den Panghoeloe, met den Ranga; alle mindere Katiebs met den Demang, en alle de Moediens, of gewone prieſters, die den Misſigiet bedienen, met den Ingebeij.

En Geeſtelijken.

Uiterlijke teekenen.

Zoowel de Priaijs, als deze rangen der Mantries, hebben onderſcheidene uiterlijke teekenen, welke gekend worden aan de kleur der Paijongs, en het getal piekendragers. Hier omtrent beſtaat nog dit bijzondere, dat de pieken der Priaijs over einde, en die der ambtenaren, naar hunnen rang, over de ſchouders, over den arm, of geheel met het ſcherp naar beneden, gedragen worden.

De titels der Mantries zijn niet bepaald aan zekere ambten verbonden. De Vorst geeft, b. v., den titel van Ranga aan den Ingebeij, terwijl deze dezelfde functien blijft waarnemen. Langdurigheid van dienst, bijzondere bekwaamheden, uitstekende diensten worden door deze rangen beloond.

Behalve deze rangen en titels zijn er nog andere, die door den Vorst uitgevonden of nagevolgd zijn, en inderdaad soms in het belagchelijke vallen, als Prabo Annam, Pausembahan, Diepo Ario, Pourbo, Manko-boemi en andere hoogdravende namen. Zij verleenen dezelve, om personen van hunne familie en gunstelingen in aanzien te verheffen, en vorderen daar voor ook wel bijzondere diensten of lasten voor hun huis. Doch alle deze titels zijn aan geene ambten van het Rijk verbonden.

De hier voor opgegeven ambten van Papattij, Panghoeloe en Jaksa, kunnen worden beschouwd, te behooren tot den primitiven regerings-vorm van het Rijk, en zouden ook volkomen voldoende wezen om hetzelve te besturen; maar daar de familien der Vorsten zeer uitgebreid zijn, en zij niet allen tot ambtenaren worden gebezigd, maar hun toch middelen van bestaan moeten worden aangewezen, zoo bestaat alhier nog eene andere klasse van beämbten, die bekend zijn onder den naam van *Raban* en *Djenang*. Beide deze woorden hebben dezelfde beteekenis. De eerste naam wordt gegeven aan eenen Priaij, en de laatste aan eenen uit den minderen stand. De Raban of Djenang is een persoon, aan wien de

Djenangs.

de Vorst eenige marga's (distrikten) of doesons (dorpen) afstaat, om daar van te kunnen bestaan; het zij dat dit geschiedt als naaste bloedverwant aan den troon, of als mantrie, of uit bijzondere gunst. De Raban of Djenang is niet alleen de gebruiker of gaarder van de inkomsten der Marga of Doesun, maar hij is ook de bestuurder derzelve; te weten, alle belangen, en alle zaken van en in de Marga of Doesun, worden eerst bij den Raban of Djenang gebragt. Deze tracht dezelve af te doen, en daarin niet kunnende slagen, brengt hij die ter kennis van den Papattij of Rijksbestierder, van waar zij voor den Vorst komen, als dit noodig is. Alle bevelen van den Vorst, requisitien, enz., worden niet aan het hoofd van de Marga of Doesun, maar aan den Raban of Djenang gegeven, die dezelve door het Marga's of Doesun's hoofd laat uitvoeren.

Behalve den afstand tot middel van bestaan aan personen, die geene ambtenaren zijn, worden ook nog de laatsten bezoldigd met Marga's of Doesun's. Op Java geschiedde voorheen hetzelfde; maar dan werd de hoeveelheid Jonken bebouwd land bepaald. In dit uitgebreide land, waar zoo veel ledige of onbebouwde grond is, worden de inkomsten berekend naar de ingezetenen, en, daar er geene bepaalde landmaat bestaat, de waarde der bebouwde velden naar de hoeveelheid zaad, welke daartoe noodig is. De wijze, waarop de Raban of Djenang, het zij Priaij of ambtenaar, voordeel trekt van de aan hem afgestane Marga's of Doesun's, wordt verhandeld bij ons verslag over den staat van het Palembangsche Rijk. De inlasching daar

van zoude alhier te verre verwijderen van eene plaatsbeschrijving. Wij zullen er in het kort van zeggen, dat van de bevolking, onder zestien benamingen, lasten of opbrengsten worden gevorderd, welke alle te zamen nog zeer weinig bedragen, in vergelijking van het getal personen, die dezelve moeten opbrengen, en der bronnen, welke zij hebben, zoo in de vruchtbaarheid van den grond bij bebouwing, als in natuurlijke voortbrengselen der bosschen en wildernissen; welke lasten en opbrengsten echter zoo in het ruwe omgeslagen en slecht gewijzigd zijn, dat zij noodzakelijk hinderpalen moeten wezen aan 's volks vlijt en nijverheid, om dat er noch gelijkmatigheid noch eenheid in is, en meestal drukken op de laagste en minste volksklasen, en er geene enkele inrigting bestaat, waar door de nijverheid wordt opgewekt, en aangemoedigd, maar allen de strekking hebben, om dezelve te verdooven en te onderdrukken. Om dit beter te verstaan, dient tot voorbeeld, dat indien een werkman of kunstenaar, zoo als er verscheiden zijn, eenigen opgang of naam gemaakt heeft, dadelijk de Vorst, of Raban of Djenang, denzelven voor zich laat arbeiden, tegen weinig of meestal geene betaling, althans nimmer in evenredigheid aan zijne kunst of arbeid, en zoo gaat het in alle andere takken van nering of bedrijf; dadelijk wordt er door de Hoofden voordeel van getrokken, en de uitvinder, uitvoerder, of ijverige arbeider ondervindt, dat hij, in plaats van zijn belang te bevorderen, onder naauwer banden is gebragt, of onder grootere verpligtingen ligt. Van daar het wantrouwen, dat er heerscht tegen

gen

gen elke verbeterde inrigting. Zij hebben nimmer ondervonden, dat er eene ſtaatkunde beſtaat, die met de bevordering van de algemeene welvaart, tevens aan de belangen van den Vorst kan dienstbaar zijn. Alles wat zij, van geſlacht tot geſlacht, immer ondervonden hebben, is dat m n getracht heeft de meeste voordeelen van hen te trekken, zonder dat er ooit een blijk heeft beſtaan, dat ook hun welzijn in aanmerking kwam. En zeker zoude die ſtaat van uitputting en armoede nog grooter zijn, als de Vorſten van Palembang het middel hadden gekend, om eene onbepaalde magt over hunne, in de binnenlanden verſpreide, bevolking uitteoefenen. Maar gelukkig was dit voor hun beperkt begrip en onverſchilligheid verborgen gebleven. Zij bezigden geene andere middelen, dan de zoodanige, welke list, bedrog en valschheid hun aan de hand gaven, waar mede zij de eenvoudige binnenlanders misleidden. Van daar zoo vele ſoorten van belastingen, doch door dewelke zij, om dat zij zulke ſlechte financiers en bekrompen ſtaatkundigen waren, in plaats van hunne inkomſten te verbeteren, dezelve meer en meer deden achteruit gaan, daar de uitwerkingen dezer belastingen het eigenaardig gevolg hadden, van het middel, waarop dezelve gelegd waren, te veel te bezwaren, en alzoo de uiteenzetting te vertragen. Men mag het voor zeker houden, dat, indien er geen ander ſtelſel van belastingen wordt ingevoerd, de tegenwoordige inkomſten van het Rijk van Palembang zeer ten achteren zullen geraken, en tot eene, niet noemenswaardige, geringheid vervallen;

zoo als zulks reeds van lieverlede het geval is geworden. Welk een zegen dus voor dit volk, dat zij onder het bestuur van het Nederlandsche Gouvernement zijn gebragt! en hoezeer zeker schrijver elders moge zeggen, dat wij in het oog der Javanen geene Engelen zijn, zoo is het eene waarachtige waarheid, dat wij een zegen voor dit land en volk zijn, en zulks door hen ook wordt erkend. Maar laten wij terugkeeren tot de hoofdplaats Palembang.

Beklagenswaardige toestand van de hoofdplaats, door het willekeurig gezag.

Wij hebben nu gezien, hoedanig de standen der ingezetenen verdeeld zijn; het zal wel niet noodig zijn te betoogen, dat de in gunst zijnde Priaijs, Mantries of mindere klassen, zich niet weinig laten voorstaan op den rang, dien zij boven anderen hebben; dat zij daar van zoo dikwerf mogelijk misbruik maken, en dat in eene maatschappij, alwaar geen ander regt bestaat, dan willekeur en vooroordeelen, de meerderheid der ingezetenen zeer ongelukkig of althans zeer onderdrukt moet zijn. Wij vroegen eens aan eenen schranderen Chinees, hoe toch zijne natie in de hoofdplaats van Palembang, blootgesteld aan allerlei baldadigheden en willekeurige behandelingen, het konde uithouden. „O! zeide hij, de Chinezen zijn slim; als zij „verongelijkt worden, brengen zij geschenken „aan hoogere gunstelingen, en die bewerken dan, „dat de zaak hersteld wordt." En inderdaad, de ijverzucht, welke tusschen de voorname, en zoo trapsgewijze, tusschen de minder aanzienlijke standen heerschte, was nog het eenige behoedmiddel tegen algemeene mishandelingen; maar wee den man, die of voorspraak of gunsten bij eenen Groote moest verzoeken tegen mishan-

handelingen, als de gene, die dezelve gepleegd had, of hem daarmede bedreigde, zijne tegenpartij niet was. Dagen lang moest hij loopen, alvorens gehoord te worden, en indien zijn verzoek niet vergezeld ging van geschenken, min of meer van waarde naar zijn vermogen, dan werd hij zeker ongetroost terug gezonden. Men heeft deze geschenken willen doen voorkomen als een blijk van beleefdheid, welke door dezen geheelen archipel plaats vindt, aan zijne meerderen; neen, zij zijn, als het ware, de tol, dien men moest betalen, om tot hen te kunnen naderen. Dank zij daarom het Nederlandsch Gouvernement, dat aan zijne ambtenaren, op zware straffen, het aannemen van geschenken verboden heeft!

Chinezen, Arabieren en andere vreemdelingen.

Behalve de inboorlingen van Palembang, bevinden zich ook Chinezen, Arabieren en andere vreemdelingen op de hoofdplaats. De eersten wonen meest op Rakits. De Arabieren hebben eenen eigen kamp, en de vreemdelingen zijn meestal ingedeeld onder de inwoners. Het getal der eersten zal omtrent 800 zielen beloopen, waar van omtrent de helft eigene huishoudingen hebben; dat der Arabieren is opgegeven op 500 zielen, die meest allen hunnen eigen haard houden. Het getal der vreemdelingen is, om boven aangehaalde reden, niet naauwkeurig te kennen; meestal trouwen zij met Palembangsche vrouwen, en vermengen zich onder dezelve, wanneer zij een Aliengang der Miedjie, of Orang snouw worden.

Alle dezen waren aan dezelfde behandelingen, als de overige ingezetenen onderworpen. Sommi-

mige Chinezen, die den Mahomedaanschen Godsdienst aangenomen hebben, werden wel eens met titels begunstigd. Zoo waren de meeste administrateurs der Tinmijnen renegaten; zij verkregen den titel van Demang. Enkele Arabieren hebben ook wel titels ontvangen, als, b. v., Pangherang *Oemar*, die nog bestaat. Doch ten aanzien der Arabieren, moeten wij alhier aanteekenen, dat in 1821, toen de Nederlandsche magt op de sterkten van *Badar Oe Dien* aan de *Gombora* en *Pladjoe* aanrukte, hij alle Arabieren op de batterijen plaatste, en zelfs hunne vrouwen en kinderen in den Kraton wilde verzekeren; zoo zeer vreesde hij dat zij hem verraden zouden. Dit laatste weigerden de Arabieren, en dreigden, zoo hij dit met geweld wilde vorderen, dat zij *Amok* zouden maken, dat is, zich dolzinnig zouden verdedigen. De Arabieren haten het hof en de Palembangsche Grooten. *Badar Oe Dien* heeft verscheiden mishandeld, en de meeste Grooten behandelen hen met trotschheid. Zij verklaren allen, zeer gelukkig te zijn, van onder de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement te staan. Dit zoude meer verwondering baren, als men niet wist, dat de Palembangers meer Mahomedanen in naam dan in de uitoefening zijn. Zoo zeer de Arabieren met ijver de bid-uren, vasten en andere pligten van den Godsdienst waarnemen, zoo weinig bekommeren er zich de Palembangers om. Zij zijn ten hoogste, ja zelfs laakbaar onverschillig en ongodsdienstig.

De bevolking nu beschouwd hebbende uit een staatkundig oogpunt, zoo zullen, wij nu overgaan,

gaan, dezelve in hare zeden, gewoonten en geäardheid gade te ſlaan. Niets is inderdaad moeijelijker, dan het karakter en de geäardheid van een volk te beſchrijven, dat zich door bijzonderheden kenmerkt in deszelfs zeden, gewoonten, handelingen en levenswijs. De onderſcheidene ſchakeringen en wijzigingen, welke door dagelijkſche gebeurtenisſen en voorvallen ontſtaan, maken het genoegzaam onmogelijk, om met zekerheid deszelfs ware gedaante te leeren kennen; en zeker zouden wij het niet wagen, hierover iets te zeggen, zoo niet de ondervinding, door dagelijks en in onderſcheidene gevallen met hen te moeten omgaan, en ons bijzonder belang, om een volk, waartoe wij in eene zoo naauwe betrekking zijn gebragt, meer naauwkeurig gadeteſlaan, en te moeten leeren kennen, ons eenige meer dan gewone waarnemingen hadden doen maken; wij zullen evenwel niets meer kunnen doen, dan eenige hoofdtrekken op te geven, welke wij hopen, dat eenig licht over 's volks karakter zullen verſpreiden. Zeden, gewoonten en geäardheid der bevolking.

In alle landen, alwaar een volſtrekt despotismus beſtaat, kent men maar twee klaſſen van inwoners, dat zijn, zij die gebieden, en zij die gehoorzamen. Hieruit ontſtaan trotschheid en onderdanigheid, en dit is de hoofdtrek van het karakter der Palembangers. Deze geäardheid rijst of daalt, naar omſtandigheden, in onverdragelijken hoogmoed, willekeur, en wreedheid, of in vleijerij, vernedering en laagheid. In hunne verſtandelijke vermogens zijn zij over het algemeen meer begaafd dan de Javanen. Zij zijn vernuftig en ſchrander van aard.

Het Palembangsch beſtuur heeft hunnen ijver uit-

uitgedoofd. Zij kunnen dus als lui en ongevoelig aan hunne welvaart worden beschouwd; desniettemin ontbreekt het hun niet aan vernuft in het geen zij doen, en aan kracht, lust en geduld om het uitteoefenen. Zij zijn zeer fijne handwerkslieden, en hunne werken in hout zijn zoo volmaakt, dat zelfs bouwkundigen hebben verklaard, dat de zamenvoeging der onderscheidene deelen berekend is naar de regelen der kunst, en dat het werk zelve, in hechtheid en in juistheid der verbinding, niet kan worden verbeterd. De meeste huizen van aanzienlijken zijn met in hout gehouwen bloemen loofwerk versierd. De smaak verschilt aanmerkelijk van den onzen; maar het overleg en de nette uitvoering zal door Europische handwerkers zelden worden verbeterd. In het ivoor werken zij ook zeer fraai; zij draaijen alle fatsoenen, zelfs biljard-ballen; en graveren op de voorwerpen alle figuren, die men hun geeft. In het koper en ijzer werken zij ook zeer goed, gieten koperen stukjes geschut en maken al wat men hun geeft zeer gelijkend na. Geweren, sabels en krisen worden hier zeer goed gemaakt, en de beide laatsten hebben zelfs de voorkeur boven die van Java. Zij maken allerlei huishoudelijke gereedschappen in het tin. In het zilver, en in goudwerken zijn zij meesters, vooral in het zoogenaamde drijven of opwerken van goud of zilver. Onder *Badar Oe Dien* is zelfs kruid gemaakt, hetwelk door deskundigen zeer goed is bevonden. In één woord, al wat te Palembang wordt aangebragt, en niet door zamenstel of bewerktuiging een geheim der kunst is,

Handwerken en Kunsten.

kan

kan worden nagemaakt; en let men op de onvolmaaktheid hunner gereedſchappen, dan ſtaat men inderdaad verbaasd, hoe het mogelijk is dat zij zulke werken kunnen voortbrengen. Maar dit ſtrekt ook tot bewijs van hun vernuft, ſchranderheid en geduld. Tot welk eene volmaaktheid zullen zij het niet brengen, als zij eens kennis krijgen van de Europeaanſche inſtrumenten en gereedſchappen om te werken! Onder alle klaſſen van inwoners vindt men handwerkers of kunſtenaars. Zekere Pangherang verſtaat zelfs het repareren van zakuurwerken; en van de armoedige viſſchers, welke in de Ilierang (*) wonen, zijn doorgaans eenige te Palembang bij den Vorst of Djenang, om de hechten (koppen) van kriſſen, welke van vischbeen gemaakt worden, te fatſoeneren, en met bloemwerk uit te ſnijden, zoo fijn en zuiver, dat het elks verwondering naar zich trekt.

Vrouwelijke Handwerken.

De vrouwen zijn niet minder vernuftig in handwerken. De beste zijden en met goud-draad doorweefde kleedjes worden alhier gemaakt en overal verzonden. Zij borduren voortreffelijk, maken allerlei vrouwelijke handwerken na, en ſchilderen op zijden en katoenen ſtoffen allerlei gouden figuren en bloemen, welke zij vooraf teekenen. Van deze zijde zijn dus de Palembangers inderdaad te bewonderen.

Letterkunde.

Maar letterkundigen vindt men onder hen niet; zelfs zijn zij hierin bij de Javanen ten achteren. Er zijn geene ſcholen voor openbaar onderwijs. Een enkele Palembanger is bekend met eenige gedeelten uit de geſchiedenis; maar er wordt niemand gevonden, zoo als er op Java zijn, die den naam

(*) De laagstgelegene plaatſen.

naam van geleerd of letterkundig mogen dragen. De uiterlijke plegtigheden van den Mahomedaanschen Godsdienst kennen zij; zeer weinige kunnen den koran lezen, en over het algemeen verstaan zij weinig of niets van deszelfs leerstelsels. De gewezen Sultan *Machmoed Badar-Oe Dien* maakte op deze algemeene beoordeeling eene uitzondering. Hij had eene vrij uitgestrekte bibliotheek. Geene Palembangers, maar wel Arabieren hebben om deze boeken gevraagd. Een enkele Palembanger om eenen koran. Het is wel mogelijk, dat de mindere lust of gelegenheid tot lezen hen tot zulke goede handwerkslieden en kunstenaars heeft gemaakt; want het ontbreekt hun geenszins aan begeerte om meer te weten. Sedert dat het Nederlandsch Gouvernement alhier wederom gevestigd is, hebben verscheiden zich toegelegd om, in navolging der Javaansche heeren, die wij bij ons hadden, met Romeinsche karakters het Maleisch te schrijven, en het zal weinig moeite kosten, even als te Cheribon, de inlandsche beämbten te leeren hunne rapporten op die wijze intedienen.

Godsdienst. Uit het geen wij in het voorbijgaan hier en daar gezegd hebben omtrent den Godsdienst, kan men opmaken, dat zij den Mahomedaanschen Godsdienst belijden. Zij oefenen denzelven in de besnijdenis, bij huwelijk en andere gevallen uit; doch daarenboven zijn zij behebt met alle bijgeloovigheden, zoowel met die, welke op Java bestaan, als welke nog overleveringen zijn uit den heidenschen Godsdienst. De minste buitengewone gevallen geven aanleiding tot bijgeloovige voorspellingen; in alles wat zij ondernemen zullen, worden de gelukkige of ongelukkige

ge dagen en uren geraadpleegd. Zij zijn allen voorzien van jimats en talismans. De Vorst en de Grooten hebben zelfs de gewoonte, eenige schietgebeden optezeggen, terwijl zij met ons spreken, en hopen daarvan, zoo als zij meenen, de onmiddelijke ingeving van het antwoord, dat zij moeten geven. In één woord, men kan het zoo ongerijmd niet bedenken of zij hechten er geloof aan. De Sultan *Machmoed Badar Oe Dien* heeft zijn eigen kind vermoord, omdat het eene zwarte plek op de tong had, en men hem gezegd had, dat dit kind zijn ongeluk zoude te weeg brengen. Hij was zelfs wreed genoeg, om deze daad in tegenwoordigheid van de moeder, eene zijner wettige vrouwen, te plegen, welke daarbij op straffe des doods geene blijken van smart mogt geven; en zoo meende deze kleinhartige en bijgeloovige wreedaard zijn ongeluk af te wenden. Één of twee dagen voor het gevecht aan de Pladjoe, bezigtigde hij zijne batterijen; hij struikelde en viel, en met tranen in de oogen, zeide hij: „dit is het voor„teeken van mijnen ondergang."

Bij dit alles is er bijna geen volk, hetwelk zoo zeer met eeden speelt als de Palembangers. Zij beginnen of eindigen hunne verhalen met eeden; en in geschillen voor de policie of den regter, bieden doorgaans beide partijen den eed aan. Hierin ligt, naar het oordeel van godsdienstige Mahomedanen, het overtuigendste bewijs, dat zij de leer niet kennen, niet achten, en zelfs ongodsdienstig zijn.

Lust tot twist en geschil.

Een andere trek in hun karakter is dat zij gaarne geschillen hebben. De

minste kleinigheid geeft hun aanleiding tot klagen en procederen. Zij laten hunne zaak moeijelijk los, zoo min de Pangherang als de minste der ingezetenen. Van den eenen loopen zij naar den anderen, op hoop van gelijk te zullen krijgen. Na de uitspraak zelfs, doen zij nog allerlei pogingen, om op den genen, die dezelve heeft gedaan, nog eenen naderen indruk te maken; en die dezen karaktertrek niet kent, wordt meermalen in verzoeking gebragt om te gelooven, dat zij gelijk hebben, om dat zij de zaak niet opgeven, hetwelk dan ligt gehouden zoude worden voor eene overtuiging, van de waarheid aan hunne zijde te hebben. De waarde van het geen zij verliezen, schijnt minder bij hen in aanmerking te komen; het gevoelen van anderen, dat zij niet zoo schrander zijn, of zoo vele voorspraak niet hebben als hunne partij, schijnt het hoogste belang te zijn. Eigenaardig komt het mij voor, dat menschen, met zoo vele verstandelijke vermogens begaafd, met eene vrij ruime vatbaarheid en zucht, om met dezelve werkzaam te wezen, aan deze geestgesteldheid, door gebrek aan lezing of andere oefening niet kunnende voldoen, gaarne zich in gevallen bevinden, waardoor zij in de gelegenheid zijn om dezelve te kunnen laten werken. Fijn, uitgezocht en oordeelkundig zijn veelmaals hunne redenen vóór of tegen de zaak, waarin zij betrokken zijn; en het schijnt hun een groot genoegen te doen, als zij door schranderheid, geveinsdheid of list hun oogmerk kunnen bereiken. Zij hebben de gewoonte, hunne antwoorden zoodanig interigten, dat dezelve

aan

aan uitlegging onderworpen zijn, en, wanneer men hun eene zaak voordraagt, te beginnen met te bekennen en gelijk te geven; brengen vervolgens eenige minder belangrijke bedenkingen in het midden, en eindigen met de bezwaren, de mogelijkheid of onmogelijkheid aan te toonen, en daarbij te blijven ſtil ſtaan. Zij hebben dit met de Javanen gemeen, dat zij nimmer driftig worden in belangrijke geſchillen. Wanneer ſommigen gevraagd zijn, hoe het mogelijk zij, zich zoo te bedwingen, dan antwoorden zij, dat iemand, die in drift is, niet weet, wat hij zegt of doet. In enkele gevallen, wanneer zij met hunne minderen of gelijken te doen hebben, kunnen zij zich wel eens vergeten; doch deze voorbeelden zijn gelukkig zeer zeldzaam.

Wegens den hier boven beſchreven trek van hun karakter zijn de Palembangſche ingezetenen niet te roemen. Dezelve verwekt groot wantrouwen onder elkanderen, en elk moet daarom voorzigtig met hen zijn in het behandelen van zaken.

Stille of ſombere geäardheid.

Over het algemeen zijn de ingezetenen der hoofdplaats niet zoo levendig en vrolijk als de Javanen; er is zelfs geene enkele openbare plaats, alwaar de menigte zamenkomt. Zij hebben geene rongings (*), geene waijangs (§), noch andere openbare ſpelen, één of twee uitgezonderd, die dan nog zeer ellendig zijn. Zij bezoeken elkanderen zeldzaam; waartoe wel aanleiding kan geven, dat dit meestal over water moet geſchieden, en dus omſlag met een vaartuig vordert, en dikwerf de kleine ſpruitjes der ri-

(*) Openbare dansmeiden.
(§) Openbare ſchouwſpelen.

vieren droog zijn, ten tijde der ebbe, in sommige maanden van het jaar.

Huiselijke levenswijze.

De Priaijs leven in hunne huizen meestal zeer armoedig. Die van den eersten stand bezitten eenige fraaije spreijen, met gouddraad geborduurd of met gouden bloemen en figuren versierd, eenige gegallonneerde en van andere kostbare stoffen gemaakte kleederen, fraaije glaswerken, enz.; en pronken daarmede, als zij gasten zien of uitgaan. Overigens zijn zij meest in hunne huizen, en worden bezig gehouden en geplaagd door hunne vrouwen. Men zal zich hier over verwonderen; doch deze verwondering zal verminderen, en zulks geloofbaar worden, als men weet, dat de meeste der Priaijs trouwen met vrouwen uit hoogeren stand. Deze laatsten laten zich daarop zeer veel voorstaan. De vrees voor haren vader doet den man liever stil zwijgen, dan zijn ongenoegen te moeten ondervinden. In sommige huishoudingen gaat het zoo verre, dat de man tegen zijne vrouw het hoog Javaansch spreekt, en zij hem in het gemeen of plat Palembangs antwoordt, zoo als in het gemeene leven tegen den Vorst en voorname lieden in hoog Javaansch wordt gesproken, terwijl zij in platmaleisch, of, zoo als men het noemt, marktaal, welke door de personen der mindere klassen wordt gesproken, antwoorden. Indien de vrouw eene dochter van den Vorst of van eenen hoogen Priaij is, durft de man geene tweede vrouw nemen, noch veel minder bijwijven. Meer dan eens zijn vrouwelijke slaven en pandelingen komen klagen over mishandelingen van de Radeen Aijo, omdat zij verdacht wer-

werden met haren heer gemeenſchap te hebben gehad. Maar nog eene tweede reden, waarom de vrouwen der Priaijs, en uit andere hooge ſtanden veel regt in huis uitoefenen, is dat zij bijna de geheele huishouding zelve bekostigen, en haar echtgenoot maar zeer weinig daartoe bijdraagt. Alle deze vrouwen verſtaan zelve de kunst van weeven, borduren, ſpinnen, enz., of laten dit door hunne pandelingen en ſlaven verrigten, welke de gemaakte ſtof daarna verkoopen, en van het gewonnen geld onderhoudt de vrouw de huishouding. Ons is verzekerd dat de vrouwen zeer ijverig zijn. Bij heldere maan vermaken zij zich, of eenzaam of met andere vrouwen, elkanderen te verhalen of eenige maleiſche Pantons of liedjes te zingen, waarvan de melodij zeer zacht en ſlepend is. De onderwerpen zijn de liefde, vriendſchap, bloemen, en andere voorwerpen der natuur.

Voorname Palembangers laten nimmer hunne vrouwen in tegenwoordigheid van vreemdelingen komen. Zij zeggen, dat dit geen *adat* (gebruik) is. Sommigen willen, dat zij jaloersch zijn; anderen, dat dit uit trotschheid geſchiedt. Daarentegen zijn de Palembangſche vrouwen ook zeer jaloersch. Zij, die meer dan éene vrouw hebben, of bijwijven houden, moeten in hun eigen huis met zeer veel overleg te werk gaan. Bij de minſte blijkbare voorkeur is de huiſelijke rust geſtoord, en dit geſchiedt zoo dikwijls, dat wij wel eens aan heeren, die ons kwamen bezoeken, zonder iets te doen te hebben, en ons hunne huiſelijke omſtandigheden verhaal-

den, zeiden: „zeker zijt gij weder uitgegaan „om den twist te ontwijken;" wanneer wij vernamen, dat het vragen slechts, waar één der bijwijven zich bevond, een geschil verwekt had, die den armen man, om voor eenige oogenblikken rust te hebben, uit zijn huis gejaagd had.

Als een gevolg van een willekeurig bestuur, waar door gunst alleen ambten en voorregten worden gegeven, zijn de Palembangsche Grooten en minderen steeds zeer jaloersch en afgunstig van elkanderen. De geringste bewijzen van genegenheid of vertrouwen, door ons aan sommigen verleend, gaf aanleiding, dat anderen gelegenheid zochten, om kwaad van zoodanigen te spreken; en dit bepaalde zich niet alleen tot de eerste klassen, maar ook tot de minderen. Nimmer verzuimden zij, wanneer de een of ander iets had misdreven, of traag was in de uitvoering van eenen last, te zeggen: „zoo zijn de Palembangers; men kan hen „niet gelooven noch staat op hen maken." Daar zij tegenwoordig niet meer bevreesd zijn voor willekeurige handelingen van het hof, komen zij er openlijk voor uit, dat zij verheugd zijn niet meer onder dien dwang te staan; en het heeft dikwijls moeite gekost, om hen zelfs de uiterlijke welvoegelijkheid te doen waarnemen. Men kan hen thans beschouwen als menschen, die uit de slavernij verlost zijn.

Onderlinge afgunst.

Eindelijk kunnen wij niet dan eene zeer naadeelige getuigenis geven van de behandeling, welke hunne ondergeschikten en bedienden ondergaan. Omtrent dezelve zijn zij zeer hard. Zij die verpligt zijn, heerendiensten bij hen te doen,

Harde behandeling van hunne ondergeschikten en bedienden.

doen, ondervinden nimmer eenige tegemoetkoming of mededoogen; aan hunne pandelingen worden zware lasten opgelegd. Deze laatſten en de ſlaven worden dikwijls mishandeld. Dank zij dus de bepaling van ons Gouvernement, waar door de ſtaat der pandelingen welhaast zal ophouden, en door de afſchaffing van den ſlavenhandel, zullen er ook na verloop van eenige jaren geene ſlaven meer zijn. Over het algemeen bezitten de Palembangſche ingezetenen weinig zedelijkheid. Men verzekert, dat er bloedſchande gepleegd wordt, en dat de vrouwen in de Serails de middelen bezigen, om de natuur te bedriegen en daar door hare gezondheid in den grond te bederven.

De ſchets, die wij daar gegeven hebben, heeft ons inderdaad bedroefd, en wij hadden gaarne de kleuren minder zwart gemaakt; doch daar wij geenen roman, maar waarheid wenschten te ſchrijven, zoo hebben wij niet anders kunnen doen; evenwel zijn er eenigen, die uitzondering verdienen; terwijl bij alle deze gebreken ook nog verſcheiden goede hoedanigheden komen, die wij zullen leeren kennen, zoodra wij het bedrijf en den handel van Palembang zullen beſchouwen. Alleenlijk moeten wij hier zeggen, dat de Palembangers niet moordzuchtig zijn; waarvan evenwel de wreede *Badar-Oe Dien* moet worden uitgezonderd: hij heeft verſcheiden menſchen, die gehechtheid toonden aan het Nederlandsch Gouvernement laten ombrengen. Staatkunde had hem hierin kunnen leiden; maar dat hij de ontuchtige vrouwen, welke zich met ſoldaten gemeenzaam gemaakt hadden, vóór 1819, heeft laten vermoorden en mishandelen, getuigt

onwederſprekelijk van zijnen bloeddorst.

Familie-betrekkingen. Wij hadden gaarne, in onze ſchets, over hunne ouder- en kinderliefde, of die van broeders en zusters onder elkander, iets voordeeligs gezegd; maar ook hierop valt, althans in de hoogere ſtanden, niet te roemen, zoo min als in de laagſte volksklasſe, welke hunne kinderen voor ſchuld verpanden. In de hoogere ſtanden is het bijna natuurlijk, dat de kinderen omtrent hunne ouderen ontäarden; immers als de vrouwen tot zekere jaren gekomen zijn, neemt de man eene tweede en derde vrouw, of bijwijven. Elke derzelven voedt hare eigene kinderen op, en daar zij natuurlijk dan van den man weinig meer bemind wordt, en zij hem dikwijls haat, uit jaloezij of om andere redenen, zoo deelt zij dezen afkeer aan hare kinderen mede, en zoo beſtaat het insgelijks tusſchen broeders en zusters van onderſcheidene vrouwen of bijwijven. In zoodanige huishouding kan noch eendragt noch liefde heerſchen; verſcheidene onregtvaardigheden van ouders jegens hunne kinderen en van dezen tegen hunne ouders, als mede tusſchen broeders, zijn ons reeds voorgekomen, en beſtaan nog in de familie van het Vorſtelijk huis. Maar laat ons er niets meer van zeggen, en alleen dit volk beklagen, diep betreuren over deszelfs zedelijken toeſtand. Zie daar dan de bittere gevolgen van een Aziatisch beſtuur! zie daar de vruchten van willekeur, geweld en wreedheid, zoo als hier beſtaan hebben, en in nog zoo vele landen in dezen Archipel beſtaan! De laatſte trek van menſchelijkheid wordt er onder uitgedoofd; en wat is het geheele oogmerk of doel van zulk een beſtuur? niets anders

Oorzaken der bedorvene zeden.

ders dan om den Vorst en zijne gunſtelingen te verrijken, hun een wellustig leven te bezorgen, en hunnen hoogmoed en wreedheid te voeden. Aan deze weinigen wordt dus, zoo wel het maatſchappelijk belang, als de zedelijkheid van een geheel volk opgeofferd. Wie durft nu nog een beſchaafd Gouvernement beſchuldigen, als het zoo veel invloed in zulke regeringen tracht te verkrijgen, dat dit kwaad geweerd worde? Wie zal nog durven ſtaande houden, dat de inrigtingen van zulk een beſtuur moeten worden onderhouden? Wij zullen hier onder zien, hoe ongeſchikt, en ondoelmatig zij waren; en hoe weinig begrip deze dwingelanden gehad hebben van financiële bepalingen, waardoor zij hunne ſchatkist konden verrijken, en de algemeene welvaart bevorderen. Integendeel, zij zijn nog zoo bijſter onkundig, dat juist die inrigtingen de ſtrekking hadden, om de bronnen van hunne inkomſten op te droogen; En ſlaan wij het oog op alle de vorſten in dezen Archipel, dan zijn en zij en hun volk arm. Men werpe mij niet tegen, dat *Machmoed Badar Oe Dien* rijk was. Hij, ja! was rijk; maar waardoor? door de groote ſommen, welke hij jaarlijks uit de tinmijnen van Banka trok. Daar nu dat middel ophondt, is de ſtaat, en zijn allen, zoowel voornamen als geringen, arm. Het geheele Rijk van Palembang brengt tegenwoordig niet zoo veel op, dat het Hof en de Priaijs, welke daarop aanſpraak mogen maken, kunnen beſtaan. Ziedaar de uitwerkſelen van het ſtaatkundig financieel ſtelſel van een Aziatisch Vorst in dezen Archipel!

Policie. Wij kennen nu de plaatselijke geſteldheid en de inwoners van de hoofdplaats van Palembang. Laten wij nu verder zien, hoedanig dezelve beſtierd is geworden, ten aanzien der policie, en uitoefening der regterlijke magt. Hier kunnen wij zeer kort zijn; eigenlijke policie beſtond er niet. De geheele hoofdplaats is niet eens onderdeeld, hetzij in wijken het zij in kampongs, waarover hoofden zijn. Er beſtaan geene registers der huizen noch der ingezetenen. Elke Priaij, Mantrie en andere gegoede inwoner verzamelde zoo vele menſchen om zich heên als hij magtig konde worden; waartoe ook nog een bijzonder middel werd gebezigd: de Vorst, de Priaijs en alle gegoede ingezetenen laten hunne kinderen aan onderſcheidene vrouwen zogen. De kinderen dezer vrouwen worden genoemd *Soedara Palé* of zoog-broeders van het kind dat aan hare borsten is gezoogd, ſchoon ſlechts voor eenige dagen. Van hier, dat Grooten en gegoede lieden, ja zelfs die van de lagere klaſſe, vele broeders en zusters hebben, welke zij beſchermen, en van welke zij dienſten en beſcherming ontvangen.

Het getal der Miedjies en Orang-ſnouw is niet bekend. Indien de Vorst eenige noodig heeft, dan wordt aan onderſcheiden Priaijs of Mantries last gegeven, om dezelve te leveren. Elk Palembangſche ingezeten van de mindere klaſſe ſtelt zich als Miedjie of Orang-ſnouw onder eenen Priaij of mantrie, ten einde eenen beſchermer te hebben. Deze Priaij of mantrie tracht daarvoor zoo veel dienst van denzelven te trekken, als maar mogelijk is. Verſcheiden perſonen, zoo wel vreemdelingen als arme lieden

den, die geene familie hebben, of beſcherming verlangen te hebben, zwerven rond, en generen zich met ſtelen. Men heeft ons verzekerd, dat eenige dezer lieden door Priaijs onderhouden worden, om voor hen te ſtelen en te rooven. Er wordt bij nacht geene ronde of wacht gehouden, en zoo niet het vreesachtig karakter dezer rondzwervers hen in bedwang hield, zoo zouden de rooverijen en dieſtallen nog grooter zijn. Een ander groot kwaad, hetwelk dit ſlecht volk doet, is brandſtichten; daar alle huizen van hout of bamboes zijn, zoo plegen zij dit zeer gemakkelijk, dikwijls om te ſtelen, of ook om te wreken perſonen, die elkander beleedigd hebben, of van elkanderen afgunſtig zijn; waartoe dan dezen hen gebruiken.

Regterlijke Magt.

Er beſtaat te Palembang een regtbank van den Pangherang Natta Agama of Panghoeloe, die in geeſtelijke zaken regt doet, en een andere onder Tommongong Karta Nagara, die in lijfſtraffelijke zaken uitſpraak geeft. Over den eerſten wordt zeer geklaagd, en men zegt openlijk, dat het regt voor geld te koop was. De laatſte heeft bijna geen gezag, en allen komen er voor uit, dat, als de aangeklaagde tot eene der familien of gunſtelingen van het Vorſtelijk huis behoorde, er geen regt te verkrijgen was. Van deze zijde zijn dus ook de ingezetenen van de hoofdplaats bitter te beklagen geweest.

Belastingen.

Wij hebben hooger gezegd, dat het getal der ingezetenen omtrent 20 à 25,000 zielen bedroeg. Over deze geheele bevolking, noch over het bedrijf van alle deze menſchen zijn geene geregelde belastingen ge-

gelegd. De Vorst vergenoegde zich, als hij iets noodig had, hetzij handwerkslieden, vaartuigen of andere dienſten, om die opteëiſchen; en deze opëiſching ging meer naar gunst, dan naar zekeren regel. De Priaijs deden even zoo, gelijk ook alle anderen, die maar iets te zeggen hadden. Toen wij den rijksbeſtierder opmerkten, dat eene zoodanige handelwijze aanleiding gaf tot groote onbillijkheden, antwoordde hij, dat ook niemand iets opbragt, en dus zich konde laten welgevallen de lasten, die van hem gevorderd werden. Toen wij hem onder het oog bragten, dat eene geregelde belasting den Vorst inſtaat zoude geſteld hebben, om alles wat hij noodig had, voor betaling te erlangen, en zulks in het geheel niet drukkend zoude geweest zijn, was zijn antwoord, dat zij zoo diep niet doordachten, en hij het dan ook nu volkomen met ons ééns was.

Op den handel. De handel alleen was belast; te weten, van elk vaartuig, dat van buiten kwam, moest naar de grootte of het getal der equipage, een zeer gering regt betaald worden. Maar, behalve dat regt, moesten van groote vaartuigen, zoo als die der Arabieren, Chinezen, Wankangs, enz. geſchenken gebracht worden bij den Vorst, andere Grooten, en den Sabandaar. Voor deze geſchenken genoten zij beſcherming; doch dezelve waren zeer drukkend voor de handelaren. Uit deze geſchenken is het, dat de Vorst en voorname Priaijs fraaije glaswerken, gallons en kostbare ſtoffen voor kleederen, damast voor gordijnen, enz., verkregen hebben; maar daar die onder velen moesten worden verdeeld, zoo was het genot

van

van elk niet groot. De tegenwoordige Soesoehoenan en Sultan kunnen zich niet begrijpen, hoe de inkomende en uitgaande regten thans tweeduizend gulden 's maands kunnen opbrengen, terwijl de handelaren en zeevarenden te vreden zijn. Zij zeggen, dat dit middel onder het inlandsch beſtuur nimmer een vierde gedeelte van dit bedragen beloopen heeft, en dat de meeste handelaren toen klaagden. Zij begrepen niet, dat het juist hunne wijze van heffen en knevelen was, waardoor zij minder dan wij ontvingen. Zij kunnen niet begrijpen, dat eene geregelde belasting, die gelijk werkt, veel voordeeliger is dan hunne ongeregelde geldheffingen. Toen de Kraton van *Machmoed Badar Oe Dien* door onze troepen bezet werd, werden er magazijnen gevonden vol met Chineesch porcelein, dat ſedert jaren van Chineſche Wankangs aan geſchenken gegeven of gevorderd was; en zoo ging het met alles. Zij hebben niet eens het overleg, om de goederen, die zij ontvingen, en die natuurlijk den handelaren geld gekost hadden, weder te verkoopen; wij hebben den kostbaarſten gouden- en zilveren moor, damasten en zijden ſtoffen gezien, welke door lang bewaren vergaan en bedorven waren.

Laat ons nu overgaan om het bedrijf en den handel van de ingezetenen dezer hoofdplaats te beſchouwen. De hooge Priaijs en Mantries, welke met marga's of doeſons beſchonken zijn, vinden hierin, zoo niet geheel en al, althans voor een groot gedeelte, voorziening in hunne huishoudelijke behoeften. Bedrijf en handel.

De overige Priaijs, welke of niet in gunst zijn, of door verloop van tijd niet meer van wege

wege den Vorst met doefons of desfa's worden beschonken, houden doorgaans pandelingen en slaven, die voor hen eenige rijstvelden bebouwen, of hun maandelijks eene soort van huur opbrengen, of op eenige andere wijze, door handwerk, enz., een onderhoud verschaffen. Velen houden Tambangans, die zij verhuren, of dagelijks om vracht te verdienen laten rondvaren. Zoo dezen geene middelen of geld van hunne voorouders hebben, gaan deze familien achteruit, en zullen bij latere geslachten tot de volksklasse terug moeten keeren, indien zij zich niet op den handel of landbouw toeleggen.

De andere volksklasfen generen zich door landbouw; dat is, zij begeven zich in het jaargetij, daarvoor geschikt, naar de plaatsen, alwaar zij *ladangs* of velden bebouwen; anderen door handwerken, en de meer gegoeden door handel; terwijl de vrouwen van alle dezen, hetzij door het doen uitventen, of zelve uitventen van goederen of eetwaren, genoegzaam even zoo veel, en dikwerf meer bijdragen tot het onderhoud der huishouding, als de man. De meeste Palembangers, van allerlei stand, houden goede aanteekening van hunne zaken, sommigen zelfs journalen, als zij op reis zijn, van hetgeen zij ondervinden en opmerken. Ten dezen aanzien zijn zij zeer naauwkeurig. Zij zien er niet tegen op, om voor hun belang zelfs eene zee-reis te doen.

Handel. De grootste handel wordt gedreven met Java, Banka, China, Riouw, Sinkapoera, Poelopinang, Malakka, Linga, Siam; terwijl van andere kleine eilandjes ook nog kleine vaartuigen aankomen. De voorwerpen, welke de voor-

voornaamſte artikelen van handel uitmaken, zijn allerlei ſoorten van Javaſche lijnwaden, en kust-lijnwaden; allerlei ſoorten van Europiſche chitzen, enz., alle deze onderſcheidene lijnwaden, hetzij grof of fijn, worden over het algemeen zeer gretig verkocht. Voorts allerlei Chineſche aardwerken, ruwe zijde, gouddraad, ijzeren pannen, droogerijen, thee, confituren en andere Chineſche waren. Andere artikelen van minder belang zijn de klapper en katjang-olie van Java en Siam, Javaſche ſuiker, Javaſche uijen, tamarinde, rijst, poeder ſuiker, koper, ijzer, ſtaal, kramerijen, enz., mitsgaders eenige Europiſche mond-behoeften. De waarde van alle deze voorwerpen hebben in 1822 beloopen omtrent een half millioen guldens, behalve voor honderd duizend gulden zout en amfioen, welke van Gouvernements wege aan het publiek verkocht zijn. Alle de voormelde goederen zijn in 1822 met groot voordeel verkocht. Het kan de opmerking niet ontgaan, dat alhier artikelen worden ingevoerd, die voortbrengſelen van hun eigen land zijn; en zulks geeft dan ook geen hoog denkbeeld van den ſtaat van landbouw. Voorwerpen van handel.

De Arabieren zijn de grootſte handelaren in lijnwaden. Eenigen hebben ſchepen en vaartuigen, en de meesten zijn zaakwaarnemers van anderen buiten Palembang. Op hen volgen de Chinezen. Zij koopen van de vaartuigen de goederen. Van de Arabieren en Chinezen koopen de Palembangers, die de goederen naar de binnenlanden ten verkoop brengen. Geen Chinees noch Arabier durft het nog wagen, om zelf in de binnenlanden te handelen; zij vreezen beroofd te zullen worden. De Palembangers koo- Handelaren.

koopen de goederen op crediet en leveren daarvoor waren terug.

Voortbrengselen van het land.

De voortbrengselen, welke het rijk van Palembang oplevert, en die uitgevoerd worden, zijn bindrottings, harst, benzoin, drakenbloed, kaijo laka, was, olifants-tanden, stofgoud. Deze allen worden niet opzettelijk aangekweekt, maar uit de bosschen en van de oevers der rivieren verzameld. (*) Peper, koffij, suiker, gambier, pinangnoten, tabak, indigo, zijn voorwerpen, welke geplant of aangekweekt worden; en als voortbrengselen van nijverheid, gedroogde en gezouten visch, ruw aardewerk, rottingen stroo-matten, en zakken, koperwerken, zijden, met gouddraad doorwerkte, en katoenen kleedjes; doch het bedragen van deze uitgevoerde goederen heeft in 1822 naauwlijks de helft beloopen van de waarde der ingevoerd zijnde goederen. Dit minder bedragen heeft dus moeten worden aangevuld door billioen, juweelen en baar geld, zoodat de hoofdplaats thans nog eene nadeelige balans van handel heeft.

Belemmeringen in den handel.

Verscheiden omstandigheden veroorzaken groote belemmeringen in den handel.

Vooreerst, zijn er geene kooplieden, die magazijnen houden, waarin de waren, die uit de binnenlanden afgevoerd worden, kunnen worden opgeslagen. In de maanden, dat de Chinesche jonken en Javaansche handelaren zich op de hoofdplaats bevinden, worden de voortbrengselen uit de binnenlanden getrokken.

Komt

(*) Vid. Appendices A en B. waar de gewone marktprijzen zijn opgegeven.

Komt er overvloed, dan zijn dezelve laag in prijs, en wordt er weinig afgebragt, dan zeer hoog. Deze onzekerheid, zoowel voor de zee-handelaren, die ook somtijds eenen geruimen tijd moeten wachten, als voor de Palembangers, brengt zeer veel onverschilligheid te weeg, en de zee-handelaar rekent bij den verkoop zijner goederen, dat hij geen voordeel op de terug te nemen lading zal hebben; zoo als eenigen ons verzekerd hebben, dat zij geene winst kunnen behalen op het geen zij van hier mede nemen, en dus geld of goud verkiezen. Hier achter voegen wij eene opgave der prijzen, voor dewelke de voortbrengselen in 1822 zijn verkocht geworden.

Een tweede ongerief is, dat de binnenlanders meest zilveren Spaansche matten voor hunne waren bedingen, en de zee-handelaren dezelve gaarne uitvoeren, waardoor er een agio bestaat van 20 tot 25 perCent op de Spaansche mat; terwijl ook in de waarde der Javasche ropijen en Nederlandsche guldens onderscheid wordt gemaakt, zijnde de laatste bij de binnenlanders meer geacht dan de Javasche ropij.

En eindelijk, de grootste hinderpaal is het gebrek aan koopwaren; hetwelk door onderscheidene redenen veroorzaakt wordt, die wij bij een ander stuk zullen verhandelen; maar met betrekking tot den handel van de Palembangsche hoofdplaats werkt daartoe mede, dat noch Arabieren noch Chinezen naar de binnenlanden durven gaan; dat de Palembangers, die of Djenangs of zendelingen van Djenangs zijn, zich, of door ruiling van goe-

deren, of tegen lage prijzen van de voortbrengselen meester maken, en geen binnenlander de vrije beschikking over dezelve heeft, noch dezelve naar de hoofdplaats brengen, en verkoopen mag.

Alvorens over te gaan tot een algemeen overzigt van het geen wij in deze beschrijving hebben doen voorkomen, zullen wij nog het een en ander opgeven, hetwelk in den loop van het verhandelde niet heeft kunnen worden ingevlochten, en toch betrekking heeft tot de hoofdplaats van Palembang.

Oorsprong der Palembangers.

Uit de overleveringen, uit de inrigtingen en gebruiken, uit de taal, en uit de algemeene overeenkomst met de inwoners van Java, mag men het voor zeker houden, dat de Palembangers oorspronkelijk zijn van Java. Wij vermeenden evenwel, dat zij van hunne voorouders verbasterd waren; doch ons herinnerende, dat wij niet over de inwoners van het *Rijk* van Palembang, maar wel over de ingezetenen der *hoofdplaats* hebben gehandeld, kwam ons voor den geest, onze aanteekeningen in te zien, die wij in 1812 gehouden hebben, toen wij de hoofdplaatsen Soerakarta en Djokjokarta van den Soesoehoenan en van den Sultan van Java bezochten; in welke aanteekeningen wij vonden, dat de toestand dezer hoofdplaatsen even zoo beklagelijk was als alhier; dat willekeur en geweld, even als hier, alle die bittere en verderfelijke gevolgen hadden daargesteld; zoodat wij hieruit meenden te kunnen besluiten, dat dan ook van deze zijde geen twijfel kan bestaan, dat Palembang door Java is bevolkt, en dat overal dezelfde heillooze

oor-

oorzaken ook dezelfde rampzalige uitwerkſelen hebben.

Daar er gedurende de laatſte jaren oorlog door den Sultan van Palembang gevoerd is, zoo zijn wij in de gelegenheid, iets over de middelen, maatregelen en gevolgen van eenen oorlog door inlandſche vorſten te kunnen opgeven.

Middelen van Oorlog.

Toen *Machmoed Badar Oe Dien*, in 1819, door zijnen verſterkten Kraton, en door het vervoerbaar geſchut, hetwelk hij voorhanden had, onze troepen, die gebrek aan krijgs-behoeften gekregen hadden, verpligtte, om de hoofdplaats te verlaten, veronderſtelde hij, en, zoo als de gevolgen toonden, te regt, dat eene grootere Nederlandſche magt hem zoude komen ſtraffen over zijne trouweloosheid. Dadelijk zond hij zendelingen door het geheele Rijk, en liet aan de ingezetenen weten, dat hij verpligt was oorlog te voeren, en hij dus van zijne onderdanen verwachtte, dat zij hem met volk en andere hulpmiddelen zouden bijſtaan. De verſterking aan de Pladjoe was een oud en goed plan van verdediging; door de geſchikſte zijner Pangherangs en Mantries liet hij deze plaatſen opnemen, en hem opgeven, op welke wijze dezelve verſterkt moesten worden. Hiermede bekend geworden zijnde, regelde hij zelve den toevoer van de middelen, om de batterijen en andere verſterkingen daar te ſtellen. Hij onderhield zijne Priaijs, Mantries, en de beste der ingezetenen over de noodzakelijkheid, waarin hij gebracht was, van te moeten oorlogen. Hij geliet zich, als of hij voor zich zelven dit niet wenschte, en hij, wat zijn perſoon be-

betrof, liever het slagt-offer wilde zijn, dan zijne hoofdplaats aan de rampen des oorlogs bloot te stellen; doch dat de eer van zijn huis, en de instandhouding van zijn geslacht hem gebiedend noodzaakten, aan den drang der omstandigheden te moeten toegeven; dat hij evenwel het gevoelen van zijn Hof nog eens wilde hooren, of er ook middelen ter voorkoming zouden wezen. Als een Vorst, een dwingeland, zóó spreekt, en zulks van indruk makende gebaarden doet vergezeld gaan, dan zelfs hebben wij gezien, dat hij onder beschaafde volkeren de menschen verblind, en hunne geestdrift opgewekt heeft; geen wonder, dat zulks ook in de vergadering van afhangelingen en gunstelingen het geval was. Zij verklaarden zich geheel en al aan zijnen wil te zullen gedragen, en met goed en bloed hem te zullen bijstaan. Dit had *Machmoed Badar Oe Dien* verwacht; en nu gaf hij zijne bevelen ter bereiking van zijn oogmerk, maar met zulk eene klem, dat niemand het durfde wagen, daar niet aan te voldoen; terwijl sommigen uit belang, anderen uit geestdrift, en de meesten door vrees gedrongen, alle hunne vermogens in het werk stelden, om den Vorst te behagen, door zoo veel kracht van menschen en middelen aan te voeren, als zij van de binnenlandsche bevolking bemagtigen konden, werwaarts ook predikers gezonden werden, om het volk op te winden voor het belang van den Vorst; en er behoort maar weinig volkeren-kennis toe, om te gelooven, dat deze middelen werkten, vooral daar dezelve aan de andere zijde vergezeld gingen

gen

gen met de ſchrikbarendſte bedreigingen. De geheele hoofdplaats werd in requiſitie geſteld, waarin de Chinezen en Arabieren mede moesten deelen; en het is alleen door zulke middelen mogelijk geweest, dat *Machmoed Badar Oe Dien*, in 1819, in den tijd van vier maanden, de geduchte werken heeft kunnen oprigten, waartegen onze magt ſtuitte, die dit natuurlijk niet konde verwachten.

De arbeiders uit de binnenlanden bragten hunne eigene rijst en voedſel mede; die uit de hoofdplaats werden gedeeltelijk door hem gevoed; waartoe hij de rijst tegen betaling requireerde.

Machmoed Badar Oe Dien bezat zelve eene menigte geſchut van allerlei kaliber, en kocht zoo veel, als hij bij de ingezetenen vinden konde. Hij liet zelfs kruid maken, hetwelk bevonden is, eene goede proef te houden.

Toen zijne batterijen en ſterkten, zoowel in 1819, als in 1821, opgerigt waren, benoemde hij zijnen zoon, den Sultan, tot Generaal-en-Chef, en ſtelde zijner moeders ſchoonzoon en andere Pangherangs tot bevelhebbers der batterijen aan. Bij elk ſtuk plaatſte hij eenen Priaij of Mantrie, terwijl dezelve bediend werden door Miedjies, en andere ingezetenen van de hoofdplaats. Gedurende het gevecht moesten alle mannen, die niet ziek waren, naar de batterijen of in de nabijheid derzelve, en de overigen bij de ſtukken, en in den kraton de wacht houden. Die terug bleven werden bedreigd op het oogenblik te zullen vermoord worden. Hij liet zelfs op elke batterij een zijner kinderen brengen, om zoo veel meer

indruk te maken, terwijl hij zich in den kraton ophield. Toen in 1821 de eerste dag van het gevecht schijnbaar in zijn voordeel was, voer hij, op het bekomen dezer tijding, langs de groote rivier, en liet met veel gedruisch dezen uitslag bekend maken.

De batterijen en sterkten aan de Pladjoe en Gombora waren zoo dik verschanst, en het achterste gedeelte zoo met moerassen ingesloten, dat er geene kogels konden doordringen, en bommen geene schade konden doen. Dit was eene gelukkige gesteldheid voor *Badar Oe Dien;* want hieraan kan men het alleen toeschrijven, dat zijne verdedigers zijn blijven staan. Eene groote menigte menschen op de voorschreven wijze verzameld, die geen belang genoeg in den uitslag van den oorlog hadden, althans het grootste gedeelte daarvan zoude zich niet veel gewaagd hebben. Op een vlak veld waren zij zekerlijk dadelijk op de vlugt gegaan, zoo als zij ook vlugtten, zoodra onze soldaten de batterijen beklommen. Met zulk eenen hoop kan men wel achter muren en goede verschansingen vechten, maar niet voor de vuist. En overal, waar list de onzen niet in hinderlagen gelokt heeft, wordt eene inlandsche armée geslagen; omdat het grootste gedeelte gedwongen is, en er geene krijgstucht bestaat, om de strijders bij elkanderen te houden.

Twist tusschen de vier broeders in het vorstelijke huis.

Sultan *Mochamat Badar Oe Dien*, vader van *Machmoed Badar Oe Dien*, had vier zonen, den zoo even genoemden en den tegenwoordigen Soesoehoenan, den Panumbahan en den Pangherang Adipatti Moeda. Eene overlevering voorspelde, dat, daar *Mochamat Badar Oe Dien*

Dien de zevende afstammeling van het regerende huis was, niet zijn oudste, maar een zijner andere zonen, of wel de jongste hem in de regering zoude opvolgen. Sommigen willen, dat dit verdichtsel aanleiding zoude hebben gegeven tot den gedurigen twist, en zelfs tot den grooten haat, die tusschen deze vier broeders v·n hunne jeugd af bestaan heeft. Wat de eigenlijke reden zij, is ons niet volkomen bekend geworden; maar dat werkelijk deze haat en afgunst bestaan, is ons meermalen gebleken, en vertoonen zij zelfs openlijk, daar zij geenen omgang met elkanderen houden. Noch de rampen, die sedert 1812 het vorstelijk huis getroffen hebben, noch eenige andere omstandigheden hebben dezen haat en afkeer kunnen veranderen. Allen beklagen zij zich over elkanderen, en willen niet voor elkanderen onderdoen. Als men hen onderhoudt over dezen broedertwist, dan schijnen zij daarover zeer gevoelig, doch niemand wil toetreden, om denzelven te eindigen. Deze broedertwist is te zonderlinger, daar zij alle vier bij eene echte vrouw verwekt zijn.

Morsige en verwaarloosde staat binnen den Kraton.

Wie zoude niet verwachten, dat een Kraton, paleis van den Vorst, van den rijken Vorst van Palembang, inwendig in pracht, reinheid en aangename verblijf- en vermaak-plaatsen zoude hebben uitgemunt? Maar hoe heeft men zich daaromtrent bedrogen gevonden! Toen onze troepen in 1821 den Kraton betrokken, was niet alleen alles inwendig vervallen, de muren begroeid, houtwerken verrot; maar het was er zoo vol vuilnis, en zoo ongeredderd, dat eene compagnie pionniers, met verscheiden

arbeiders of *koelies*, meer dan eene maand zijn bezig geweest, om de groffe vuiligheden opteruimen, en eenige bewoonbare plaatſen te maken in de menigte gebouwen, om officiers te kunnen huisvesten. Boven het middengebouw, in het midden van den Kraton, is eene verdieping, en voor dezelve eene opene galerij, van waar men een ruim en aangenaam gezigt heeft op de rivier, en rondom de gezigten, welke den Kraton omringen. Dit vertrek en zijne galerij, welke thans een zeer gezond en aangenaam verblijf is, was destijds de ſchuilplaats van duizenden van vledermuizen. Zelfs was niet eenmaal de ſchade herſteld, die eenige kogels van de korvetten de *Eendragt* en de *Ajax* in 1819 daar gemaakt hadden. De ſlaapplaats van den Sultan was een duister vertrek, in het midden van het gebouw, waarin nimmer het daglicht kon doordringen.

Rampzalige toeſtand der vrouwen in het Serail.

Machmoed Badar Oe Dien had ingevoerd, dat eene vrouw, met welke hij gemeenſchap had gehad, nimmer eenen anderen man mogt zien. Daar de wellusteling van alle kanten de ſchoonſte vrouwen tot zich liet brengen, zoo was dit getal reeds toegenomen tot vijfhonderd vrouwen. Den ongelukkigen toeſtand dezer ſchepſels zal elk kunnen nagaan. Jaloezij, afgunst, wrevel, en allerlei, den mensch onteerende, hartstogten en gewaarwordingen beſtonden in den hoogſten graad onder deze beklagelijke voorwerpen, in een klimaat, waarin de geſlachtsdrift veel ſterker werkt, dan in koude gewesten. Het was ook alleen, door wreede ſtraffen en ſtrenge middelen, mogelijk om zulk eene huishouding te regeren, en in bedwang

te

te houden. Welk eene ſtrafbare misdadigheid! Op Java laten de Vorſten en Regenten, wanneer zij geenen ſmaak meer in hunne bijwijven vinden, dezelve uittrouwen aan mindere Mantries.

Middelen, waardoor de Djenangs ook nog voordeel trokken.

Onder de middelen, waardoor de Rabans of Djenangs ook nog voordeel trokken van de ingezetenen hunner doelons, behoort nog, dat zij de hoofden en minderen, die uit de bovenlanden komen, en zich altijd bij hen moeten vervoegen, zoo lang aanhielden, tot dat hunne voorraad van levensmiddelen verteerd was. Dan voorzagen zij hen, en leenden hun ook wel geld, hetwelk alles met drie kapitalen winst terug moest worden betaald. Geen wonder nu, dat de binnenlanders, om deze en andere drukkende bezwaren, ongaarne ſtedewaarts kwamen.

Geene openbare marktplaats te Palembang.

In de groote hoofdplaats van Palembang was geene openbare markt. Op de hoeken der ſpruitjes of kreken der rivier werden eetwaren verkocht, en met kleine praauwtjes, benevens andere goederen, te koop rond gevaren. Thans beſtaat er eene groote markt, die onder het Nederlandsch Gouvernement is aangelegd. Dagelijks wemelt dezelve van koopers en verkoopers; en eerlang zal dezelve de plaats worden, alwaar de binnenlanders met hunne rakits zullen aankomen, en hunne waren vrij zullen kunnen verkoopen.

Vruchten.

Eindelijk moeten wij nog opgeven, dat de grond, rondom de hoofdplaats en verder, voortreffelijke vruchten en groenten voortbrengt. Alle ſoorten, die onder deze hemelſtreek vallen, groeijen welig, en ook de Europiſche groenten. De vruchten, zoo wel als deze laatſten,

ontwikkelen zich tot hooger volkomenheid dan op Java. Zij zijn veel malscher, saprijker, zoeter en aangenamer. Even zoo is het in het dierenrijk. Het gevogelte is zoo voortreffelijk als ergens. De varkens, schapen, harten, klein wild, en het osscn- en buffelvleesch overtreffen in smaak en kortheid van vleesch verre alle deze dieren op Java. Van deze zijde verliest men niets, en zeker zal Palembang, in der tijd, voor Europeanen een der aangenaamste etablissementen worden.

En hiermede nu, naar het plan, hetwelk wij ons voorgesteld hadden, onze beschrijving alleen van de *hoofdplaats* afgehandeld hebbende (zullende die over *het geheele Rijk* nader volgen), zoo blijft ons nog overig te doen, een kort overzigt van het verhandelde met eenige aanmerkingen te geven.

Kort overzigt en aanmerkingen.

Wij hebben dan gezien, dat de luchtsgesteldheid, hoezeer ook veranderlijk, evenwel niet ongezond is. De plaatselijke gesteldheid geeft ons geen hoog denkbeeld van de fraaiheid dezer hoofdplaats; doch dit is geen gevolg van hare natuurlijke ligging, maar alleen van de wijze van bebouwing, waarvan wij de oorzaken kennen. Deze oorzaken weggenomen zijnde, en de welvaart toenemende, is het buiten twijfel, of deze plaats zal eene der fraaisten in Indië kunnen worden. Aanvankelijk kan onder dit bestuur reeds eene groote bijdrage worden gedaan, door de eilandjes te verbinden, met over de spruitjes bruggen te leggen, zoo als zulks

zulks in vroegeren tijd ſchijnt geweest te zijn; en alzoo gemeenſchap over land, en wandelwegen van de eene plaats naar de andere te maken. Deze bruggen en wegen kunnen der bevolking opgelegd worden te herſtellen of te maken. Daar dezelve de veiligheid zullen bevorderen, en zij zelve er het grootſte genot van zullen hebben, kan deze last niet als bezwarend worden beſchouwd. Daar de oude Kraton afgebroken wordt, zal hier door een zeer groot plein ontſtaan, waarop zich de ingezetenen kunnen verzamelen tot openbare vermaken, het geen tevens, als ook om den nieuwen Kraton, eene fraaije wandelplaats zal geven voor Europeanen.

Wij kennen de ſtanden, waarin de bevolking onderſcheiden is. De gevolgen dezer rangſchikkingen hebben wij gezien; doch zonder een willekeurig beſtuur kunnen zij geen nadeel doen, en alle hare verderfelijke uitwerkſelen zullen van zelve ophouden, en daarmede dan ook het karakter der Palembangers beter worden. Hun verſtand, vernuft, ſchranderheid, ijver en geduld, niet langer in ijzeren banden gekluisterd, zal zich in derzelver volle kracht ontwikkelen. Hier uit volgt verbetering van geaardheid; de nijverheid zal toenemen; met haar de algemeene welvaart; en zoo zal van lieverlede elk mensch terug treden in den kring, waarin hij behoort, die hem door zijn tijdelijk vermogen en door zijne bekwaamheden wordt aangewezen; uit welken kring zij verdrongen werden; terwijl zij, geen ander gevoel dan onderdrukking kennende, ſteeds leefden in zorg voor aanſtaande rampen, zonder op verbetering van hun-

hunnen toestand of welvaart immer te kunnen hopen.

Uit de beschrijving, wat de Vorst was, hoe hij zijn hof en ambtenaren behandelde, is het ligt nategaan, dat niemand, zelfs de hoogste Priaijs niet, wenschen, dat dit ontembaar gezag worde hersteld. Zij zijn thans ten minste verzekerd, dat zij, in ongenade vervallende, niet hun bestaan, hun vermogen, vrouw en kinderen zullen verliezen, en naar Blida worden gebannen (*); dat aan hunne vrienden en magen niet verboden zal worden met hen briefwisseling te houden, of hun eenige verkwikking te mogen toezenden; en zij zijn bevrijd van alle andere en mindere willekeurige kwellingen.

Uit de beschouwing van het karakter der ingezetenen en de wijze, waarop zij bestuurd zijn geworden, is ligt afteleiden, dat onder de nieuwe omstandigheden, waarin zij gebragt zijn, na 1821, er veel overleg en vastheid van karakter toe behoort, om voortekomen, dat zij niet tot uitersten overslaan; en zeker zoude daarvan meer te vreezen zijn, als niet deze bevolking, zoo als door dezen geheelen Archipel (met uitzondering van enkele staten, als met name Boegis), een week en lijdelijk karakter had, waardoor zij zich veel schikken en laten welgevallen, vertrouwende op een goed gevolg, althans steeds beter, dan het gene onder hun eigen bestuur te hopen was; zoodat men, met verstand en overleg handelende, met vrucht op het

(*) Naar deze plaats verzond de Vorst personen, die in ongenade vervallen waren.

het volk kan werken; en wij houden het voor zeker, dat elke nieuwe en verbeterde inrigting zonder hinder zal kunnen worden ingevoerd. Bedaardheid, met eenen onwrikbaren wil, geleid door verstand en zachtaardigheid, maar die nimmer van het plan afgaat, zijn de zekere middelen, waar door men alles kan uitvoeren. Onverstandige gestrengheid, of laffe zwakheid, uit vrees of onkunde voortkomende, zullen altijd het gewenschte doel misfen.

De policie en het regterlijk gezag is het eerste, herwelk hersteld moet worden. De onheilen, door den vervallen toestand daarvan ondervonden, zullen de medewerking van de meesten tot verbetering bevorderen. De grondslagen daarvan zijn, eene goede verdeeling der stad in wijken of kampongs, de aanstelling van hoofden over dezelve, en goed toeverzigt en waakzaamheid op het geen tot de policie behoort, te houden; tot herstel van de regterlijke magt is het hoogstnoodig, eene duidelijke onderscheiding te maken, tusschen het geen tot het geestelijke hof, en den burgerlijken regtbank behoort, hetwelk geheel vermengd was; en dat in het hof van burgerlijke en lijfstraffelijke zaken de resident of Europeaansche ambtenaar voorzit.

Offchoon er geene geregelde heffingen of stedelijke belastingen bestonden, zoo waren daarom evenwel de ingezetenen van alle klassen en standen, de vreemdelingen daar onder, niet bevrijd van zware lasten, en welke te drukkender waren, omdat zij meestal ongelijk werkten, en dus veel bezwarender zijn geweest, dan geregelde belastingen zijn zullen. Het zal dus aan weinig tegenkanting onderworpen zijn,

be-

belastingen in de hoofdplaats daarteſtellen; doch dezelve moeten in het begin ligt zijn, om er de bevolking aan te gewennen, en hun eerst het voordeel daarvan te leeren kennen; wanneer dezelve langzaam verhoogd kunnen worden, tot dat dezelve gebragt zijn in evenredigheid aan den ſtaat en de welvaart der ingezetenen, en geacht kunnen worden te ſtrekken in voldoening aan het belang en aan de beſcherming, welke zij genieten en ondervinden.

Laten wij, alvorens te eindigen, nog eenmaal het oog op den ongelukkigen toeſtand der hoofdplaats van Palembang ſlaan, de oorzaken daarvan vlugtig doorloopen, de middelen ter verbetering aanwijzen, en onder hartelijke bede voor de vervulling, onze verwachting, wat deze hoofdplaats onder Gods zegen en bijſtand worden kan, vertoonen.

Treurige gedachten vervullen ons, als wij ſtaren op het, door verwaarloozing akelig geworden, paleis, bewoond geweest door den rijken Vorst; op zijnen overal beſchadigden en vervallen Misſigiet of Tempel, aan den eeredienst gewijd; op de graven zijner voorvaderen, die naauwelijks als vorſten-graven te erkennen zijn; dan vragen wij: waaraan moet dit verval en deze verwaarloozing worden toegeſchreven? en vinden het antwoord gereedelijk: het is niet te zoeken in gebrek aan geld, of aan middelen, of aan het vermogen, en de magt; want hij die in ſtaat was, in weinige maanden, zulke groote werken opterigten, als wij gezien hebben aan de Pladjoe, konde ook zeer wel den minderen arbeid en de kosten, welke het in orde brengen en houden

den van deze weinige gebouwen vorderde, bezorgd hebben; neen, wij moeten de oorzaken van dit verval zoeken in de zedelijke geſteldheid van Sultan *Machmoed Badar Oe Dien*; in het ongeluk, het welk zijnen eigen boezem verteerde, en hem voor alles ongevoelig en onverſchillig maakte; de broedertwist, die aan zijn hart knaagde; de rampzalige toeſtand van zoo vele ongelukkige ſlagtoffers, als zijn Serail uitmaakten, en hem dagelijks omringden, welke zijne trotschheid niet gedoogde in beteren toeſtand te brengen, of de vrijheid te geven; de ongehoorzaamheid van zijnen eigen zoon; de haat, die hem door de meeste zijner Priaijs werd toegedragen, en de wreede mishandelingen, welke hij zich had veroorloofd, nadden van hem een mensch gemaakt, die zich zelven ſchuwde. Meer dan gewoon bekend met de leerſtellingen van zijnen godsdienst, had hij geen moeds genoeg zich daaraan toe te vertrouwen; en aan zijne voorvaderen, die hem zulke groote ſchatten hadden nagelaten, durfde hij zonder ſchrik niet denken. Bij dezen rampzaligen toeſtand van zijn eigen hart, kwamen nu nog de rampen, die hem naderhand hebben getroffen. Hij nam nu tot alles zijne toevlugt; zelfs vermoordde hij zijn eigen kindje in tegenwoordigheid van deszelfs moeder, om, ware het mogelijk, door dit bijgeloovig offer, de kwade geeſten, die, hem vervolgende, zijne vernieling dreigden, te verzoenen. Geen wonder nu, dat in dezen toeſtand, welken wij als de ſtraf eener hel mogen beſchouwen, *Machmoed Badar Oe Dien* noch gedachten, noch

noch zelfs lust, of den moed had, om zijn paleis, maar nog veel minder, om zijnen Misgigt en de graven zijner voorvaderen te laten verzorgen. Ziedaar dan een Aziatisch Vorst met alle zijne schatten en al zijne grootheid! Hoe menig dwaas droomde van het geluk van een serail, schatten en magt! Nu wij dezelve kennen, weten wij ook, hoe vele rampen daaraan verbonden zijn. Maar wij zien dan ook in *Machmoed Badar Oe Dien* den mensch, zoo als hij zich overal doet kennen; misdaden maken hem diep rampzalig. Geene schatten, geen aanzien, geene onbepaalde magt, konden de wroeging van het geweten stillen van dezen dwingeland; en eindelijk stortte hij in zijn onherstelbaar verderf; waarin hij, nog op het fort *Oranje* gevangen zittende, zijn halstarrig en goddeloos karakter niet veranderde. Maar laten wij van dit afschuwelijk wezen onze aandacht vestigen op zijne hoofdplaats, alwaar geene minder stof tot treurige gewaarwordingen ons omringen. Alle gebouwen en huizen, van den eersten Priaij af tot de kleine hut van den schamelen arbeider toe, zijn vervallen, verwaarloosd, en hebben het treurig voorkomen van eenen akeligen ondergang, zoo alsmede de kaaijen, trappen, bruggen en wegen. De meeste der ingezetenen van den hoogsten stand tot de laagste klasse is arm. De Priaijs, die geene districten of dorpen hebben, verkoopen de erfenissen van hunne ouders, leven daarvan, en verarmen dagelijks. Zij bezitten het overleg niet, of liever zijn zoo onverschillig, dat zij niet eens bedenken, als zij het goud, de juwee-

weelen, en andere zaken van waarde, te zamen op eenmaal verkochten, daarvan eene ſom zoude kunnen komen, groot genoeg om handel te drijven, waarvan zij zich zouden kunnen onderhouden. De andere ſtanden beginnen, door het vertier, hetwelk de groote militaire bezetting en de handel geven, zich wat te herſtellen, en van hen zijn de eerſte zigtbare blijken van welvaart te verwachten. Van waar deze armoedige toeſtand in een land, waarvan de Vorst ſchatrijk was, hetwelk kan geacht worden den vruchtbaarſten grond der aarde te bevatten, en alwaar de middelen van vervoer over water zoo gemakkelijk zijn, en de uitvoer van koopwaren naar buiten door geene ongemakken wordt belemmerd? De Vorſten zijn rijk geworden door de tinmijnen van Banka en de peper uit hun eigen Rijk. In vroegere tijden hebben daarin verſcheidene Priaijs gedeeld; en over het algemeen hadden vele ingezetenen een ruim beſtaan door Banka. Toen Banka verloren ging, en de aankweeking van peper vernietigd werd, waren ook de bronnen opgedroogd, waaruit zoo veel voordeel getrokken was. De inrigting, in het binnenſte gedeelte van het Rijk van Palembang gemaakt, en de misbruiken van gezag door de Djenangs, konden geene andere uitwerkſelen hebben, dan wij nu ondervinden, namelijk, geen landbouw, geene nijverheid, een algemeene ſtaat van ellende, waaruit luiheid en onverſchilligheid moesten volgen; en zoo moest, toen de beide hoofdbronnen van welvaart opgedroogd waren, van lieverlede de hoofdplaats vervallen; waarbij men dan nog voegen moet

een oorlog, waartoe toch elk, de een meer en de ander minder, heeft moeten bijdragen; en een beleg van 1819 tot 1821, waardoor alles ſtilſtond, en duurder moest worden.

De middelen ter verbetering van dezen akeligen toeſtand zijn, de zorg voor een regtvaardig beſtuur, waar door van zelve alle willekeurige handelingen van anderen ophouden; en het gevolg daarvan zal wezen, verbetering van het zedelijk karakter der ingezetenen. Deze verbetering zal hunne buitengemeene verſtandelijke vermogens ontwikkelen, niet, zoo als vroeger, om er kwaad mede te doen, maar om dezelve aantewenden tot eigen voordeel, ter verbetering van hunne omſtandigheden en welvaart. Maar wat zal dit alles mogen helpen, als er geene bronnen van beſtaan zijn? zal welligt iemand denken. Ook hem zullen wij te vreden ſtellen.

De ligging der hoofdplaats, zoo als wij vroeger opgegeven hebben, is volkomen geſchikt voor eene groote handelplaats. Alle ſoorten van koopvaardijſchepen kunnen tot binnen dezelve komen, en de gelegenheid voor den handel zeer voordeelig zijnde tusſchen Java, en in de ſtraat, die moet worden doorgevaren, om naar Malakka, Bengalen, China, Siam, de Manila's en andere plaatſen te komen, zoo kan het niet misſen, of, indien er voorwerpen van handel zijn, dezelve zullen afgehaald worden. In de hoofdplaats zoude zelfs eene zeer goede werf met een dok kunnen worden aangelegd, het geen weinig zoude behoeven te kosten, doordien de kleine ſpruitjes natuurlijke dokken zijn. In één woord, alles vereenigt zich, om van de hoofd-

plaats

plaats eene veilige en zeer goede handelplaats te maken. Middelen om te handelen ontbreken er niet. De bosschen, de oevers der rivieren leveren de kostbaarste voortbrengselen op, die voor alle markten in Indië geschikt zijn. De bosschen leveren boven dien de uitgelezenste houtsoorten voor scheepsbouw, timmerhout en meubel-hout. Niets ontbreekt er dus, dan de nijverheid der ingezetenen, en de arbeid van de binnenlandsche bevolking; de grond brengt alles in overvloed voort: of die arbeidzaamheid aantemoedigen zal wezen, is de groote vraag. Zoo wij geen levendig voorbeeld op Java konden aanwijzen; zoo onze eigene ondervinding op Cheribon ons niet had geleerd, wat daarvan te wachten is, dan zouden wij nog een groot vertoog noodig hebben te schrijven, hoe een volk, zoodanig gesteld als de inwoners van het Rijk van Palembang, tot ijverige arbeiders konden gemaakt worden. Thans is dit minder noodig. Laten wij er alleen van mogen zeggen, dat vrijheid van cultuur en handel dezelve zal ontwikkelen; doch deze vrijheid moet vooraf gewijzigd, geleid en bestierd worden. Daartoe behoort groote standvastigheid, volharding, geduld en schranderheid. Maar met eenen goeden wil, met dien ijver, welke elken ambtenaar van het Gouvernement moet bezielen, met die geestdrift, welke elken mensch, die niet leeft om te eten en te drinken, van zelve doordringt, als men iets goeds voor zijn Vaderland en voor een volk kan daarstellen, zal het gelukken, en mogelijk spoediger, dan men durft hopen. Cheribon, dat steeds van oproerig-

heid beſchuldigde Cheribon, levert eene proef op, wat men van Inlanders maken kan.

Moge het dan aan dit land te beurt vallen, dat ambtenaren, met zulk eenen geest bezield, van een vast karakter, die niet om zich zelven, maar voor het goed, dat hun opgedragen is, voor het vertrouwen, dat hun geſchonken is, dienen, hetzelve beſturen, dan heb ik de beste, de grootſte verwachting van het geen het Palembangſche Rijk, van het geen deze hoofdplaats eens worden zal. Dan ziet mijne blijde verbeelding reeds de rijk geladene rakits uit de binnenlanden ſtatig aanſtroomen, om hunne waren in de wijde magazijnen opteſchuren; dan ziet zij reeds de menigte ſchepen van allerlei optuiging de rivier verſieren; gewoel en bezigheid langs dezelve; dan zie ik fraaije kaaijen, goede huizen, en een vergenoegd, gelukkig en welvarend volk in en langs dezelve wemelen; en dan hoor ik de lofzangen op den Koning der Nederlanden, op den Baron *van der Capellen*, en op den Generaal *De Kock*, die de grondſlagen tot dit heil gelegd hebben; mogten wij ook daartoe iets bijdragen, dan wordt de grootſte en de hartelijkſte wensch vervuld van den ſchrijver, die geroepen was, om in dit land werkzaam te wezen.

PA-

APPENDIX *A.*

Gewone marktprijzen der levensmiddelen te *Palembang* in 1822.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.		*Aanmerkingen.*
Vee.				
Groote karbouwen (buffels)	het ſtuk	ƒ	26 0	
Kleine dito.	dito	-	22 0	
Groote varkens.	dito	-	44 0	
Kleine ſpeenvarkens.	dito	-	9 0	
Groote geiten.	dito	-	11 0	
Kleine dito.	dito	-	6 0	
Schapen.	dito	-	17 0	
Kleine dito.	dito		8 0	
Gevogelte.				
Eendvogels.	het ſtuk	-	1 15	
Kippen.	2 ſtuks	-	1 0	
Leg-hoenderen.	het ſtuk	-	1 0	
Verſch Vleesch.				
Karbouwenvleesch.	1 pond	-	0 4	
Spek.	dito	-	0 13 1/5	
Hartevleeseh.	dito	-	0 3	
Rivierviſch.				
Groote goeramé.	het ſtuk	-	1 0	
Kleine dito.	dito	-	0 15	

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.			*Aanmerkingen.*
Groote baggers.	het ſtuk	*f*	2	0	
Kleine dito.	dito	-	1	0	
Groote tabakang.	4 ſtuks	-	0	7½	Al deze visch is in de oost-moesſon veel beter koop.
Kleine dito.	dito	-	0	3¾	
Groote blida.	7 dito	-	2	12	
Kleine dito.	12 dito	-	2	12	
Groote gabos.	1 dito	-	0	7½	
Kleine dito.	5 dito	-	0	7½	
Groote garnalen.	30 dito	-	0	7½	
Kleine dito.	60 dito	-	0	7½	
Laijs.	6 dito	-	0	7½	
Kleine viſchjes.	1 pond	-	0	¾	
Gedroogde viſch.					
Kaalkop.	2 ſtuks	-	1	0	
Stompneus.	dito	-	0	15	
Harder.	1 dito	-	0	¼	
Kambong.	1 dito	-	0	¼	
Pirang.	2 dito	-	0	¼	
Drooge gabos.	2 dito	-	0	¼	
Schol.	1 dito	-	0	7½	
Groenten.					
Groote kool.	het ſtuk	-	1	0	
Kleine dito.	dito	-	0	15	
Radijs.	3 dito	-	0	2½	

Sel-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	*Aanwerkingen.*
Selderij.	1 boschje	*f* 0 2½	
Spinazie.	5 dito	- 0 2½	
Torfelein.	1 mandje	- 0 7½	
Peterfelie.	1 klein boschje	- 0 2½	
Jonge Uijen.	12 boompjes	- 0 2½	
Roode pompoench.	het ſtuk	- 0 2½	
Witte dito.	dito	- 0 2½	
Brinjal of trong.	4 dito	- 0 2½	
Jonge bamboes.	3 dito	- 0 1	
Groote komkommers.	1 dito	- 0 2½	
Kleine dito.	4 dito	- 0 2½	
Tonge, jonge katjang.	1 kleine takar	- 0 15	
Belbeſtroe.	2 ſtuks	- 0 2½	
Peté.	25 dito	- 0 7½	
Djenkol.	1 kleine takar	- 0 2½	
Salade.	3 boompjes	- 0 2½	
Snijboonen.	100 ſtuks.	- 0 10	
Koetjaije.	1 boschje	- 0 2½	
Vruchten.			
Ananas.	6 ſtuks	- 1 0	
Piſang maas.	1 tros	- 0 15	
,, radja.	dito	- 0 15	
,, ambon.	dito	- 1 0	
,, tandok.	dito	- 0 22½	

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	*Aanmerkingen.*
Pifang redjang.	1 tros	*f* 0 10	
„ palembang.	dito	„ 0 15	
„ kapok.	dito	„ 0 7½	
„ batoe.	dito	„ 0 5	
Groote watermeloenen	het ſtuk	„ 0 16	
Kleine dito.	dito	„ 0 4	
Groote meloenen.	dito	„ 0 4	
Kleine dito.	dito	„ 0 1½	
Mangoestangen.	150 dito	„ 1 0	
Manga's.	het ſtuk	„ 0 3	
Batjang.	8 dito	„ 0 1	
Kemang.	1 dito	„ 0 2	
Tampoije.	16 dito	„ 0 1	
Goijavas.	2 dito	„ 0 ⅔	
Jamboes.	1 dito	„ 0 ½	
Doekoe.	1 groote kranjang	„ 1 0	
Doerians.	16 ſtuks	„ 1 0	
Groote zuurzak.	1 dito	„ 0 15	
Kleine dito.	1 dito	„ 0 7½	
Tjampadak.	10 dito	„ 1 0	
Pompelmoezen.	50 dito	„ 1 0	
Chinaſche appelen.	100 dito	„ 2 0	
Oranje appelen.	400 dito	„ 1 0	
Ramboetan.	20 dito	„ 0 2½	
Ramenas.	20 dito	„ 0 2½	

Rdl.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.			*Aanmerkingen.*
Riddan.	1 kleine takar	*f*	0	4	
Boea menteng.	60 bosschen	-	0	1	
Verſche lingking.	1 kleine takar	-	0	2½	
Krandjie.	dito	-	0	2½	
Inlandſche kastanjes.	1 gantang	-	0	15	
Suikerriet.	het ſtuk	-	0	1½	à 5 katjes (elk katje is 1¼ pond.)
Gedroogde lingking.	1 gantang	-	0	7½	
Jonge klappers.	het ſtuk	-	0	2½	à 5 katjes.
Ingredienten.					
Roode uijen.	20 dito	-	0	2½	
Knoflook.	1 dito	-	0	¼	
Tamarinde.	1 katje	-	0	7½	
Klapper olie.	de bottel	-	0	20	
Katjang olie.	dito	-	0	15	
Zout.	de gantang	-	0	10	à 5 katjes.
Lange peper.	10 ſtuks	-	0	2½	
Gewone peper.	1½ gantang	-	0	6	of 7½ katjes.
Spaanſche peper.	5 ſtuks	-	0	¼	
Curcuma.	1 gantang	-	0	7½	à 5 katjes.
Corianderzaad.	¼ dito	-	0	7½	dito.
Komijnzaad.	1 katje	-	0	10	
Jonge gember.	1 boschje	-	0	5	
Adas.	½ lood	-	0	2½	
Jintan-itam.	dito	-	0	2½	

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.			*Aanmerkingen.*
Anijszaad.	½ lood	*f*	0	3	
Oude gember.	1 katje	-	0	7½	
Oude klappers.	het ſtuk	-	0	5	
Diverſe.					
Rijst.	3 gantangs	-	1	0	à 5 katjes de gantang.
Padi.	1 dito	-	0	2½	
Hollandsch brood.	¼ pond	-	0	3	
Groene Katjang.	1 gantang	-	0	22½	à 5 katjes.
Tahoe dito.	dito	-	1	0	
Roode dito.	dito	-	0	7½	
Aard- dito.	dito	-	0	20	
Brandhout.	1 boschje	-	0	¼	à 5 ſtuks.
Aarden rijſtpotten.	het ſtuk	-	0	¾	
dito ſoeppotten.	dito	-	0	½	
dito braadpannen.	dito	-	0	1¼	
dito komforen.	dito	-	0	5	
dito kleine watervaten.	dito	-	0	2½	
dito ketels.	dito	-	0	½	
dito kleine martevanen.	dito	-	0	7½	
dito kleine komforen.	dito	-	0	½	
dito gorgeletten.	dito	-	0	¾	
Siri bladen.	50 dito	-	0	¼	
Pinang-noten.	10 dito	-	0	¼	

Siri-

Artikelen.	Hoeveelheid.	Prijzen Indisch.		*Aanmerkingen.*
Siri-kalk.	¼ katje	*f*	¼	
Gambir.	5 ſtuks	- 0	¼	
Lintangſche tabak.	1 katje	- 0	15	
Moeſiſche dito.	dito	- 0	12½	
Eenden-eijeren.	het ſtuk	- 0	2½	
Hoender-eijeren.	dito	- 0	1	
Zwarte ſuiker.	1 ſtang	- 0	2	

APPENDIX *B.*

Gewone marktprijzen der produkten van den grond en van nijverheid in 1822.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.		*Aanmerkingen.*
Olifantstanden 1ſte ſoort.	de pikol	200	0	à 2 tanden in de pikol.
dito 2de dito.	dito	- 100	0	à 4 dito dito.
dito 3de dito.	dito	- 70	0	à 10 dito dito.
Rhinoceroshoren.	dito	- 8	0	
Was, kikimſche.	dito	- 80	0	
dito rawaſche.	dito	- 70	0	
Vischblazen.	dito	- 50	0	
Palembangſche ſuiker.	100 ſtangen	- 5	0	
Losſe ſuiker.	de pikol	- 10	0	
Oganſche katoen.	dito	- 9	0	

Moe-

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.		*Aanmerkingen.*
Moesiſche dito.	de pikol	*f* 8	0	
Lampkatoen.	dito	- 100	0	
Koffy, ongebolſterd.	dito	- 12	0	
Gewone peper.	dito	- 22	0	
Bibadansch bindrotting.	100 boſchen	- 40	0	elke boſch 100 ſtuks,
dito dito.	dito	- 35	0	do. do. lang 5 vadem.
dito dito.	dito	- 25	0	dito, dito 4 dito.
Lalangſche dito.	dito	- 20	0	dito, dito 2½ dito.
dito dito.	dito	- 25	0	dito, dito 3 dito.
Moesiſche dito.	dito	- 20	0	dito, dito 2½ dito.
Benzoin, 1ſte ſoort.	de pikol	- 100	0	dito, dito 3 dito.
dito 2de dito.	dito	- 30	0	Uitgezonderd de
dito 3de dito.	dito	- 20	0	Moesiſche, worden alle
dito 4de dito.	dito	- 15	0	deze ſoorten van bind-
dito 5de dito.	dito	- 8	0	rotting zelden afge-
Drakebloed, 1ſte ſoort.	dito	- 50	0	voerd.
dito 2de dito.	dito	- 25	0	
dito 3de dito.	dito	- 12	0	
Harst, 1ſte ſoort.	dito	- 9	0	
dito 2de dito.	dito	- 5	0	
Padi.	dito	- 2	0	
Rijst.	dito	- 5	0	
Galarſche gambir	dito	- 10	0	
Rawaſche dito.	dito	- 6	0	

Moes

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.	*Aanmerkingen.*
Moesi/che gambir.	1000 ſtuks	*f* 1 0	
Jernang/tokjes.	dito	- 5 0	Waarvan drakenbloed wordt getrokken.
Karbouwen-huiden.	het ſtuk	- 1 0	
Pinang-noten.	10,000 ſtuks	- 2 0	
Saparantoe.	de pikol	- 1 0	Geneesmiddel.
Boomſchors.	dito	- 1 0	
Poelaſarie.	dito	- 1 15	Geneesmiddel.
Oedjeng rahab.	dito	- 1 0	dito.
Tagavi.	dito	- 1 0	dito.
Galamſche vruchten.	dito	- 1 0	dito.
Gedroogde visch.	100 ſtuks	- 3 0	
Ingelegde dito.	de pot	- 2 0	
Oude klappers.	100 ſtuks	- 6 0	
Indigo (natte).	de pikol	- 6 0	
Lintang/che abak.	dito	- 25 0	
Moesiſche dito.	dito	- 20 0	
Lompok.	100 ſtuks	- 2 0	Confituren.
Gedroogde Pinangnoten.	de pikol	- 2 0	
Lakahout.	dito	- 1 0	
Drooge vrugten.	dito	- 4 0	

VOORTBRENGSELEN VAN NIJVERHEID.

Artikelen.	Hoeveelheden.	Prijzen Indisch.		*Aanmerkingen.*
Grof zeilgaren.	2 ſtrengen	f 1	0	
Fijn dito.	3 dito	- 1	0	
Groote ſiri dozen.	het ſtuk	- 3	0	
Kleine dito.	dito	- 1	0	
Matten, groote.	dito	- 2	0	Lang 1½ vadem.
dito middelſoort.	dito	- 1	0	
Katjang-matten.	de pikol	- 5	0	
Sampang kleedjes.	het korsje	- 20	0	Één korsje houdt 20 ſtuks.
Groote koperen doosjes	het ſtel	- 1	0	
Kleine dito dito.	dito	- 0	15	
Groote ſmeltkroeſen.	100 ſtuks	- 6	0	
Kleine dito.	dito	- 3	0	
Aardewerk.	dito	- 2	0	
Zijden Kleedjes.	het ſtuk	- 20	0	
dito met gouddraad doorweven.	dito	- 44	0	

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

GEWASSEN,

WAARGENOMEN OP EENEN TOGT

NAAR DEN

SALAK,

in den jare 1822;

DOOR

CAREL LODEWIJK BLUME, *M. D.*

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

GEWASSEN.

Een treurig gevoel vervult de ziel van den wandelaar, die in eene dorre woestijn geen ſtruikje ontmoet, dat zijn oog ten rustpunt kan ſtrekken, die niets om zich ziet dan een levenloos ruim, door den verren gezigteinder omſloten.

Wie ooit zich in zulk een oord bevond, of ſlechts in den geest zich verplaatst naar Afrika's woestijnen, alwaar de brandende ſtralen der zon, van naakte rotſen teruggekaatst, het aardrijk verzengen; — wie zich daarna terugdenkt in onze noordelijke beemden, en nu hier, in deze tropiſche luchtſtreek, de behagelijke vormen van het plantenleven aanſchouwt; — die zal, getroffen van zoo verſchillende tafereelen, gevoelen, dat planten vooral het landſchap bezielen, en door haren eigenaardigen tooi op tallooze wijzen ſchakeren.

Ook *Java* kenſchetst zich in dit opzigt door eene rijke verſcheidenheid. Als een groen tapijt ſpreidt de vlakte zich uit van den oever der zee tot aan het gebergte, hetwelk dit ei-

land als eene keten in de lengte doorſnijdt. De loodregte ſtralen der zon, en de hooge, doch ſteeds gelijkmatige, graad van warmte, drijven hier inzonderheid den palmboom tot die reuzengeſtalten, die ſlechts onder de verzengde luchtſtreek worden aangetroffen. Hier bereiken de meeste onzer vruchten hare hoogſte volkomenheid; hier ook tiert het rijstgewas het weligst op de wel bewaterde velden.

Anders vertoont zich het plantenrijk op het gebergte, dat zich van het westen naar het oosten ſtrekt, en zich ſoms 10,000 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Digte, ondoordringbare bosſchen bedekken hetzelve. Dagelijks klieft er de blikſem het ruim des hemels, en het ratelen des donders weêrgalmt in de diepe valleijen; terwijl de opſtijgende dampen zich om de bergtoppen verzamelen, tot zij zich in talrijke ſtroomen in de dalen ontlasten. Hier heerscht de grootſte verſcheidenheid in wasdom en landſchap. Weinige punten ſlechts zijn geheel van Flora's gaven ontbloot, niet wegens de hoogte der ligging, die nergens de ſneeuwlijn bereikt, maar door bijzondere en plaatſelijke omſtandigheden. Alleen de vulcaniſche diepten in vele dier bergen ſtellen perk aan den plantengroei. Uitgebrande lava of zwarte bazaltblokken omzoomen die verſchrikkelijke afgronden, uit welke vaak met hevig geweld dikke zwaveldampen opwaarts ſtijgen; doch reeds aan deze zoomen, bijzonder van poelen, welke bijna zijn uitgebrand, is de natuur ter verlevendiging werkzaam, en bedekt het barre geſteente met mos en vlechten, uit welke

dra

dra de aan deze hoogten eigene ſtruiken, meestal van de familie der *Ericæ*, bij voorbeeld, *Andromeda*, *Rhododendrum*, *Vaccinium* en *Arbutus* ontſpruiten.

Meer benedenwaarts heeft de plantengroei eene nadere overeenkomst met den Europiſchen. Hier vallen vele ſoorten van eiken, even hoog als onze *Quercus robur*, alsmede ook eene *Lonicera*, eenige ſoorten van de *Bellis*, eene *Viola*, eene *Veronica*, eene *Lysimachia*, eene *Swertia*, de *Valeriana*, en meer andere planten van Europiſche geſlachten, de laatſte meest onder de vochtige ſtruiken van de *Myrica*, *Rhododendrum*, of het fraaije *Leptospermum Javanicum*, enz.

Nog lager verſiert de rijkſte wasdom de afhellingen van het gebergte. Eene menigte van bloeſems bezwangert hier den dampkring met hunne geuren, en de ſappen van zeer vele planten zijn hier op het krachtigst. Hier vallen de meeste *Laurieren*, *Annonen*, *Magnoliaceen*, en de *Cedrela* en *Alyxia* bieden er onder andere haren bast tot geneeskundig gebruik.

Ook de ſtreek van de *Ficus* en *Bamboes* prijkt met geenen minderen rijkdom. Men vindt er eene menigte van rankgewasſen, alsmede eenen overvloed van *Scitaminеen*.

De bovenſtaande ruwe ſchets geldt ſlechts het westelijk gedeelte van ons gebergte. Daar heb ik den *Salak*, wiens uitgeſtrekte voet zich met den oostelijk liggenden *Gedé* vereenigt, en die tusſchen dezen en den verder westwaarts gelegenen *Goenong-Karang* het hoogſte gebergte vormt, gedurende eenigen tijd tot de plaats mijner botaniſche waarne-

mingen gekozen. Heerlijk vertoont zich die berg, die uit den zuidelijken achtergrond van het schoone *Buitenzorg* zich allengskens tot 7000 voet hoogte verheft, en wiens verschillende toppen van onderscheidene hoogte als het ware eenen halven cirkel beschrijven. De meer en meer toenemende cultuur strekt zich aan de noordzijde bijna reeds uit over den geheelen voet, en een helder groen, inzonderheid dat van de hier zoo gelukkig aangelegde koffijtuinen, verdringt meer en meer de donkere bosschen, die het overige van den berg tot op zijne kruinen bedekken. Zoo hebben ook de gaven van Flora bijna alle sporen uitgewischt van de vulcanische schriktooneelen van vroegeren tijd, welke deze berg ongetwijfeld eens moet hebben verwekt; slechts één uitgebrande krater bevindt zich op den hoogsten of westelijken top, daar nogtans de gesteldheid van het geheele gebergte doet vermoeden, dat eens een brandende poel in zijn binnenste heeft gewoed.

Ik zal hier echter niet treden in bijzonderheden, die tot het doel dezer verhandeling niet eigenlijk behooren; even min zal ik stilstaan bij de beschrijving eens strooms, die uit den westelijken top van den *Salak* ontspringt, en onder de benaming van *Tjapus* noordwaarts zijne wateren rolt over een steenachtig bed, nu eens ondiep en kalm, dan wederom als een ontembare vloed. Niemand heeft ooit zijnen oorsprong bezocht, en zelfs de watervallen, die hij in zijnen loop vormt in het digtste der bosschen, waren tot dusverre geheel onbekend.

In deze wildernissen, alwaar zich nog geen spoor

van

van het hervormend vermogen des menschen vertoont, heb ik in het jongst verloopen jaar (1822) eenige weken doorgebragt, en er eene menigte van planten ontleed, over welke ik thans eenige mijner aanteekeningen zal mededeelen.

De *Suren* behoort tot de hoogste boomen van ons gebergte; zijn bast tot de werkzaamste onder de toniek-zamentrekkende geneesmiddelen uit het Plantenrijk, en zijn hout mede tot het schoonste en duurzaamste van ons eiland.

Niettegenstaande deze voortreffelijke eigenschappen, zien wij ons zeer onvolledig onderrigt omtrent de botanische kenteekenen van dit gewas; die van zijne bevruchtende deelen, waarvan toch zijne geslachtsbepaling afhangt, zijn ons geheel onbekend gebleven. Wel is waar, *Rumphius* geeft ons in het 3de deel, tab. 39 van zijn *Herbarium Amboinense*, eene afbeelding van eenen *Surenus;* doch zijne beschrijving is niet genoegzaam naauwkeurig, om dezen boom daarnaar eene juiste plaats in een der botanische stelsels te kunnen aanwijzen; ook is het waarschijnlijk, dat de door *Rumphius* beschreven *Suren* der Moluksche Eilanden van den onzen verschilt. In de naamlijst van Javaansche planten van *Noronha*, in het 5de deel der verhandelingen van het Bataviaasch genootschap, wordt de *Kajoe-Suren* opgegeven als een nieuw geslacht, onder den naam van *Fabrenia*, en ook *Dr. Horsfield* zegt, in het 8ste deel dier verhandelingen, dat, hoewel hij den-

zelven in den beginne voor eene *Melia* heeft gehouden, hij, naar de vrucht te oordeelen, geneigd is den *Suren* voor een nieuw geslacht aantezien. Ook mag ik hier niet onopgemerkt laten, dat deze zoo belangrijke boom geenszins aan het oog van Professor *Reinwardt* zoude zijn ontgaan, had hij gelegenheid gevonden de vruchten van denzelven te onderzoeken; dit heeft echter dien vermaarden kruidkundige niet mogen gebeuren, zoodat hij omtrent de juiste rangschikking des *Surens* steeds in het onzekere gebleven is.

Ik was om de opgegeven redenen verheugd, op mijnen togt naar den *Salak* van dezen verbazend hoogen boom de vrucht op te doen; doch alle mijne pogingen om tevens in het bezit zijner bloem te geraken, bleven langen tijd vruchteloos. Bij het onderzoek dier vrucht geloofde ik in den *Suren* eene *Swietenia* te herkennen; doch eene ontleding der bloesems heeft mij thans overtuigd, dat het eene *Cedrela* is, een geslacht, dat in niets van de *Swietenia* afwijkt, dan in het geringer getal der *stamina*, die bij de laatstgemelde in eene getande buis zamengegroeid, bij de *Cedrela* daarentegen niet aaneengehecht zijn. Zie hier mijne aanteekeningen nopens dezen boom!

CEDRELA FEBRIFUGA (*).

C. *Foliis abrupte pinnatis multijugis, foliolis ovato-lanceolatis inaequalilateribus, panicula terminali divaricata.*

De hoogte dezes booms bedraagt ſomtijds meer dan 160 voet, en ik heb ſtammen gezien van 14 tot 16 voet in den omtrek. De dikke, taaije, hoog roode ſchors is bekleed met eene dikke, vuil bruine, allengskens afſchilferende korst, en de jongere takjes zijn door kleine ingedrukte wratjes, en door de afgevallene beneden knoestige bladſtelen, oneffen. Het hout heeft eene helder roodbruine kleur, die wel eenigzins met die van het Mahagonij overeenkomt; echter is het ruig, en daarbij ligter en veel weeker dan de laatstgenoemde houtſoort.

De overhoekſche bladen zijn horizontaal uitgeſpreid, en elk derzelve beſtaat uit 4 tot 10 en meer paren kort geſteelde, bijna regt over elkander geplaatſte vinnen, waarvan de bovenſte allengskens in grootte toenemen. Dezelve zijn ovaat-lancetvormig, van boven toegeſpitst; derzelver binnenwaartſche zijde is altoos iets breeder dan de buitenwaarts gekeerde die bij ſommige blaadjes eenigzins ſcheef

(*) In *Willdenow's ſpecies plantarum* is maar eene ſoort van dit geſlacht bekend, de *Cedrela odorata*; doch in Bengalen moet eene andere ſoort voorkomen, de *Cedrela Tuna*, waarvan de bast, even als van de hier groeijende, veel overeenkomst heeft met de *Kina*, en ook bijna dezelfde uitwerking heeft. De beſchrijving van de *Cedrela Tuna* is mij evenwel niet bekend.

scheef beneden toeloopt; wijders zijn dezelve membraanachtig, glad, geäderd, en de aderen hellen op de keerzijde even als de bladsteeltjes naar het paarsche; de lengte bedraagt tusschen de 3½—4¾ duim, en de breedte 1¾—2¼ duim. Terwijl de korte bladsteeltjes uitgesleufd zijn, is de algemeene steel rond, okerkleurig, met zeer fijne, slechts door vergrooting zigtbare haartjes bezet, en tot over de twee voet lang. Aan de groote, terminale, sterk verdeelde, en afstaande *panicula* staan de takjes en overige verdeelingen overhoeks, en de hoekig zamengedrukte hoofdsteel is met zijne ronde takken even zoo gekleurd en behaard, als wij bij den bladsteel hebben opgegeven. Zeer kleine eivormige *bracteën* worden, zoowel onder de verdeelingen der *panicula*, als onder de korte, fijn behaarde bloemsteeltjes aangetroffen. De eenbladige, met vijf stompe tandjes voorziene kelk, en de vijf witte bloembladen, zijn insgelijks met fijne haartjes bezet, terwijl de vleeschkleurige vruchtbodem, de *filamenta* en het *germen* wollig behaard zijn. De bloembladen zijn ovaal, en wisselen met de tandjes van den kelk af; de *stamina* daarentegen met de bladen der *corolla*. Deze laatste zijn priemvormig, niet langer dan de bloembladen, en staan op de vijf hoeken van den convexen vruchtbodem; hunne *antheren* zijn ovaal, meer aan de benedenzijde dan van boven ingedrukt, en ter zijde aan de *filamenten* gehecht. Het oblonge vruchtbeginsel gaat in eenen dikken *stylus* over, die boven de *antheren* een schildvormig *stigma* vertoont. De uitvoerige beschrijving

van

van de vrucht der *Cedrela odorata*, te vinden bij *J. Gaertner*, in het 2de deel van zijn Karpologisch werk, maakt die van onze ſoort overbodig; ſlechts zij hieromtrent aangemerkt, dat het zaadhuis eene omgekeerd eivormige gedaante heeft, aan zijn benedeneinde zeer puntig in den ſteel overgaat, en donkerbruin van kleur, met ligt bruine wratjes als beſprenkeld ſchijnt. Het kleine zamengedrukte zaad is niet, zoo als bij de door *J. Gaertner* beſchrevene ſoort, aan eene zijde gevleugeld, maar aan beide, zijnde evenwel de naar beneden gerigte vleugel langer en puntiger dan die van de bovenzijde. Het zaad ligt in eene plooi van dit papierachtig vlies, in eene eenigzins ſchuinſche rigting, zoodanig dat het kleine ſtompe wortelje naar boven ſtaat.

Niet te onregt worden de *Magnoliaceen* als eene der ſchoonſte familien onder de gewasſen aangemerkt, en wij vinden er onderſcheidene ſoorten van in de lagere bosſchen aan den *Salak*, die dit kunnen bevestigen, en van welke eenige zelfs aan de kruidkundigen geheel onbekend gebleven zijn.

Dit is dezelfde familie, tot welke de *Tjampakka* behoort, die ons het geheele jaar door zijne bloeſems aanbiedt. Deze bloeſems dienen om hunnen geur en hunne ſchoonheid tot haarſieraad aan de Indieſche jeugd, gelijk de daarmede bereide kokos-olie tot zalving van hetzelve gebruikt wordt. Ook nog gedroogd geven de bladen dezer bloem aan de kleederen eenen aangenamen reuk, doch eene hevi-

ge aandoening van het zenuwgeſtel en zelfs bedwelming volgt niet zeldzaam op het al te ruim gebruik der verſche bloemen in ſlaapvertrekken. Nogtans ziet de Javaan vol vreugde zijne legerſtede daarmede beſtrooid, als een ſtreelend blijk van de genegenheid zijner ſchoone, en daarom ook verkiest hij deze bloem tot het voornaamſte ſieraad van zijn bruidsbed.

Ook van geneeskundige eigenſchappen is deze boom geenszins ontbloot, en de bast verdient te dien opzigte onze geheele aandacht. Dezelve bezit namelijk eene aromatieke, eigenaardig bittere extractieve ſtof, waardoor dezelve een krachtig middel wordt in gevallen, waar toniek-prikkelende geneesmiddelen aangewezen zijn, zonder dat de omſtandigheden gedoogen, zich tevens te bedienen van zamentrekkende zelfſtandigheden, waarvan in dezen bast geringe ſporen worden aangetroffen. Voordeelige eigenſchappen van dien aard laten zich ook in de meeſte onzer *Magnoliaceen* in eenen meerderen of minderen graad aanwijzen, hetwelk ons niet zeer kan bevreemden, aangezien reeds onderſcheidene uitheemſche gewaſſen uit deze familie ons bekend zijn, die den voorraad van geneesmiddelen met zeer gewigtige voortbrengſelen helpen verrijken, en hun verwantſchap tot elkander ook aan den dag leggen door overeenkomst van phijſieſche eigenſchappen. Zoo levert, bij voorbeeld, de *Drymis Winteri* eenen zeer aromatieken en tevens bitteren bast op, en het *Illicium aniſatum* den zoo geurigen ſtar-anijs, de *Drymis magnoliæfolia* aan de Zuid-Amerikanen eenen heilzamen, maagverſterkenden

bast,

baſt, die aldaar ook in koortſen wordt gebruikt, waarbij men zich ook met vrucht van den minder aromatieken, maar ſterk bitteren baſt van *Liriodendron Tulipifera* bediend heeft; alle welke gewasſen tot eene en dezelfde familie behooren. Zelfs het zaad van bijna alle Amerikaanſche *Magnoliaceen* is insgelijks aromatiek-bitter, hetgeen ook, zooveel ik heb kunnen nagaan, met dat der Javaanſche het geval is, weshalve de Chinezen zich van de zaden van ſommige der bij hen te huis behoorende *Magnoliæ* als van een koortswerend middel bedienen. Het hout van vele dezer gewasſen is wegens duurzaamheid, en den tegenſtand, dien hetzelve aan den worm biedt, niet minder belangrijk voor het huishoudelijk leven. Meestal wit, helt de kleur van eenige onzer ſoorten eenigzins tot het roodbruine, is redelijk ligt en week, zoodat hetzelve tot draaiwerk, vervaardiging van kistjes, enz., en zelfs als ligte bouwſtof wel verdient in aanmerking te komen. Van de in het Zuidelijk Amerika groeijende *Liriodendron Tulipifera* is het hout ook tot draaiwerk bruikbaar, en de onbeſchaafde Amerikaan holt uit den ſtam diens booms de vaartuigen, waarmede hij het geweld der golven het hoofd biedt. Onze ſtrandbewoners zouden voorzeker de *Mangliet* tot dat zelfde einde bezigen, indien deze hooge boom niet op het meer verwijderd gebergte te huis behoorde; de duurzaamheid echter van zijn hout is aan onze *Sunda's* niet verborgen gebleven, en ſedert onheugelijke tijden dienen de planken van hetzelve bij voorkeur tot onderlaag en dekſel voor hunne over-

overledenen, waar bij zij in het denkbeeld verkeeren, dat dit hout zelfs onder den grond nog voortleeft.

Zoo wijst dan de familie der *Magnoliaceen*, door de groote overeenkomst der physieschе eigenschappen van hare deelen, het naauwste verwantschap aan tusschen hare bewerktuiging en het daarvan afhangend chemiesch zamenstel; en dit verwantschap vindt zich nog meer bevestigd in den geheelen aard der onderscheidene geslachten, uit welke de familie der *Magnoliaceen* is zamengesteld. Trouwens, van de vijf *genera* tot die familie behoorende, komen, zoo als uit de aangegevene wezenlijke kenteekenen blijkt, de *Magnolia* met de *Michelia* en de *Liriodendron*, zoo nabij aan elkander, dat het moeijelijk wordt, tusschen deze afdeelingen der *Magnoliaceen* juiste grenslijnen aan te wijzen.

Magnolia.

Calix: triphyllus.
Corolla: hexa l. enneapetala.
Ovaria: bilocularia, disperma.
Capsulae: uniloculares, bivalves, in conum dispositae. Semina pendula.

Michelia.

Calix: triphyllus (monophyllo-spathaceus Bl.)
Corolla: polypetala.
Ovaria: plura, polysperma.
Capsulae: plures, molles (coriaceae Bl.) uniloculares, semibivalves, spicatae. Semina plura.

Li-

LIRIODENDRON.

Calix: exterior diphyllus, deciduus (ſpathaceus?); interior triphyllus, corollaeformis.
Corolla: hexapetala.
Ovaria: numerosa, in conum aggregata.
Samarae: uniloculares, 1—2 ſpermae, in ſtrobilum collectae, apice in alam productae.

Men ziet hieruit, dat bij de bepaling dezer geſlachten voornamelijk op de vrucht het meest gelet is; dat de *Magnolia* eenhuizige, tweeklappige, in de gedaante eens pijnappels opeengehoopte zaadhuizen, met twee aan lange draden hangende zaden, moet hebben; dat daarentegen het zaadhuis van de *Liriodendron* naar boven in eene ſoort van vleugel uitloopt; en dat de zaadhuizen van de *Michelia*, ſlechts in eene *ſpica* naast elkander verzameld, vele zaden moeten bevatten. Wat betreft den kelk, zoude dus de *Magnolia* van de *Michelia* in niets verſchillen, daar beide drie kelkbladen zouden moeten hebben; doch de *Michelia* heeft, volgens *mijne* waarnemingen, volstrekt geenen veelbladigen kelk, en hare bloem is voor het openen ſlechts met eene eenbladige *vagina* omſloten, die weldra afvalt. Dit karakter, gevoegd bij de reeds aangegevene kenteekens, doet ons beide deze geſlachten ligtelijk van elkander onderſcheiden, terwijl ook de plaatſing der bloemen en het verſchillend getal der bloembladeren een gemakkelijk hulpmiddel daartoe aan de hand geven. Onder alle bekende ſoorten van *Magnolien* komt er namelijk geene voor, welker bloemen anders dan terminaal zijn geplaatst, en bij de *Michelia* ſtaan dezelve

ve daarentegen in de oksels der bladeren; ook is het getal der bloembladen van de *Magnolien* over het algemeen veel bepaalder, en minder wisselvallig, dan dat der *Michelien*, bij welke laatste men somtijds de bloembladen vermenigvuldigd ziet ten koste der *stamina*, iets dat bij de *Magnolien* buitengemeen zeldzaam wordt aangetroffen.

Indien dan, zoo als reeds te voren gezegd is, het bijzonder zamenstel der vrucht het zekerste karakter is tot onderscheiding van de *genera* van deze plantengroep, en de overige kenmerken tot dat einde slechts als bijkomende hulpmiddelen in aanmerking komen, is het ten hoogste opmerkenswaardig, dat, met uitzondering van de *Michelia*, nooit de vrucht van eene onzer *Aziatische Magnoliaceen* naauwkeurig is beschreven geworden. Zie hier de woorden van *A. P. de Candolle* in zijne *proeven over de geneeskundige krachten der planten volgens derzelver natuurlijke rangschikking*, bij gelegenheid, dat hij over de *Magnoliaceen* handelt:

„ *Van geene enkele soort der Aziatische* MAG-
„ NOLIA *of* LIRIODENDRON *is ooit de vrucht*
„ *beschreven, en het is zeer waarschijnlijk,*
„ *dat dezelve aan de Amerikaansche niet ge-*
„ *lijk komen. Het zoude inderdaad verwonde-*
„ *ring baren, indien geen der reizigers, die*
„ *in Azië geweest zijn, van de bekende bij-*
„ *zonderheid der* MAGNOLIAE, *namelijk, dat*
„ *de zaden buiten het zaadhuis aan lan-*
„ *ge draden hangen, melding had ge-*
„ *maakt, en uit hun stilzwijgen mag men*
„ *afleiden, dat dit kenteeken aan de Aziati-*
„ *sche*

„ *ſche* MAGNOLIAE *ontbreekt, daar dezelve*
„ *bovendien reeds in den bloei eenigzins van de*
„ *Amerikaanſche verſchillen. De Aziatiſche*
„ *ſoorten van* LIRIODENDRON *ſchijnen insge-*
„ *lijks in haren geheelen habitus te zeer van*
„ *al de Amerikaanſche af te wijken, dan*
„ *dat zij ook in de vrucht van dezelve niet*
„ *eenigzins zouden verſchillen. Ik waag het*
„ *derhalve de Kruidkundigen, aan welke zich*
„ *de gelegenheid aanbiedt de vruchten der*
„ *Aziatiſche* MAGNOLIACEEN, *het zij in ver-*
„ *zamelingen, of in tuinen, of in Azië zelve*
„ *waar te nemen, hiermede uit te noodigen,*
„ *eene Karpologiſche beſchrijving van dezelve*
„ *bekend te maken.*" (*)

De wenken van eenen zoo vermaarden natuurkenner moesten mij te meer ten ſpoorſlag dienen, om zoo doenlijk de vorming van de vruchten onzer *Magnoliaceen* te leeren kennen. Echter bleven mijne navorſchingen te dien opzigte langen tijd onvoldaan, naardien de in onzen plantentuin alhier (§) voor *Magnolien* bekend ſtaande gewasſen tot dus verre geene vruchten hebben gedragen, terwijl het nazoek dienaangaande in onze bosſchen mij de overtuiging gaf, dat dezelve hoogst zeldzaam vruchten geven, welke daarenboven als een geliefkoosd voedſel, door de bewoners dezer wildernisſen, de apen en de vogels, gretig worden gezocht. Zoo trof ik voor het eerst eene ſoort van deze gewasſen

(*) *Rumphius* geeft ons nogtans in het 2de deel, 3de boek, 23ſte kapittel van zijn *Herbarium Amboinenſe* eene Karpologiſche beſchrijving van eene ſoort der *Magnoliaceen*; en uit hetgeen hij aldaar zegt in het bijvoegſel tot de *Arbor Violaria* blijkt, dat hij eene ſoort van *Talauma* onder handen heeft gehad.

(§) Op *Buitenzorg*.

wassen aan in de nabijheid van de *Bad'huische* Negerijen, waar dezelve op sommige plaatsen de bosschen langs de snel-vlietende *Tjioedjoeng* met hare geuren vervult; doch in mijne verwachting, van mij hier ten minste eenige inlichtingen te kunnen verschaffen omtrent de vruchten van dezen prachtigen struik, zag ik mij reeds toen te leur gesteld. Ik beschreef deze soort voorloopig als eene *Magnolia*, onder de benaming van *Magnolia longifolia*. Latere waarnemingen hebben mij van mijne dwaling omtrent ditzelfde gewas teruggebragt, en het zijn de digte wouden, waarmede het grootste gedeelte des *Salaks* is bedekt, en wel de zoo vochtige bosschen nabij de watervallen van de *Tjapus*, waar ik de vruchten van eenige onzer *Magnoliaceen* het eerst heb kunnen onderzoeken. Mijne waarnemingen over dit onderwerp zijn bevestigend voor de gissing van *de Candolle*, dat de Aziatische *Magnoliaceen* van de Amerikaansche, wat het zamenstel van het zaadhuis betreft, verschillen, zoo dat ik raadzaam geoordeeld heb, deze gewassen als afzonderlijke *genera* onder de *Magnoliaceen* optestellen.

Het eene van deze geslachten heeft veel overeenkomst met de *Magnolien* van Amerika, en schijnt tot dus verre met dezelve verwisseld te zijn; het moge den naam voeren van *Talauma*, door den grooten kruidkundigen *A. L. de Jussieu* gegeven aan een gewas dezer familie, dat uit het *herbarium* van onzen *Burmannus* afkomstig is, waarvan evenwel het zaadhuis al te oppervlakkig is bekend geweest, om dit geslacht in een der botanische stelsels

te

te zien aangenomen. Trouwens, ik vermoede, dat de door *Juſſieu* beſchrevene plant tot hetzelfde *genus* behoort als onze *Talauma*, vermits de woorden: „*Calix*, *petala*, *ſtamina* „*et forte germina Magnoliae. Fructus ſtrobili-* „*formis magnus ovatus, extus ſquamoſus ſquamis* „*craſſis granulatis ſuberoſis perſiſtentibus, intus* „*ligneus durus plurimis in ambitu loculis* 1 = „*ſpermis excavatus forte non dehiscentibus, qui-* „*busdam abortivis*" grootendeels ook op ons gewas kunnen worden toepaſſelijk gemaakt, met uitzondering van het zaadhuis, dat naar een gedroogd exemplaar, wat zijn zamenſtel betreft, moeijelijk heeft kunnen worden nagegaan. Zelfs de door *Rumphius* in het 2de deel pag. 204, van zijn *Herbarium Amboinenſe* als *Tjampacca Goenong* beſchreven boom, die in de *Synopſis plantarum* van *Perſoon*, als *Liriodendron Liliifera* aangehaald wordt, ſchijnt mijns inziens meer overeenkomst met de *Talauma* dan wel met den eigenlijken Tulpenboom te hebben.

Naar de Sundaſche benaming van de *Mangliet*, van eenen boom, die bij deze bergvolken in een zoo groot aanzien ſtaat, en die bij dezelve tot een zoo heilig gebruik wordt aangewend, zal men den naam van *Manglietia* welligt niet ongepast vinden.

Zie hier eene korte beſchrijving van het karakter der *Talauma*.

TALAUMA.

Calix: triphyllus.
Corolla: hexapetala.

Ovaria: plura, unilocularia.
Capſulae: uniloculares, valvatim deciduae, coalitae in fructum ſtrobiliformem, receptaculum ſeminiferum centrale ſcrobiculatum occultantem.
Semina: in quoque loculo bina, filo adnexa brevisſimo.

Eene meer uitvoerige beſchrijving van eenige tot dit *genus* behoorende gewasſen, en van welke ik hier, als handelende over den plantengroei van het Salakſche gebergte, de beſchrijving van ſlechts eene ſoort kan mededeelen, zal doen zien, dat men met weinige woorden zich aldus een duidelijk begrip zal kunnen maken van dit *genus:*

De TALAUMAE *zijn heester- of boom-gewasſen, met loof en plaatſing der bloeſems, als bij de* MAGNOLIEN; *van welke de bloemen eenen driebladigen kelk en zes bloembladen hebben, de vruchtbeginſels eenhuizig zijn, en maar twee eitjes bevatten; waarvan de in eenen pijnappel vergaderde zaadhuizen, zonder zich in kleppen te openen, afvallen, waarna de zaden meest paarsgewijze door korte navelſtrengen aan den gegroefden vruchtſteel blijven zitten.*

Door de boven aangehaalde woorden van *de Candolle* in dit onderzoek voorgelicht, noem ik dienzelfden heester, dien ik nabij de graven der *Bad'huis* heb aangetroffen, en naderhand ook in het voor ons liggend gebergte van den *Salak* ontmoette:

Talauma Candollii.

R. foliis oblongis utrinque acuminatis, pedunculo petiolisque junioribus fusco-villoſis.

Deze omtrent 15 voet hooge ſtruik verſiert de bosſchen, welke tusſchen 2000 tot 3000 voet hoogte op den *Salak* gelegen zijn; ik heb denzelven echter niet zoo talrijk gezien als in het Bantamſche.

Reeds beneden verdeelt zich de ronde gladde tronk hier en daar in afſtaande, ronde, gladde takken, van welke alleen de jongſte, even als de bloem- en de jonge blad-ſtelen met een vuilgeel wolachtig dons bedekt zijn. De bladſtelen zijn dikwijls eenigzins omgedraaid, 1 tot 1½ duim lang, bijna rond, van onderen naar beneden toe opgezet, op de bovenzijde meer vlak, met eenigzins verhoogde randen, welke om den ſteel boven den blad-okſel eenen flaauw verhoogden kring vormen. De overhoekſche bladen zijn voor het grootſte gedeelte nedergebogen, van broos laurieraardige zelfſtandigheid, aan beide kanten ſcherp voorgetrokken, met een weinig gegolfde randen; op de bovenzijde glimmend en geäderd, zijn zij op de keerzijde zwak netsgewijze geäderd, niet zeldzaam langer dan een voet, en 4 tot 5 duim breed.

Eene groote ſchoone bloem ſtaat op eenen, aan het einde der takken geplaatſten, overgebogenen, 1½ duim langen en ronden bloemſteel. De kelkbladen, ovaal, van boven met een puntje, vuilgroen, op beide zijden ver-

hoogd geſtippeld, wisſelen met de bloembladen af, en zijn een derde kleiner dan deze laatstgenoemde. Wit als ſneeuw, zijn dezelve verkeerd eivormig, van eene dikke zelfſtandigheid, en voornamelijk naar beneden toe dikker, en op de binnen-zijde, die gelijk de kelkbladen concaaf is, kleverig en met zwakke zenuwen doortrokken; de drie uitwendige bloembladen wisſelen met de drie inwendig geplaatſte af, die weinig kleiner zijn. Talrijke, linievormige *filamenten* omgeven de vruchtbeginſels, zijn onder dezelve vastgehecht, en de meer zamengedrukte vliesachtige punt ſteekt zelfs nog iets boven de *antheren* uit, welke aan de zijden der *filamenten* draadvormig naar beneden loopen. De vruchtbeginſels, 9 tot 12 in getal, zijn oblong, naar boven puntiger, trapsgewijze op eenen langwerpigen vruchtſteel (*Receptaculum*) over elkander geplaatst, en ter zijde aan elkander gegroeid. Een *ſtylus* is niet aanwezig, en het ſluweelachtig puntig *ſtigma* zit boven aan de binnenſte zijde van de vruchtbeginſels. De zaadhuizen, in gelijk getal als de vruchtbeginſels, zijn bij de rijpe vrucht in de gedaante eens ovalen pijnappels zamengegroeid. Elk zaadhuis afzonderlijk heeft eene langwerpig vierhoekige gedaante, is van buiten convex en wrattig, naar boven met eene buitenwaarts gekeerde punt, lederachtig, aromatiek, eenhuizig, zonder kleppen, van binnen bekleed met een papierachtig glad vlies, en valt in den rijpen ſtaat van het zaad af, wanneer de papierachtige binnenranden zich naar buiten omkrullen. Na dat deze kleppen allengskens af-

afvallen, blijft in het midden der vrucht een langwerpige houtachtige ſteel zitten, die door even zoo vele ſmalle gootjes uitgegroefd is, als er kleppen waren, en in welke gootjes de zaden paarsgewijze zitten, elk zaad aan een klein draadje. De zaden hebben eene wigvormige gedaante, zijn zamengedrukt, glad, zwartbruin, overdekt met eene ſponsachtige, ſterk glinſterende, aromatieke, vleeschkleurige huid. Wat het bekleedſel van het zaad zelf aangaat, zoo is het buitenſte ſchelpachtig (*testacea*), het binnenſte zeer fijn en doorſchijnend. Het *Perispermium* of *Albumen* gelijkt volmaakt op het zaad, is vleezig, zeer wit, en bitter. De kiem of de *Embryo* is zeer klein, melkwit, regtſtandig. De blaadjes of *Cotyledonen* zijn bijna bladachtig en rond. Het worteltje, korter dan de *Cotyledonen*, is rond, en met zijn einde tegen den vruchtſteel gerigt.

Wij zullen alsnu overgaan tot de beſchrijving van de *Mangliet*, van welk *genus* mij ſlechts eene ſoort is bekend geworden, in welke de volgende kenteekens door mij zijn waargenomen:

MANGLIETIA.

Bracteae: vaginantes irregulariter caducae.
Corolla: enneapetala.
Ovaria: plura, unilocularia.
Capſulae: uniloculares, ſemibivalves, in ſtrobilum connatae.
Semina: plura (3 tot 12), *funiculis umbilicalibus brevibus angulo capſularum interno imbricatim affixa.*

In de *Manglietia* herkennen wij derhalve een verbroederend geſlacht van de *Magnolien* met de *Michelien;* volgens de plaatſing der bloemen eene *Magnolia*, ſtemt dezelve nog daarenboven door de gedaante der vrucht met deze overeen; doch daarentegen zijn het eenbladige bekleedſel der bloem, het niet zeldzaam verſchillend getal der bloembladen, en de veelzadige zaadhuizen, kenteekens, welke haar aan de *Michelia* doen gelijken. Indien men den aard van de *Manglietia* in weinige woorden verkoos op te geven, zoude ik daartoe de volgende kenmerken voorſlaan:

De MANGLIETIAE, *boomgewaſſen, van gedaante als de* MAGNOLIAE, *met eene eenbladige, den kelk vervangende vagina, meestal met negen bloembladen, en vele in den vorm eens pijnappels bijeengehoopte zaadhuizen, welke van boven naar beneden ter helfte in twee kleppen zich openen, en vele zaden aan korte navelſtrengen trapsgewijze aan den binnenſten hoek in zich beſloten hebben.*

Manglietia glauca heb ik de op den *Salak* gevondene ſoort genoemd, om dat de benedenzijde der bladen zeegroen is; hebbende ik wijders de navolgende bijzonderheden nopens dezelve aangeteekend:

Men vindt de *Mangliet* meestal op eene hoogte van 3000 tot 4000 voet, waar zij ſomwijlen de aanzienlijke hoogte bereikt van 80 tot 100 voet, en naar evenredigheid dik is. De takken zijn uitgeſpreid, de jonge rond, geringd, voor het overige glad, vuilbruin van kleur, en overhoeks met geſteelde, uitgebreide bladen bezet. Het ringsgewijze voor-

ko-

komen der takken mag alleen, even als bij alle andere *Magnoliaceen*, afgeleid worden van de likteekens der eenbladige, meest lancetvormige, en doorſchijnende *ſtipulae*, die aan de overzijde des bladſteels aangehecht, het nog teedere blad omſluiten, en eerst afvallen, wanneer dit tegen den prikkel van den dampkring beſtand is. De bladſtelen zijn $\frac{3}{4}$ duim lang, rond, naar beneden toe dikker, en op de bovenzijde tegen de *baſis* met eenen langwerpigen, eenigzins verhoogden zoom, als een overblijffel van het afgevallene nevenblaadje. De bladen zijn oblong, aan beide de kanten puntig, glad, van boven glanzig, van beneden zeegroen en verhoogd geäderd, 6 tot 7 duim lang, en $2\frac{1}{2}$ tot 3 breed. De bloemſtelen komen tegen het einde der takken geheel enkel voor, zijn rond, glad, eenigzins overgebogen, en eenbloemig. Eene okerkleurige, ineengerolde *vagina* omſluit, behalve eenige reeds vroeger afvallende *bracteae*, den nog jeugdigen bloemknop, en laat beneden de bloem eene kringsgewijze verhoogde ſtreep na. De bloem is zamengeſteld uit negen langwerpige, puntige, bleekgeele, iets concave bloembladen, waarvan de drie uitwendige geelachtig groen, en ook iets grooter en breeder zijn dan de drie van binnen geplaatſte bloembladen. De linievormige, fijn puntige *filamenten* ſtaan in groot getal over elkander beneden de *germina*, en de fijne punt ſteekt verre boven de aan derzelver binnenſte zijde aangehechte, linievormige *anthera* uit. Eene menigte, vier- of meerhoekige, zamengedrukte, met witte puntjes overſtrooide, en transverſaal ingedrukte vrucht-

beginsels zijn op eenen kegelvormigen vruchtsteel over elkander tot eenen ovalen pijnappel vergroeid, en bevatten altijd vele eitjes, waarvan sommige niet zelden mislukken. Het korte *stigma* is scherp puntig, van beneden op de uitwendige zijde met eene weinig verdiepte goot, en aan de binnenzijde fluweelachtig. De rijpe vrucht vertoont eenen ovalen pijnappel, zamengesteld uit eene menigte zaadhuizen, welke op eenen beneden naakten, en door het afvallen der *stamina* eenigzins gereepten vruchtsteel vergaderd, met hunne kanten aan elkander zamengegroeid gevonden worden. Van eene houtachtige zelfstandigheid zijnde, vormen deze zaadhuizen vele regtlijnige zijden, die tegen de as smaller worden; dezelve zijn van buiten iets convex, overdekt met witte, verhevene puntjes, en eene transversale goot, waardoor zij zich van boven naar beneden ter helfte in twee kleppen openen. Zoodra dit laatste plaats heeft, scheiden zich de zijden derzelve meer of min van een, zonder nogtans af te vallen, en men ontwaart in de eenhuizige holte van het zaadhuis, die met een taai papierachtig vel bekleed is, 3 tot 12 zaden aan den binnensten hoek in twee lijnen over elkander. Ovaal van gedaante, zijn dezelve zamengedrukt, dikwijls hoekig, beneden met eenen ingedrukten navel, en door eenen fijnen draad, die echter veel korter is dan bij de *Magnolien*, vastgehecht. Het uitwendige bekleedsel van dit zaad is vleeschachtig, zeer glad, rood, aromatiek-bitter, en naar boven toe het dikste. Eene schelpachtige, donker zwartbruine glin-

ste-

ſterende ſchil volgt op dit vel, en een dun vlies omgeeft het *Perispermium*, dat geheel den vorm heeft van de holte der zoo even beſchrevene harde ſchil. Het is dienvolgens van beneden iets puntig, vleezig, en wit. De zeer kleine *Embryo* ſtaat regt op in het verdunde gedeelte van het *Perispermium*. De korte *Cotyledonen* zijn ſtomp, bijna bladachtig, en het ronde, iets puntige worteltje, is benedenwaarts, of tegen de aanhechting van het zaad gekeerd.

Waren ons tot dus verre ſlechts twee ſoorten van de *Michelia* bekend geworden, de *Michelia Champaca* en de *Michelia Tſjampaca*, mijn verblijf op den *Salak* heeft mij nog twee nieuwe ſoorten doen kennen, van dezelfde boomachtige geſtalte, met even horizontaal uitgeſpreide takken, dezelfde wijze van plaatſing der bladen en bloemen, als zulks bij de beide eerstgemelde ſoorten plaats heeft, zoo dat reeds het eerſte gezigt derzelve ons overtuigt, dat ook zij leden zijn van de *Michelien*. Zie hier hare beſchrijving:

Michelia montana.

M. foliis elliptico-oblongis utrinque acutis glabris, ſpathis petiolisque nudis.

Deze boom wordt nog hooger en dikker dan de *Michelia Champaca*, en is bij de *Sunda's* onder den naam van *Gelatrang* bekend.

De *takken* rond, geringd, aschkleurig, met kleine witte verhoogde wratten.

De *bladen* overhoeks, op bijna ronde, naar beneden dikker wordende, uitgeſleufde, $\frac{3}{4}$ duim

lange bladſtelen; dezelve zijn vlak, op de bovenzijde glanzig, leerachtig, en veelal broos; op de onderzijde komen de aders overdwars verheven te voorſchijn; dezelve zijn 6 tot 7 duim lang, en $2\frac{3}{4}$ tot 3 duim breed.

De *bloemſtelen* ſtaan enkel in de okſels der bovenſte bladen, zijn rond, glad, met eenige, iets verhoogde, witachtige kringen; dezelve zijn eenen halven duim lang, en worden bij de vruchtwording aanmerkelijk langer en ſteviger.

De *bloemen* wit en welriekend, zijn kleiner dan bij de *Tjampaca*, met een ſtomp, afvallend en glad omhulſel. Van de negen ſmal-lancetvormige bloembladen zouden des noods de drie van buiten geplaatſte voor kelkvervangende bladen kunnen gehouden worden, wijl zij vlieziger en ligter groen gekleurd zijn; de overige daar en tegen zijn zeer dik, op de uitwendige zijde convex, en op de binnenzijde beneden met eene iets verhoogde ſtreep.

De *ſtamina* zijn talrijk (18 tot 24), diep beneden de vruchtbeginſels geplaatst, en ſlechts een derde korter dan de bloembladen; de *filamenten* linievormig, zamengedrukt, puntig, met aan de zijden afloopende *antheren*.

Zeldzaam meer dan 3 tot 4 langwerpige, eenigzins hoekige, zijdeachtige vruchtbeginſels ſtaan in eivormige gedaante naast elkander op eenen draadvormigen vruchtbodem; zij zijn iets gereept, en eindigen in eene kleine punt, met een aan de binnenzijde wrattig, overgebogen *ſtigma*.

De *vruchten*, in even groot getal als er *germina* waren, zijn niet in een gegroeid, maar ver-

vormen, elk vruchtbeginſel op zich zelf, een ovaal, kort geſteeld zaadhuis, van boven naar de achterzijde toe met een klein puntje, of een merk van het *ſtigma*. Hare ſchil is dikleerachtig, aromatiek, uitwendig glad, met eenige verhoogde witte punten, en van binnen bekleed met eene fijne, zachte, afſchilferende *membraan;* in twee kleppen openſpringende, zitten de zaden (4 tot 12) aan den binnenſten hoek der kleppen, of tegen de achterzijde der zaadhuizen, aan korte fijndradige navelſtrengen boven elkander. De *membraan*, welke aan het langwerpig-hoekige, zwartbruine zaad tot hulſel dient, is glad, vleeschkleurig, en van binnen vol van een kleverig vocht, dat aromatiek-bitter, heet, en zelfs caustiek ſchijnt te zijn, dewijl het vel daardoor ſterk aangedaan wordt, en eene ligt-bruine kleur aanneemt.

De andere nog onbeſchrevene ſoort van *Michelia* is onder den naam van *Tjampakka poetie* bekend; en daar deze in ſommige deelen eenige overeenkomst heeft met de *Michelia Tjampaca*, ſtellen wij ons voor hier alleen zoodanige kenmerken derzelve aan te wijzen, als door welke beide deze ſoorten wezenlijk van elkander verſchillen.

Michelia longifolia.

M. *Foliis oblongis acuminatis basi attenuatis utrinque glabris, ſpathis pedunculisque ſericeis.*

De *botten* (*gemmae*) zijn bij de *Tjampakka* ſtom-

ſtomper dan bij deze ſoort, bij welke zij bijna priem-vormig voorkomen.

De *bladſtelen* zijn bij de laatstgenoemde beneden dikker, en ſlechts die der jonge bladen iets zijdeächtig, bij de *Michelia Tjampaca* daarentegen zijn zelfs de oude bladſtelen nog iets zijdeächtig behaard.

De *bladen*, welke bij deze laatſte ſoort zeldzaam de lengte hebben van 8 duim, en de breedte van 3 duim, zijn bij onze *Michelia longifolia* gewoonlijk 8 tot 10 duim lang, en 3½ tot 4 duim breed; daarbij zijn die der *Tjampakka* fijner toegeſpitst, van eene meer eivormig-langwerpige gedaante, minder broos, en op de achterzijde van eene bijna zeegroene kleur, en op de middenrib met zeer fijne haartjes bezet.

Het *bloem-hulſel* is bij beide deze ſoorten toegeſpitst en zijdeächtig; de *bloembladen* van beide membraanachtig, van ſmal lancetvormige gedaante, geel bij de *Tjampakka*, zuiver wit bij de *Tjampakka poetie*. De *ſtamina* zijn echter bij de evengenoemde langer; de *vruchtbeginſels* minder talrijk, en in eene ovale gedaante op eenen redelijk langen ſteel verzameld, daar integendeel de zeer talrijke vruchtbeginſels der *Tjjampakka* boven eenen korteren en dikkeren ſteel zich als een langwerpige kegel vertoonen.

De *bladen* der *Michelia Tjjampaca* loopen aan de beneden-punt rond toe, en zijn op de keerzijde fijn behaard, zoo dat het dus niet moeijelijk vallen kan, alle deze vier ſoorten van elkander te onderſcheiden.

Doch

Doch laat ons nu ten minſte enkele der plantgewasſen, welke in de meer noord-oostelijke ſtreken van den *Salak* gevonden worden, tot het onderwerp maken van onze beſchouwing. Hier daalt de oostelijke voet van deze groote bergmasſa allengskens neder in met heuvels afgebrokene dalen; dalen, welke in het jeugdige tijdſtip der vorming van ons gebergte door lava overſtroomd, en doorwoeld van aardbevingen, eerst ſedert dien tijd zijn overgelaten aan den alles verlevendigenden plantengroei, nadat de, door het water af- en aangeſpoelde, lagen aarde zich behoorlijk hadden aangezet, en, na den terugtogt der zee, in rust de haar aanvertrouwde kiemen van wasdom konden ontwikkelen.

Zoo zal dan ook de aangenaamheid en de vruchtbaarheid dezer dalen de eerſte aankomelingen aangemoedigd hebben zich hier te vestigen; en misſchien niet te onregt worden deze ſtreken in de aloude verhalen opgegeven als de wieg. zoowel des landbouws, als der *Sundaſche* bevolking. Maar ook hier ter plaatſe vindt zich bevestigd, dat door den mensch de woestijnen in lusthoven, en omgekeerd veranderd worden, vermits aldaar groote ſtreken, welke tijdens den bloei van het *Padjajaranſche* Rijk ſlechts eenen enkelen tuin zullen hebben vertoond, thans als wildernisſen voor ons liggen, overgegeven aan de ongetemde werking van den alom zich uitbreidenden plantengroei.

Het is op eene dier hoogten, welke als wildernis van *Snappul* (*oetan Snappul*) is bekend, waar ik het eerst de ontdekking maakte, dat

wij

wij ook op *Java* den echten *Benzoin*-boom bezitten. Ik twijfel echter, of dezelve hier oorspronkelijk te huis behoort, dan of dezelve, als een, den Oosterlingen heilig gewas, uit de binnenlanden van *Sumatra* tot ons is overgebragt, waarvoor eensdeels deszelfs schaarschheid, en anderdeels zelfs het oord schijnt te pleiten, waar hij gevonden wordt, in de nabijheid, namelijk, van den zetel van het *Padjajaransche* Rijk. Genoeg! het is dezelfde boom, welke den zoo welriekenden benzoinharst in den handel geeft, een boomgewas, dat hier op *Java* even zoo weelderig groeit als op *Sumatra*, zoodat door de uitbreiding van zijne cultuur, die weinig zorg vereischt, een nieuwe tak van volks-welvaart zoude kunnen ontstaan. Men heeft slechts optemerken, dat *Sumatra* (en welligt ook *Siam*), door de Engelsch-Oost-Indische Compagnie, bijna alle overige gewesten van dit voortbrengsel voorziet, dat men dat land tot dus verre alleen in het bezit heeft geacht van dit artikel, zoo dat aan de bewoners van *Sumatra* al de voordeelen van die cultuur zijn ten deel gevallen, ja dat wij zelve tot bevrediging dier behoefte aan hen cijnsbaar zijn, waartegen wij welligt met der tijd door middel van deze zelfde cultuur deze schatting zouden zien terugkeeren in den schoot van ons eigen land, en tot uitbreiding van den handel bijdragen.

Offchoon nu de benzoin geen geheel ongewigtig geneesmiddel is, zoo wordt toch het meerendeel van denzelven, wegens zijnen aangenamen geur, tot het berooken en tot andere *parfumes* verbruikt. Zoo als bekend is, dient

de

dezelve tot dat einde in de Roomsch-Katholijke kerken, en het is maar al te waarſchijnlijk, dat men, juist aan dezen harst daartoe aan alle overige de voorkeur gevende, dit gebruik heeft overgenomen van andere Oosterſche volken. Zelfs onze bergbewoners hechten eene bijzondere waarde aan de offeranden, welke aan graven of andere dierbare oorden met dezen harst plaats hebben; eenen moeijelijken bergtogt ondernemende, voorzien zij zich van eene ontſtokene toorts van padie-ſtroo, en dezelve ter zijde van eenen ſteen plaatſende, beſtrooijen zij die met *Minjang* (harst van benzoin), en gelooven aldus uit het opſtijgen der vermengde dampen te kunnen beoordeelen, of de geesten van het gebergte hunne onderneming al dan niet zullen begunſtigen.

In de geneeskunde maakt men van dit middel gebruik zoowel in- als uitwendig. Zoo dient hetzelve in longziekten als een de *expectoratie* bevorderend middel, en het eigenaardige zuur (*acidum benzoicum*), waaruit de benzoin met harstdeelen en een bijzonder *aroma* is zamengeſteld, wordt veeltijds met voordeel tegen het *Asthma* aangewend. Uitwendig werd de *tinctuur* eertijds menigvuldiger dan tegenwoordig in verouderde wonden en zweren en bij afsterving, als zuiverend en eene goede ettering te weeg brengend middel, gegeven, en ook het mengſel dezer *tinctuur* met water, dat door de nederploffing van de harstdeelen een melkachtig en troebel vocht oplevert, heeft zijnen naam als middel tegen de zomerſproeten bijkans geheel verloren, en

wordt

wordt meer om deszelfs welriekendheid dan wegens het nut gebezigd.

Wij keeren nu terug tot dezen ſchoonen boom zelven, en hier vinden wij, dat het niet overbodig kan zijn onze aanteekeningen nopens denzelven mededeelen. Immers heeft het gezegde van *J. Bontius* de kruidkundigen langen tijd in onzekerheid gelaten, van welk gewas de benzoin eigenlijk afkomſtig zij. Naar hetgeen deze daarvan zegt, is het waarſchijnlijk, dat hij nimmer den echten benzoin-boom op *Java* heeft gezien, alzoo hij denzelven voorſtelt als eene ſoort van rankgewas, en zijne beſchrijving hoegenaamd geene overeenkomst heeft met dien boom, uit welken alleen de bekende harst door inſnijding en het affnijden der jonge takken wordt gewonnen. Zijne eigene woorden luiden aldus: (*)

„ *Garcias zegt, dat de benzoin een zeer*
„ *hooge en dikke boom is; ik echter heb*
„ *denzelven op Java, waar toch de beste ben-*
„ *zoin-harst verzameld wordt, van eene ge-*
„ *heel andere gedaante aangetroffen, dan de-*
„ *zelve bij Garcias beſchreven is. Zeker is*
„ *dezelve eene plant (of, zoo gij liever wilt, een*
„ *boom), die uit eene menigte uitloopers ver-*
„ *groeid is, even als zulks bij den Smilax aspe-*
„ *ra of de Sassaparilla plaats heeft, met uit-*
„ *zondering, dat hier de looten de dikte bereiken*
„ *van eenen mans-arm, of zelfs nog dikker, zoo*
„ *dat de ſtam in zijn midden zich ſomwijlen re-*
„ *delijk dik voordoet, beneden nogtans en naar*
„ *bo-*

(*) *Jac. Bontii*, Medic. Ind. Libr. IV. pag. 7.

„ *boven zich met uiteenloopende ranken vertoont.*"

Meer beteekenende is daarentegen hetgeen ons door *Garcias* hieromtrent wordt opgegeven; hij zegt: „ *Dat het een hooge boom is met eene* „ *zeer fraaije kroon van vele takken; met een* „ *vast en digt hout; dat de kleinste bladen* „ *eenigzins de gedaante hebben van die des* „ *Citroenbooms; doch welke laatste niet zoo groen* „ *en op de achterzijde wit zijn, en dat die van de* „ *grootere takken meer met wilge-bladen over-* „ *eenkomen.*" (*)

Onze vaderlandsche kruidkundige *M. Houttuijn* oordeelt dus te regt in eene verhandeling, welke wij in het 2de stuk der schriften van het Bataviaasch genootschap geplaatst vinden; dat *Garcias* hiermede den echten benzoin-boom bedoeld heeft, uit hoofde dat de opgegevene kenmerken der bladen wel overeen te brengen zijn met die van een gedroogd takje van den echten benzoin-boom, dat hem destijds door den heer *Radermacher* van *Sumatra* was overgezonden. Ook geeft ons *Houttuijn* bij diezelfde gelegenheid eenige inlichtingen over de bevruchtende deelen van dezen boom, en meent hem dienvolgens onder de *Laurieren* te kunnen rangschikken. Doch de geheele gesteldheid van ons gewas, hoofdzakelijk deszelfs regelmatige *corolla*, de plaatsing der *stamina*, de gedaante van de *antheren*, als ook het zamenstel der vrucht, in welke het *Perispermium* niet als bij de *Laurieren* ten koste van den *Embryo* is verdweneri, maar de

(*) Arom. Hist. Libr. I. Edit. Clusii pag. 156.

de *Embryo* in het dikke *Perispermium* gevonden wordt, overtuigen ons, dat *M. Houttuijn* dienaangaande zich vergist heeft, als behoorende de benzoin-boom niet tot de *Laurieren*, maar tot het *genus Styrax* van de familie der *Guaiacaneen* van *Jussieu*, of die der *Ebenaceen* van *Brown*.

De voorname kenmerken van deze familie bestaan daarin, dat de *stamina* beneden meer of min zamenhangen, aan de *corolla* gehecht zijn, en talrijker zijn dan de insneden van de bloem; dat de *Embryo* in het *Perispermium* ligt, en dat tot deze groep van gewassen doorgaans boomen behooren met overhoekfche bladen, uit welker okfels de bloemen voortkomen. Deze kenteekens in het oog houdende, zal men zien, dat onze boom tot geene andere dan deze familie van gewassen kan behooren; eene waarheid, welke de kruidkundige *Jonas Drijander* het eerst schijnt ingezien te hebben, vermits hij denzelven als eenen *Styrax benzoin* doet kennen in het 12de deel pag. 308 van de Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Daar ik echter dit werk niet in eigendom bezit, en niets weet van de bijzondere botanische waarzemingen van dezen natuurkenner, omtrent denen boom medegedeeld, zoo laat ik hier mijne aanteekeningen volgen.

STYRAX BENZOIN

S: foliis ovato-oblongis acuminatis subtus albidis, racemis compositis longitudine foliorum.

De ronde, en beneden zes voet dikke stam rijst

rijst tot eene hoogte van ſomtijds 30 tot 40 voet regt op, en verdeelt zich naar boven in eene menigte overhoeks-ſtaande, ſterke, overhangende takken, die wederom verdeeld, kleinere takken uitſchieten met vele rijzen, welke beneden zoodanig verlengd zijn, dat zij bijna dezelfde hoogte hebben, en aldus eene kroon vormen van eene rondachtige gedaante. Zijn hout is zeer duurzaam, en heeft de gewone eigenſchap aller *Ebenaceen* van zeer hard te zijn. De niet zeer dikke ſchors heeft de kleur van donkerbruin kaneel, is in de lengte gegroefd, en ook de ronde voorjarige takken zijn op eenen ligtbruinen grond fijn opgereten; de toppen, bladſtelen en jonge bladen zijn ſchurft door een vuilbruin vilt, zijnde de haartjes, waaruit het vilt beſtaat, bundelsgewijze (*pilis barbatis*) bij een vergaderd.

De bladen ſtaan overhoeks op eenen halven duim lange, bijna ronde, zwak uitgeſleufde, iets verdraaide bladſtelen; aan de jonge takken zijn de bladen meer ovaal-langwerpig, aan de andere eivormig in de lengte getrokken, puntig of grootendeels toegeſpitst, beneden toegerond, of iets puntig, en ſomwijlen zelfs ſcheef voorgetrokken, van eene dunleerachtige zelfſtandigheid; de rand is meestal iets onregelmatig uitgekarteld, de oppervlakte glanzig, op de witte, door middel van vergrooting zich viltig vertoonende achterzijde, tusſchen de verhevene over elkander ſtaande ribben, fijn netsgewijs geäderd; zij zijn 4 duim lang, en bijna 2 duim breed.

Ook de eenvoudig zamengeſtelde *racemi*, welke naauwelijks zoo lang zijn als de bladen,

en uit derzelver okfels, zeldzamer uit de toppen, komen, zijn overdekt met een wit, moeijelijk af te vegen dons, overgebogen, met eenige overhoekfche, korte verdeelingen, waaraan de bloemen op korte ftelen, enkel of bij paren, naast elkander gekoppeld zitten, bezet met zeer kleine, puntige *bracteën*. De onder het vruchtbeginfel geplaatfte kelk vertoont eene korte, van boven regt afgefnedene (*calix integerrimus*) buis, die even als de bloemfteeltjes viltig is. De eenbladige bloemkroon is diep vier- tot vijfdeelig, onder het vruchtbeginfel vastgegord, met lancetvormige, meestal uitgefpreide, of in de hoogte gerigte infneden. Het getal der *ftamina* is verfchillend; gewoonlijk worden er 7, 9 of 10 gevonden, die, onderling van gelijke lengte, in de hoogte gerigt zijn; de *filamenten* zijn zamengedrukt, zeer fijn behaard, in eene buis beneden aan de bloemkroon vastgehecht; de linievormige, in twee vakken verdeelde, regt op ftaande goudgele *antheren* geven aan de witte welriekende bloem een zeer fraai voorkomen. Het ovaal-langwerpig vruchtbeginfel is zijdeachtig, en bevat 5 eitjes, die tot op één na onvruchtbaar zijn. De draadvormige *ftylus* is zoo lang als de *corolla*, met een ftomp en eenigzins hoekig *ftigma*. De vrucht is iets grooter dan eene hazelnoot, droog, kogelachtig, beneden plat, en met den van een gefcheurden, platten, en ronden kelk bezet, boven daar en tegen hoekig, naar beneden gedrukt, en in het midden met een puntje van den overgebleven *ftylus*; eenhuizig, is dezelve zonder kleppen, met een re-

redelijk dik, taai, lederachtig, van buiten vuilwit, en op het gevoel zacht bekleedſel, dat van binnen met eene bijzondere, ligtbruine huid overtrokken is. Uit dit vlies gaan de voedende vaten in de noot over, en men bemerkt aldus, dat 5 tot 8 breede ſtrepen van beneden uit den grond naar boven ſtijgen, die bij de rijpheid van het zaad bijna niet meer zigtbaar zijn. Likteekens, afkomſtig van deze ſtrepen, ziet men ook nog op de binnenzijde der ſchil van de rijpe noot, die kogelvormig, van boven en beneden eenigzins plat, hard, ligt bruin, en hier en daar geſcheurd is. Een enkel zaad, dat in gedaante overeenkomt met de holte der zoo even beſchreven ſchil, zien wij omkleed met twee vliezen; het buitenſte derzelve is membraanachtig, iets bruin, en met aders doorweven; het andere zeer teeder, van eenen witten metaalglans. Het *Perispermium* is even als het zaad gevormd, amandelachtig en wit. De *Embryo* ligt ſchuins en vaak horizontaal; hij is melkwit, en maar een derde kleiner dan de breedte van het *Perispermium*. De *Cotyledonen* zijn bladaardig, rond, doch beneden hartvormig ingedrukt. Het ronde, redelijk dikke wortelſtje is van den navel afwaarts, tegen de zijde van het *Perispermium* gekeerd.

Bij elke inkerving, die ik in den bast van dezen boom deed, kwam er een doorſchijnend en helder karmijnrood vocht uit, dat eenen zwakken reuk van benzoin, en daarenboven eenen zoeten ſmaak had; na verloop van eenige uren waren deze druppels reeds lijmerig, harſtig, en hadden nu den aangenamen geur des ben-

zoins in volle mate; nogtans kunnen wij dezen, uit oude boomen voortſpruitenden harst niet tot de beste ſoort rekenen, die op *Sumatra* alleen uit de nog jong aangekweekte, 4 tot 6 jarige boomen verkregen wordt, en door zijne witte, gemarmerde kleur de voorkeur heeft boven den meer bruinen benzoin, dien men uit de oude boomen verzamelt.

Tot de familie der *Ebenaceen* is ook onze *Dioſpyros chinenſis* te brengen, welke bij den inlander onder de benaming van *Kikwee* bekend is, en waarſchijnlijk op *Java* niet te huis behoort, maar door handel en verkeer uit *China* is aangebragt. De vruchten van dezen boom zijn, na pas te zijn rijp geworden, zeer wrang, en kunnen eerst dan genoten worden, wanneer de haar eigene zamentrekkende ſtof door eene ſoort van gisting vernietigd is, waarna zij zoet worden. Eenige Chinezen hebben mij verzekerd, dat de gedroogde confituur, welke jaarlijks als *Kikwee* van *China* ingevoerd wordt, van dezen zelfden *Dioſpyros* in hun land bereid wordt.

Ook in den bast van dezen boom vinden zich ſporen van een zamentrekkend beginſel, en het hout is niet minder hard, dan dat van den benzoin-boom.

Het komt mij voor, dat deze door mij opgeſtelde ſoort wel eenige gelijkenis heeft met den *Dioſpyros Kaki* uit *Japan*, bij welken evenwel al de bloemſtelen driebloemig moeten zijn, hetgeen bij de onze ſlechts met de mannelijke bloemſtelen het geval is, zittende de vrouwelijke bloeſems enkel in de bladokſels.

Diospyros Chinensis.

D: *foliis obovatis et elliptico-oblongis baſi attenuatis ſupra ad costam ramulis petiolisque junioribus tomentoſis ſubtus pubescentibus, pedunculis femineis unifloris.*

Een takrijke, ongeveer 25 tot 30 voet hooge boom, met overhoekſche, ſchuins opſtijgende, naar boven onregelmatig verdeelde takken. De jonge rijzen zijn rond, viltig, wit geſtippeld.

De bladen verſchillen zeer van elkander, daar men er verkeerd eivormige, ovale, en zelfs ſomtijds bijna ronde, aan een' en denzelfden tak vindt; even zoo onregelmatig is ook derzelver punt; doch kan men eene ſtompe punt voor de meest eigenaardige aannemen; naar beneden loopen zij puntig uit, zijn daarbij membraanachtig, geaderd, de rand zonder eenige inſnijding, ſomwijlen gegolfd, de boven-zijde flaauw glanzig, en de beneden-zijde van eene grijs-groenachtige kleur, en zoo als reeds boven is aangemerkt, fijn behaard. Derzelver gemiddelde lengte kunnen wij ſtellen op 3½ tot 4 duim, de breedte op 2 duim. De bladſtelen zijn maar kort, eenigzins zamengedrukt, viltig, en zonder goot.

De witte bloeſems ſtaan op korte ſtelen in de okſels vooral der bovenſte bladen. Wat den kelk der mannelijke bloemen aangaat, deze is kort, vierdeelig; zijne inſneden eivormig-puntig, aangedrukt, en ciliaat. De *corolla* vertoont zich klokvormig, opgeblazen, naar bo-

ven onder den kleinen, vierdeeligen zoom naauwer, en van buiten met fijne witte haren bezet; hare insneden zijn ovaal en omgekruld. De *stamina* zijn in de *corolla* besloten, en ten getalle van zestien bij paren beneden in dezelve aangehecht; zij zijn zeer kort, en dragen linievormige, puntige, regtopstaande, in twee vakken verdeelde, en ter zijde zich openende *antheren*. In het midden der bloem is een spoor van een hoekig vruchtbeginsel, met eenen korten, schuins-puntigen *stylus*.

De beneden het vruchtbeginsel geplaatste kelk der vrouwelijke bloem is aanmerkelijk grooter, uitgespreid, en aan den beneden-kant van het vruchtbeginsel zijdeachtig; zijne bladaardige insneden vertoonen zich ovaal, van boven stomp, en aan de kanten met fijne haartjes. De *corolla* is niet zoo opgezet als bij de mannelijke bloemen, de insneden van den zoom gaan dieper naar beneden, zijn stomper, en hare zijderanden zijn naar binnen gebogen. Acht wel groote, doch onvruchtbare *stamina* zijn beneden in de *corolla* gehecht. Het kogelvormige vruchtbeginsel is vierzijdig zamengedrukt. De *stylus* priemvormig, boven in vieren gespleten, even lang als de *corolla*. De *stigmata* zijn in tweeën verdeeld, omgekruld. Ten aanzien der bes zij het genoeg alleen aan te merken, dat dezelve kogelvormig, geel, of zelfs oranjekleurig, en glad is, van de grootte van eenen kleinen oranje-appel. De kelk is bij het rijpworden der vrucht nog meer uit- en met zijn middengedeelte vast-gegroeid in eene holte beneden in de bes, welke van boven iets ingedrukt, met een klein

punt-

puntje, en met vier afloopende ſtrepen geteekend is. In het algemeen achthuizig, is het zaad, dat in elk vak beſloten is, verkeerd eivormig, zamengedrukt, kastanjebruin, glad, en met een ſappig vleesch omgeven. Het *Perispermium*, naar boven toe dunner dan beneden, is horenächtig; de groote *Embryo* heeft eene verkeerde ligging, met eivormig-puntige, bladaardige, aan elkander liggende *Cotyledonen*, en een wortcltje, dat naauwelijks langer dan de *Cotyledonen*, knodſig en ſtomp is.

Wordt de bovenſtaande boom in de lagere landen wegens de vruchten aangekweekt, de natuur heeft ook aan de hoogere bosſchen, alhoewel ſchaars, eenige plantſoorten aangewezen, welke zeer verkwikkende vruchten voortbrengen. Als een voorbeeld hiervan moge alleen mijne *Garcinia dioica* dienen, een boomgewas, dat wel eenige overeenkomst ſchijnt te hebben met de door *Rumphius* beſchrevene *Garcinia celebica* uit de natuurlijke familie der *Guttiferen*, en waarvan de vruchten eene zeer aangename zuurachtige ververſching opleveren. En wien is wel onze *Garcinia mangostana* onbekend, wier vruchten door de cultuur zoo zeer veredeld zijn, terwijl de in onze bosſchen zich bevindende moederplant niet dan wrange en oneetbare vruchten voortbrengt? De vraag is, of niet misſchien deze *Garcinia*, de *Tjurie* der *Sunda's*, door aankweeking tot dienzelfden trap van veredeling zoude te brengen zijn; en of niet welligt de wrange en harstige ſchors van dien boom tot eenig geneeskundig of huishoudelijk gebruik konde gebezigd worden?

Vermits de bloeſems van deze *Garcinia* bijzonderheden toonen, geheel van alle overige ſoorten afwijkende, zal eene korte beſchrijving, die zich vooral tot de, voor de voortteling dienende, deelen bepaalt, hier niet te onpas hare plaats vinden.

Garcinia dioica

G: *dioica; foliis lanceolatis, floribus confertis.*

De ſtam dezes ſchoonen booms is regtopſtaande, wel tot 35 voet hoog, met eene onevene, in de lengte gegroefde, vuilbruine ſchors. Na de evengemelde hoogte bereikt te hebben, verdeelt hij zich in onderſcheidene dikke takken, die wederom gearmd verdeeld zijnde, eene langwerpige kroon vormen. De ſchors der jongere takken is donkerbruin, redelijk glad, doch in de lengte met fijne reten. De bladen ſtaan tegen over elkander, op korte, halfronde, iets gedraaide ſtelen, en zijn lancetvormig, op beide zijden glad, zeer fijn en zeer eenvoudig geäderd, van dunne lederachtige zelfſtandigheid, boven puntig, ook wel met eene ſtompe voorgetrokkene ſpits, van achteren puntig uitloopend, zonder eenige inſneden, op de bovenzijde glanzig, op de benedenzijde ligter groen; volwaſſen zijn dezelve 4½ duim lang en 1¾ duim breed. De kort geſteelde, bleek-gele bloemen zitten aan de jonge rijsjes in de bladokſels, en komen zeldzamer uit de andere, reeds van bladen beroofde takken voort, zijnde de vrouwelijke

en

en mannelijke bloemen door onderſcheidene boomen van elkander afgezonderd.

Mannelijke bloemen.

De kelk: vierbladig; de blaadjes rond en concaaf.

De bloemkroon: vierbladig; de blaadjes ovaal, concaaf, lederachtig, met eenen ſtompen dikken nagel.

De ſtamina: zeer talrijk en kort; ſtompe, iets hoekige *antheren* zitten op zeer korte *filamenten*, waarmede de convexe vruchtbodem bedekt is.

Vrouwelijke bloemen.

Kelk en *corolla:* wijken van die der mannelijke bloem niet af.

De ſtamina: ten getalle van 10—12, beneden het vruchtbeginſel aangehecht; de ſtompe, onvolkomene *antheren* ſtaan op iets langere *filamenten*, dan die der mannelijke bloemen.

Het pistil: het *germen* is kogelrond, geſtreept, met een in vele takjes verdeeld *ſtigma*, zonder *ſtylus*.

De vrucht: eene kogelronde, van boven met eene holte, en beneden met den kelk voorziene, gladde, 6—10 huizige bes, waarvan de uitwendige ſchil uit een tamelijk week, lederachtig zamenſtel beſtaat.

Het zaad: in elk vak een ovaal, zamengedrukt zaad, in eene weeke *pulpa* beſloten.

ten. Het uitwendige bekleedsel taai en vezelachtig, het inwendige vliezig, van ligtbruine kleur. Het *Perispermium* is door de indrukking van het buitenste bekleedsel in overdwarsche rigting gereept, amandelaardig; de *Embryo* linievormig, gebogen, in verkeerde stelling, de geheele lengte van het *Perispermium* doorloopend.

Nog onlangs kwam het mij voor, dat onder de *Guttiferen* ook de twee door mij opgegevene geslachten van *Hornschuchia* en *Dipterocarpus* zouden moeten gerangschikt worden. Aan het eerste dier *genera* behoort evenwel eene plaats te worden ingeruimd bij de *Salicarien* in de nabijheid van *Lagerstroemia*, en de benaming veranderd te worden, aangezien men nog niet lang geleden een geslacht uit *Brazilie* reeds dien naam heeft gegeven, weshalve ik denzelven hiermede verander in *Cratoxylum*. Wat den *Dipterocarpus* aangaat, zoo zal deze met meer regt geplaatst worden bij de *Ochneën*, dan wel bij de *Guttiferen*.

Zoowel het nut, dat wij misschien van beide deze plantsoorten kunnen trekken, als ook het fraaije voorkomen van dezelve, spoort mij aan dezelve nader aantehalen, niettegenstaande reeds hare kenmerken in den Catalogus van 's lands plantentuin te *Buitenzorg* aangeteekend zijn.

In den roodbruinen, opgescheurden bast van den *Cratoxylum* is namelijk in geringe mate dezelfde zamentrekkende zelfstandigheid, waardoor

door eenige der *Salicarien* als de Urine bevorderende middelen in aanmerking komen, en andere van meer zamentrekkenden aard heilzaam zijn geworden in verouderde *Diarrheën*, terwijl deze tonieke en zamentrekkende eigenſchap nog duidelijker blijkt uit haar uitwendig gebruik op de daarmede in aanraking gebragte ſpieren en bloedvaten. Ook in onze *Lawſonia inermis* vertoont zich dezelfde eigenſchap, welke tevens vereenigd is met eene bruinroode verwſtof, zoo dat vele inboorlingen de nagels aan handen en voeten daarmede voor langen tijd eene bruin-roode kleur weten te geven, door dezelve te beſmeren met de fijn gekwetſte bladen van de *Patjar mera* of de *Lawſonia inermis*, vermengd met iets *Gambier* en *Arang*.

Vereenigen zich met dit zamentrekkend beginſel, waarvan wij in deze geheele familie ſporen aantreffen, daarenboven aromatieke eigenſchappen, zoo mag men zich te meer van eene zoodanige vereeniging gewigtige geneeskundige uitwerkſels beloven. Dit is het geval met eene ſoort van het door *Forſter* beſchreven *genus* van *Aeronychia*; dat, door den zoon van *Linnaeus* verworpen, welligt niet te onregt door mij als zelfſtandig aangemerkt wordt, als niet kunnende geteld worden tot de *Lawſonien* of tot eenig ander geſlacht der *Salicarien*. Aangename, aromatiek-bittere, en maar weinig zamentrekkende eigenſchappen openbaren zich bijna in alle deelen van dezen ſtruik, en bijzonder in zijne beſſen, die denzelven waardig maken, diemaangaande nader onderzocht te worden.

Wij

Wij keeren echter terug tot onzen *Cratoxylum*, den *Maron* der bergbewoners, en merken bij denzelven in het voorbijgaan nog aan, dat men zijne houtskolen bij voorkeur in de ſmederijen gebruikt, als redelijk hard zijnde, en weinig afgevende, niettegenſtaande de verkoling van het hout hier over het algemeen op de ſlordigſte wijze ten uitvoer gebragt wordt.

Tot de voornaamſte kenmerken van dit geſlacht behooren de navolgende:

Cratoxylum.

Calix: 5 *partitus.*
Corolla: 5 *petala.*
Stamina: *numeroſa, baſi connata in tres phalanges.*
Germen: *trigonum, ſtyli tres; ſtigmata oblonga.*
Capſula: *elliptica, trilocularis, trivalvis; receptaculum columnare triquetrum.*
Semina: *plura, compreſſa, ſuperne arillata, receptaculo imbricatim affixa. Perispermium nullum. Embryo rectus; radicula longa, infera.*

Mijne aanteekeningen behelzen omtrent dezen boom, welken ik naar den ijverigen kruidkundigen *Hornschuch* den triviaalnaam *Cratoxylum Hornschuchii* heb gegeven, de volgende bijzonderheden.

De niet dikke, ronde, redelijk gladde ſtam verſchaft den *Sunda's* een zoo hard hout, dat het-

hetzelve voor eene der beste ſoorten tot vervaardiging van rijstblokken gehouden wordt.

De *takken:* hebben eenen geelbruinen bast, en afſtaande, decusſaat geplaatſte rijzen.

De *bladen:* hebben dezelfde plaatſing als de jonge rijzen, en ſtaan op zeer korte bladſtelen, zijn langwerpig-lancetvormig, toegeſpitst, laurieraardig, glanzig; derzelver opwaarts gerigte kanten zijn iets uitgekarteld (*marginibus ſub-eroſis*), en de middenribbe der jonge bladen is ſomtijds iets vleeschkleurig.

De *bloemtroſſen:* in de okſels der bovenſte bladen, vormen te zamen beſchouwd eene lange *panicula*, aan welke de kortgeſteelde bloemen bij hoopjes naast elkander zitten.

De *bloemen:* donker rozenkleurig, hebben eenen kelk, die onder het zaadhuis zitten blijft, welks ſtompe inſneden iets korter zijn dan de verkeerd eivormige, niet afvallende, maar ſlechts verwelkende bloembladen. Een aanzienlijk getal van priemvormige, uiteengeſpreide *filamenta* vormen beneden drie bundels, en hebben kleine bijna ronde *antheren*, die zich in twee vakken openen. Het oblonge, driekantige vruchtbeginſel eindigt in drie van een geſpreide, zittende blijvende *ſtyli*, elk met een oblong *ſtigma*. Het zaadhuis van eene langwerpige gedaante, is driehoekig, driehuizig, met drie kleppen, welke boven aan de punt openſpringen. De membraanachtige tusſchenſchotten, in het mid-

midden van de kleppen zittende, hangen beneden even vast aan den driehoekigen, gegroefden vruchtbodem, die even als een pilaar het midden van het zaadhuis beſlaat, en waaraan beneden in elk vak onderſcheidene langwerpige, zamengedrukte, naar boven gevleugelde zaden over elkander gehecht zijn. In dit zaad is geen *Perispermium* aanwezig; de *Embryo* van langwerpige gedaante is bijna regt, melkwit, met kleine ſtompe *Cotyledonen*, en eenen, naar beneden gerigten, langen, naar onder toe verdikten wortel.

Onder de geboomten is de *Palaglar* zonder tegenſpraak een der ſchoonſte op *Java*. Ik heb zijne tot de voortteling benoodigde werktuigen het eerst waargenomen op de gemiddelde hoogten van den *Salak*; waar dezelve, benevens den *Kimerak* of *Kipoetrie*, de *Cedrela febrifuga*, en eenige andere boomſoorten, zijne kruin verre boven de overige boomen verheft. Ik was verbaasd, toen mijne oogen voor de eerſte maal de reusachtige gedaante des *Palaglars* aanſchouwden; als niet zeldzaam tot de hoogte groeijende van boven de 160 voet, en tot den omvang van 10 voet. Als een pilaar rijst de *kolosſale* ſtam opwaarts, en breidt zich alleen boven uit in eene luchtige kroon, uit ſtevige takken beſtaande, welke verſierd zijn met groote costate bladen, en met bloeſems, wier ſchoon voorkomen geheel beantwoordt aan den liefelijken geur, welken zij uitwaſemen.

Uit de izabelkleurige, met ronde, vlakke, witachtige wratten overdekte en redelijk dikke ſchors, vloeit door inſneden een balſem, welke in

in de lucht tot eene dikke, ſmerige, gekorrelde, terpentijnachtige maſſa verdikt, waarvan de reuk wel eenigzins niet dien van de *Copaive* balſem overeenkomt; ook het vaste hout is met deze harst-aetherieke deelen doordrongen. Het laatſte dient tot bouwſtof; tot het kolen-branden beveelt het zich bijzonder aan, en zoude tevens wegens zijnen harstachtigen aard tot de bereiding van teer in aanmerking kunnen komen. De bewoners van ons gebergte weten van dezen balſem geen ander nut te trekken, dan tot het maken van flambouwen, door groote bladen daarmede te beſmeren, welke vervolgens zamengerold hun tot fakkels dienen. Deze balſem wordt in *alcohol* volkomen en zeer ſchielijk opgelost, en verſpreidt bij het verbranden eenen niet onaangenamen reuk.

De *Dipterocarpus trinervis* heeft mij gediend, om naar denzelven die karakters aantegeven, waardoor zich dit geſlacht van alle overige onderſcheidt. Zij zijn de volgende:

Dipterocarpus.

Calix: campanulatus, limbo quinquefido, inaequali; laciniis duabus majoribus oppoſitis, demum elongato-ligulatis.
Corolla: petala quinque, inferne coalita.
Stamina: filamenta numeroſa, duplici ſerie ſquamulis membranaceis inposita. Antherae aristatae, cuspidatae.
Piſtillum. germen ſeſſile; ſtylus subulatus.
Pericarpium: nux coriacea, ovata, unilocularis, evalvis.

Semen: unicum. Perispermium nullum. Embryo inverſus. Cotyledones contortuplicatae. Radicula ſupera.

De beide ſoorten, welke ik tot dus verre van dit *genus* heb ontdekt, wijken van elkander af, voornamelijk in de gedaante van de groote vleugels der vruchten, en daarin, dat de botten van de eene ſoort lang behaard, van de andere daarentegen glad zijn. Voor het overige verſchillen zij weinig van elkander, en beide ſoorten hebben ovaal-langwerpige bladen, die van boven in eene punt eindigen, welke daarenboven geribd-plicaat zijn, en eenvoudige, in de oksels der bovenſte bladen ſtaande *racemi* voortbrengen. De navolgende kenteekenen zullen tot hare onderſcheiding voldoende zijn:

DIPTEROCARPUS RETUSUS.

D. *calicis laciniis duabus majoribus ligulatis retuſis reticulato-nervoſis, racemis axillaribus gemmisque pilosis.*

DIPTEROCARPUS TRINERVIS.

D. *laciniis calicis duabus ligulatis obtuſis obtecto-venoſis; racemis axillaribus pubescentibus; gemmis glabris.*

De *takken:* zijn, nog jong zijnde, rond, donkerbruin, met witte ſtippen; door het afvallen der *ſtipulae* zijn zij ringsgewijze geſtreept, en door dat der bladen blijven aan dezelve likteekens terug.

De

De *bladen:* ſtaan overhoeks, op half ronde, vlak uitgeſleufde, omtrent drie duim lange bladſtelen. Dezelve zijn laurieraardig, broos, met beneden gladde randen, die naar boven vlak uitgerand zijn; op de keerzijde komen de regelmatig geplaatſte ribben ſterk vooruit; derzelver gewone lengte is van 10 tot 11 duim, terwijl zij van 6 tot 6½ duim breed zijn.

De *bloemen:* vormen door middel van korte, ronde ſtelen, welke ten getalle van 5 tot 8 overhoeks aan eenen heên en weder gebogenen bloemſteel zijn geheecht, eenen eenvoudigen *racemus;* deze algemeene bloemſteel is rond, overgebogen, en overdekt met een fijn, geelachtig dons. Opmerkenswaardig is de verandering van gedaante, waaraan de kelk bij het rijp worden der vrucht onderhevig is. Hij ſtaat eigenlijk onder de vrucht, maar aangezien zijn grootste gedeelte zich boven het *piſtil* ontvouwt, en na de bevruchting met hetzelve aaneengroeit, kan hij ook voor *ſemiſuperus* gehouden worden. Deze kelk dan, die tijdens het bloeijen izabelkleurig, van buiten fijn behaard, en van binnen zijdeachtig was, wiens groote inſneden toen maar 1½ duim lang en nog geen derde gedeelte van een duim breed waren, verliest allengskens zijn uitwendig behaarſel, en terwijl zijn buikachtig gedeelte met het meer en meer zich uitzettend *ovarium* ineenvloeit, groeijen voornamelijk de gemelde lange inſneden

bladaardig voort; vijf nerven, van welke drie doorloopen, beginnen zich met de netsgewijze vaten meer en meer te ontwikkelen; de kleur der daarin afgescheidene sappen gaat, na onderscheidene lichtroode tinten, eindelijk over tot het roodbruine, hetgeen de kleur is van den kelk aan de rijpe vrucht, wiens regt opstaande vleugels in dien staat de lengte hebben van 8 duim, en de breedte van 1½ duim.

De langwerpige, eenigzins scheeve, en van boven stompe bloembladen zijn zonder nagel onder het *germen* gehecht; van redelijk dikke zelfstandigheid zijnde, hangen zij beneden op eene zoodanige wijze aan elkander, dat de eene zijde van het eene blad door die van het andere bedekt is, terwijl zij van boven in eene scheeve, iets verdraaide rigting overgebogen zijn; door eene breede, lichtpaarse streep, die in de lengte zijdewaarts over deze witte, 2¼ duim lange en ⅔ duim breede bloembladen heênloopt, verkrijgt de bloem een buitengemeen fraai aanzien.

De talrijke *filamenten* komen buiten de *corolla* niet te voorschijn; zij zijn van boven zeer puntig en iets gebogen, beneden zamengedrukt, en op twee rijen van kleine, digt om het vruchtbeginsel geplaatste schubbetjes ingeplant. De vakken der *antheren* zijn van elkander afgescheiden, en openen zich zijdewaarts.

Het vruchtbeginsel is ovaat-bolachtig, fijn behaard, en de *stylus* reikt niet verre boven de *stamina*, en draagt een simpel *stigma*.

De

De noot is, zoo als reeds gezegd is, bijna geheel door den kelk omkleed; dezelve is ovaal, van boven met een puntje; bijna houtachtig, is dezelve overdekt met benedenwaarts gerigte, geelbruine haren; doch van binnen is deze houtachtige ſchil glad, en omſluit naauwkeurig den *Embryo*. Deze laatſte heeft de gedaante der noot, met die uitzondering, dat hij hoofdzakelijk aan zijne *baſis* ſterk gegroefd is. Het uitwendige zaadvlies, dat den *Embryo* omgeeft, is papierachtig, zwartbruin, en glinſterend; het daarop volgende is daarentegen veel dunner, van lichtbruine kleur, en vloeit zoo innig met de *Cotyledonen* in een, dat dezelve daardoor als gemarmerd voorkomen, en vermits dit vlies in al zijne kronkels indringt, mag ook de oorſprong van de harstachtige, naar *Copaive* balſem riekende deelen, waarmede de geheele *Embryo* vervuld is, toegeſchreven worden aan eene afscheiding door dit vlies. Genoeg, zoodra de kieming aanvangt, en dezelve door licht, warmte en vochtigheid genoegzaam begunſtigd wordt, begint het kleine, ronde, boven verkeerd geplaatſte, puntige worteleinde zich te verlengen, waarmede allengskens de blaadjes naar boven worden getrokken. Deze uitrekking van het jonge plantje heeft tevens ten gevolge, dat de bovenſte einden der *Cotyledonen* als twee linievormige, halfronde ſtrengen opwaarts getrokken worden, welke laatſte het plantje in zijnen teederen ouderdom het voedſel toebrengen uit het overſchot der teruggeblevene *Cotyledonen*, hetwelk bij verre na het grootſte gedeelte uitmaakt. De ſteel van deze pas ontluikende

plant is rond en ruig, zijne bladjes lancetvormig, zamengevouwen, geribd, en ruigharig.

Toen ik de zoo beſchreven boomen het eerst liet omkappen, beloofde ik mij van dezelve tevens eenen rijken oogst van paraſitiſche gewasſen, doch vondt mij te dien opzigte geheel en al bedrogen. Niet voor dat de *Dipterocarpi* eenen zekeren ouderdom bereikt hebben, na dat de aandrang der ſappen naar den ſplint en de ſchors vermindert, en de eigenaardige affcheiding der vochten in deze deelen bijna heeft opgehouden, ſchijnen zij geſchikt te zijn, om ſoortgelijke gewasſen optevoeden. De meeste der overige boomen zijn daarentegen bedekt met vele *Paraſieten*, die dikwijls vereenigd met andere klimmende plantſoorten, de ſchoonſte guirlandes vertoonen, prijkende met de ſierlijkſte bloeſems.

Tot de eerſte ſoort van gewasſen, die bij voorkeur op boomen huisvesten, kunnen wij voor *Java* eenige honderden ſoorten van *Orchideën* rekenen, benevens vele *Varens*, *Loranthen*, *Aralien* enz., die dan met de menigte aan de boomen opklimmende *Bignonien*, *Ciſſi*, *Contorten*, *Apocyneën*, *Aſclepiadeën*, *Cucurbitaceën* enz. het veelkleurigſte tafereel vertoonen. Ik zoude te wijdloopig worden, door al de gewasſen hier te beſchrijven, welke ik van dien aard op den *Salak* heb waargenomen, en zal om die reden mij alleen tot eenige van de *Paraſieten* bepalen, die tevens, zooveel ik heb kunnen nagaan, nog onbekend gebleven zijn. Hiermede zal ik dan deze verhandeling eindigen, en de eigenlijke klim-

klimmers, waardoor de toegang der bosſchen ons ſomwijlen zoo ongemeen moeijelijk gemaakt wordt, in een nader verſlag over dit zoo plantrijk gebergte, bekend maken.

Het is waar, dat mij ten opzigte der eigenſchappen van de meeste der thans te verhandelen planten niets belangrijks is bekend geworden; maar even min is het bewezen, dat zij geheel van nut zouden ontbloot zijn, zoo dat het niet dan raadzaam zijn kan, dezelve door beſchrijving aan de vergetelheid te onttrekken. Zoo veel alleen weet ik van de *Loranthen* te zeggen, dat hunne ſchors iets zamentrekkend is, en dat de besſen van eenige ſoorten door de inlanders raauw gegeten worden, alhoewel derzelver ſchil eenen wrangen ſmaak heeft, en het zaad van eene taaije, kleverige ſtof omgeven is, die hetzelve oneetbaar maakt, zoo dat niets dan het meer uitwendige, gelij-achtige, iets zoete vocht de tong onzer inlanders, bij het genot dezer besſen, ten prikkel dienen kan.

Alle *Loranthen* zijn paraſietisch; eenige houden zich ſlechts op bepaalde plantſoorten op, en worden alleen maar op zekere hoogten van het gebergte gevonden, waartegen het grootſte gedeelte dienaangaande minder kiesch is, zoowel wat de ſtandplaats als de ligging aangaat, waar dezelve voorkomen. In de plaats van eenen kelk, is het vruchtbeginſel bij dit geſlacht van boven ſlechts omzoomd met eenen gewoonlijk iets verhevenen rand; de dunne buis der *corolla* eindigt in eenige ſmalle diepe inſneden, wier getal bij de onderſcheidene ſoorten niet altijd hetzelfde is, maar meestal met dat der *ſtamina*

overeenstemt, die onder deze insneden in de buis der *corolla* vast zitten. De bes bevat maar één zaad, en wordt wegens hare zoete, slijmachtige zelfstandigheid gretig door de vogels gezocht; de meer taaije stof nogtans, die geheel onoplosbaar is in de darmvochten, beveiligt het zaad tegen de anders onvermijdelijke nadeelige inwerking van de spijsvertering, en geheel niet aangedaan door dezelve, blijft het hangen aan de boomen, en groeit met dezelve weldra zoo innig in een, dat beide maar een enkel gewas schijnen te zijn. Daarom geven onze inlanders aan deze planten ook de benaming van *tay boerong* (vogeldrek), of ook *Mengando*, dat zoo veel beteekent als *Parasiet*. Zie hier dan de beschrijving van acht onderscheidene soorten van *Mengando*, bij welke ik nog die van den *Loranthus pentandrus* zoude kunnen voegen, indien deze niet reeds bekend was.

Loranthus albidus.

L. pedunculis confertis, floribus glomeratis albidis, foliis petiolatis ovato-oblongis coriaceis.

Even als andere *Loranthen* is ook bij dezen, die bij de *Sunda's Mengando ketjibong* genoemd wordt, de tronk in zoo onregelmatig door elkander loopende rijzen verdeeld, dat zijne rigting moeijelijk kan bepaald worden. De voorjarige *rijzen* zijn rond, lichtgrijs, glad, en ter plaatse, waar de bloemen zitten, of de bladen aangehecht zijn, knoestig; de jon-

jongere *rijzen* daarentegen zijn meer zamengedrukt, bruinachtig grijs.

De *bladen* ſtaan op vlakronde, uitgeſleufde, eenen halven duim lange bladſtelen; zij zijn ovaat-langwerpig, gedeeltelijk lancetvormig, van boven puntig, zeer glad, met weinige aders doortrokken, en van 3 tot 3½ duim lang, en 1¼ duim breed.

De *bloemſtelen* zijn niet veel langer dan die der bladen, iets zamengedrukt, ten getalle van 3 tot 6 ter plaatſe van de afgevallene bladen of rijzen bij een vergaderd, en aan hunne *baſis* voorzien met vele zeer kleine puntige ſchubbetjes.

De *bloemen* ſtaan boven op den bloemſteel, en komen te voorſchijn uit eenen knop van eene menigte opeengehoopte *bracteën*, van welke de naar buiten geplaatſte ovaat-puntig en concaaf, de ter zijde van den kelk of meer naar binnen ſtaande langwerpig en gekield zijn. De buis der *corolla* is, zonder de inſneden gerekend, 1½ duim lang, gebogen, in het midden opgeblazen, met zes linievormige, ¼ duim lange, ſcheef nederwaarts gebogene, paarſche inſneden, van dikkere membraanachtige zelfſtandigheid dan die van de buis. De zes *filamenten* ſtaan op deze inſneden, die zij in lengte evenaren; dezelve zijn eenigzins overgebogen, zamengedrukt, en dragen boven aan de binnenzijde de langwerpige gele *antheren*, terwijl zij naar beneden ſtreepsgewijze in de buis der *corolla* afloopen, en, even boven de inplanting van dezelve in den kelk, als zes iets vooruitſtekende knopjes ophouden. Het vruchtbeginſel is van boven vlak

en oranje-kleurig. De *stylus* draadvormig, in zijn midden verdikt, naauwelijks korter dan de *corolla*, met een knopvormig, oranje-verwig *stigma*.

Loranthus atro-purpureus.

L. *racemis axillaribus confertis, floribus tetrandris, pistillo staminibusque atro-purpureis, foliis oppositis ovalibus subtus pruinosis.*

De *rijzen* van dezen *Mengando taij boerong* hangen in eenen boog van boven de boomen af, zijn rond, lichtbruin, en op het gevoel door kleine bruine stipjes iets ruw.

De *bladen* zitten aan korte, ronde, iets uitgesleufde stelen; zij zijn glad, geäderd, van 4 tot 4½ duim lang, en bijna 2 duim breed.

Aan elk der in de oksels der bladen ten getalle van 3 tot 5 gewoonlijk geplaatste korte *racemi*, vindt men van 5 tot 8 bloemen op korte stelen, en onder het vruchtbeginsel derzelve, eene kleine, aangedrukte, stompe, roestkleurige *bractea*. De rand van den kelk is naauwelijks zigtbaar. De buis der *corolla* is beneden dikker, naar boven toe gebogen, in de bogt opengespleten, vuilwit van kleur, met vier naar eene zijde teruggebogene, smalle insneden. De gekleurde *filamenten* zijn draadvormig, zamengedrukt, iets korter dan de draadvormige *stylus*, die gebogen, en met een knopvormig donker-purperkleurig, van boven ingedrukt *stigma* bekroond is. De langwerpige bes is van boven vlak, en opent zich aldaar, wanneer

zij

zij gedrukt wordt, door een klepje. Het zaad is insgelijks paars, langwerpig-hoekig, van boven met vier tandjes, beneden puntig; het bolachtige worteltje is naar boven gekeerd.

LORANTHUS GEMMIFLORUS.

L. *gemmis ſolitariis multifloris, foliis petiolatis oppoſitis ovatis l: ovalibus coriaceis, racemis junioribus tetragonis.*

Wij vinden dit gewas in de bergachtige ſtreken; de *takken* zijn rond, glad, bruinachtig; doch de jonge en voornamelijk de bloemdragende rijzen vierkant.

De *bladen* hebben ronde, onder derzelver inplanting iets geſleufde, van 1 tot 1½ duim lange blad-ſtelen; van parkementachtige zelfſtandigheid zijnde, zijn zij aan weêrzijde glad, eenvoudig geaderd, van 3 tot 4 duim lang, en bijna 2 duim breed.

De bloeſems komen uit enkele, in de bladokſels zittende *gemmen*, die uit eene menigte, *imbricaat* over elkander gevoegde concave blaadjes zamengeſteld zijn, en van welke de benedenſte blaadjes kleiner en ovaal-puntig zijn, terwijl de andere eene meer ovale gedaante hebben, en ook grooter zijn. De algemeene vruchtbodem (*receptaculum*) is vlak, en naakt; op denzelven ſtaat eene menigte bloeſems in de gedaante van eenen kwast bij elkander. Geen rand van eenen kelk is merkbaar; de *tubus* der *corolla* is zeer dun, linie-vormig, en van lichtgele kleur; de zes priem-vormige inſneden zijn nedergebogen en karmijn-rood, welke

kleur

kleur ook aan de haar-vormige *filamenta* eigen is. De *stylus* is iets korter dan de *corolla*, haar-vormig, met een puntig *stigma*. De kogelvormige besjen zijn niet veel grooter dan eene erwt, glad, van boven ingedrukt, op korte zamengedrukte steeltjes staande; het zaad is mede kogel-vormig.

Loranthus venosus.

L. racemis axillaribus confertis, floribus pentandris, foliis petiolatis oppositis alternisve oblongis coriaceis subtus subsanguineo-venosis.

Deze *Loranthus* komt in de nabijheid van *Buitenzorg* voor, en heeft veel overeenkomst met den *Loranthus pentandrus*; de dikkere zelfstandigheid der bladen, die meest tegen elkander staan, laten denzelven nogtans gemakkelijk onderscheiden. Zijne loten zijn zeer veritrooid, rond, aschkleurig, en bruin gestippeld. De omtrek der bladen is zeer verschillend; veelal langwerpig, en van boven stomp en beneden puntig, zijn echter verkeerd ei-vormige en bijna ovale niet zeldzaam. Derzelver bovenzijde is flaauw-glanzig, en op de keerzijde zijn de middenrib en de aderen bij de volwassen bladen meestal bloed-rood; zij zijn van 4 tot 4½ duim lang, en van 1¾ tot over 2 duim breed. De bladstelen zijn niet langer dan ½ duim, bijna rond, op de bovenzijde vlak, en van onderen aan de *basis* somtijds karmijn-rood. De *racemi* zijn ruim dubbel zoo lang als de bladstelen; de bloemen kort gesteeld,

en

en zoowel deze ſtelen, als eene kleine, ſtompe, ei-vormige, onder het cylindrieke vruchtbeginſel aangedrukte *bractea* zijn benevens de beneden buikige *corolla* witachtig bepoederd. De rand van den kelk is gekorven, en de vijf diepe inſneden der *corolla* overgebogen en zwavel-kleurig. De *ſtamina* hebben de lengte dezer inſneden, zijn licht-geel, draadvormig, om den *ſtylus* vergaderd, van welken het kogel-vormig *ſtigma* even over dezelve uitſteekt. De bes is eivormig-oblong, van boven met den kelkzoom bezet, en overdekt met een grijs poeder; hare ſchil is lederachtig, en bevat in een taai ſlijm een ovaat-langwerpig zaad, dat aan zijn boveneinde vijf tandjes heeft. Ontdoet men het zaad van dezen *glutineuſen* rok, zoo komt het *Perispermium* en de ſtompe wortel van den *Embryo* te voorſchijn. Het *Perispermium* is eivormig, wit, ſlijmig, en omſluit ſlechts het *Cotyledon* van den *Embryo*, maar niet zijn worteltje, dat vrij naar boven ſtaat. De *Embryo* ſtaat verkeerd, is $\frac{1}{3}$ korter dan het *Perispermium*, knodsvormig, met het puntig *Cotyledon* naar beneden gerigt.

Loranthus sphaerocarpus.

L. *racemis axillaribus ſolitariis geminisve; foliis breviter petiolatis ovato-oblongis coriaceis; baccis globosis.*

Deze *Paraſiet* wordt ook bij *Buitenzorg* gevonden. Zijne loten zijn rond, lichtbruin, verheven geſtippeld, aan de inhechting der

blad-

bladstelen iets opgezet. De bladen zitten op korte, ronde bladstelen zonder sleuf; zij eindigen van boven in eene stompe punt, zijn stevig, glad, op de bovenzijde eenvoudig geaderd, op de keerzijde zonder aders, van 3½ tot 4 duim lang, en gewoonlijk 1½ duim breed. De kort gesteelde bloemen zitten meest over elkander aan de niet vertakte *racemi*, welke niet geheel zoo lang zijn als de bladen. Onder het eivormige vruchtbeginsel ontwaart men drie kleine stompe *bracteën* De bleek groene *corolla* is, voor dat zij open gaat, naar beneden toe opgeblazen, naar boven hoekig, en onder den zoom zamengetrokken; hare zes smalle insneden zijn iets omgekruld, en aan de punt karmijn-rood. De zes *stamina* zijn tegen elkander gebogen, niet korter dan de insneden der *corolla;* de draad-vormige *stylus* verheft iets boven de *antheren* een knopvormig, van boven vlak, en met kliertjes bezet *stigma.* De bes is geheel glad, en terwijl zij van boven eenen kleinen rand en navel heeft, die omgord is met eenen bruinen ring, te midden van welken een puntje uitsteekt, is zij beneden met de bovengemelde *bracteën* bezet. Het zaad is ovaat, met zes afloopende strepen geteekend, en de knods-vormige *Embryo* ligt verkeerd, met den kogel-vormigen wortel naar boven gekeerd, in het vleeschaatdige *Perispermium.*

Loranthus avenis.

L. *pedunculis confertis bifloris; foliis oppositis lanceolatis aveniis; baccis ovalibus.*

Ik heb deze nieuwe soort slechts een maal

op

op de *Laurus microphylla* aangetroffen, eenen ſtruik, die op eene hoogte van ongeveer 4000 voet het weelderigst groeit. De loten zijn heên en weder gebogen, rond, lichtgraauw, en knoeſtig, waar de bladen aangehecht zijn. Deze zijn lederachtig, van boven met eene ſtompe punt, beneden iets puntig, geheel glad, zonder aders, op de bovenzijde glanzig, tot 2 duim lang en ¾ duim breed. De in de okſels der bladen ſtaande bloemſtelen zijn korter dan de bladen. De bloem nog onbekend. Boven op de ovale, gladde, oranjegele bes ziet men eenen ingedrukten navel, met een puntig overſchot van den *ſtylus*, en onder de bes eenige driekantige *bracteën* Het ovale, geſtreepte zaad is omgeven met een lijmig vleesch.

Loranthus lepidotus.

L. *racemis axillaribus confertis; floribus tetrandris, foliis petiolatis ovalibus ſubtus ferrugineo-lepidotis.*

Hij valt ſlechts op eenige boomen, en onder andere op eene nog niet bekende eikſoort, de *Quercus glaberrima*, op de toppen des *Salaks*, en op die van andere onzer hooge bergen. Zijn ſteel is zeer rijk in takken, die in geheele bundels naar beneden hangen; dezelve zijn rond, grijsachtig bruin, en met fijne wratjes overdekt; daarentegen zijn de jonge rijzen donker roestkleurig. De kort geſteelde bladen zijn lederachtig, geäderd, op de bovenzijde wit gepoederd, 2½ duim lang en bijna een duim breed, ſtaan-

de

de dezelve bijna vlak over elkander. De korte onverdeelde *racemi* worden in de okfels der bovenfte bladen gepaard aangetroffen, en in de meer beneden aan de takken zittende bladen zijn dezelve talrijker bijeenverzameld; zoowel de algemeene bloemfteel, als de zeer korte ftelen, aan welke de bloemen zitten, als mede de kelk, en de, onder denzelven gehechte, zeer kleine, eivormige *bracteae*, zijn roestkleurig. Dezelfde kleur heeft ook de lange, iets overgebogene buis der *corolla*, die aan de eene zijde opengefpleten is. De vier linievormige infneden zijn kort, naar eene zijde teruggebogen, en niet veel langer dan de draadvormige *filamenten* met hunne oblonge, van achter paarskleurige *antheren*. De *ftylus* is zoo lang als de *corolla*, draadvormig, donker karmijn-rood, met een dusdanig gekleurd knodfig *ftigma*. De bes heeft eene verkeerd eivormige gedaante, en is geheel roestkleurig.

Loranthus fuscus.

L. *pedunculis axillaribus fubbifidis, pedicellis unifloris, floribus tetrandris, foliis petiolatis obovatis, junioribus ellipticis.*

Ook deze *Loranthus* wordt alleen in ons hoog gebergte aangetroffen. Hij heeft op verre na niet het fraaije voorkomen van de vooraf befchrevene foort, maar een fomber aanzien, veroorzaakt door het vuile en geheel niet levendige groen zijner bladen. Ook zijne loten zijn overhangend, rond, zwart-bruin, geel geftippeld. De bladen ftaan over elkander op korte,

korte, bijna ronde, ongeſleufde bladſtelen; zij zijn lederachtig, en tot op de middenrib, welke op de keerzijde vooruit ſteekt, zonder merkelijk vooruitkomende aders; de gewone lengte van dezelve is 1½ duim, en hunne breedte weinig meer dan 1½ duim. De bijna altijd gevorkte bloemſtelen zijn korter dan die der bladen, en even als de bloemknoppen roodbruin, terwijl de geopende bloemen geelachtig zijn. Bij deze valt verder niets aantemerken, dan dat de rand van den kelk onder de *corolla* zamengetrokken is; en dat de buis der *corolla* ſlechts kort, cijlindriek, en aan de eene zijde van een geſpleten is, zijnde de vier korte inſneden niet overgebogen, maar naar de eene zijde opwaarts gerigt. De bevruchtende deelen zijn donker purperkleurig; de *ſtamina* ſtaan in eenen halven cirkel om den draad-vormigen *ſtylus*, zonder dat beiden boven de inſneden van de *corolla* uitſteken. Het *ſtigma* is kogel-vormig, en de vrucht obovaat.

Ik zal dan nog laatſtelijk eenige van die plantſoorten beſchrijven, die, even als de *Loranthen*, op andere gewasſen woekeren, en mij tot dat einde ſlechts tot eenige bepalen, die, zoo als ik vermeen, zich tot dus verre aan het botaniſch onderzoek onttrokken hebben. Tot deze behooren dan ook ſommige *Bignonien*, en ik merke in het voorbijgaan bij dezelve alleen op, dat de botaniſche merkteekenen der onderſcheidene *genera* uit de natuurlijke familie der *Bignoniaceen* ons nog niet genoegzaam bekend zijn, en dat vele ſoorten, welke tot een en hetzelfde *genus* worden gerangſchikt, ſomwijlen zoo zeer van elkander

verschillen, dat eene hervorming van deze familie ten hoogste noodzakelijk wordt. Misschien zal ook het gezegde op de hier te beschrijven *Bignonien* betrekking hebben.

Bignonia angustifolia.

B. *foliis infimis oppositis, summis fasciculatis linearibus crassis, floribus axillaribus solitariis, siliquis linearibus.*

De draad-vormige, dooreengeslingerde wortelvezels zijn horizontaal verspreid over den bast des booms, waarop deze *Bignonia* groeit. De geheele plant is kruid-aardig, en heeft eenen ronden, buigzamen, nederhangenden, gladden, licht-bruinen, weinig verdeelden, van 2 tot 3 voet langen steel. Hare bladen zijn glad, breekbaar, van 2 tot 2¼ duim lang, en tot $\frac{1}{5}$ duim breed; ook sommige van eene lancet-vormige gedaante worden onder dezelve aangetroffen. De bloemstelen zijn naauwelijks ½ duim lang, eenigzins hoekig. De kelk heeft vijf puntige insneden; de *corolla* is beneden tubuleus, meer naar boven buikig, zeer fijn behaard, grasgroen, met vijf ongelijk-aardige, in de hoogte gerigte lappen, waarvan de zoom paars is, en van welke de drie voorste kleinere lappen daarenboven nog op de binnenzijde eenen dusdanig gekleurden en iets verhoogden streep hebben. De didynamische *stamina* zijn ingeplant in het buikachtig gedeelte der *corolla*; een vijfde onvruchtbaar *stamen* staat in hun midden, van boven eindigende in een knopje, en dat, zoo als de

ove-

overige *filamenten*, als een verhoogde ſtreep van binnen de *corolla* naar beneden afloopt. Niet ſlechts de vruchtbare *filamenten*, maar ook de *ſtylus* komen iets buiten de *corolla* te voorſchijn, en zijn met fijne haartjes bezet; de *antheren* zijn oblong, ter zijde van de *filamenten* gehecht, violet, en aan hare bovenpunt twee aan twee verbonden. Uit het langwerpige, biſulcate vruchtbeginſel, dat door eenen iets verheven en gekleurden ring beneden omgeven is, rijst de draad-vormige *ſtylus* gebogen opwaarts, en eindigt in een ſchild-vormig, in zijnen omkring vleeschkleurig *ſtigma*. De *ſiliqua* is linie-vormig, rond, glad, beneden met den kelk, en met den zoo even vermelden ring bezet, en men vindt onder dezelve enkele die één voet, en zelfs nog langer zijn; dezelve opent zich in de lengte door twee kleppen, en is door een parallel papierachtig tusſchenſchot in twee vakken verdeeld, ter zijde van hetwelk de vlakke, lang gevleugelde zaden over elkander gehecht zijn.

Bignonia albida.

B. *foliis oppoſitis elliptico-lanceolatis utrinque attenuatis ſupra nitidis ſubtus albidis ad costam ſubtus purpurascentibus; floribus terminalibus axillaribusque confertis cernuis.*

Ik heb deze ſoort, den *Mengando manjal*, twee malen in bloei aangetroffen, in de maand October bij *Tjoo*, in het Bantamſche, en op den *Salak*, in December, waar dezelve insgelijks

paraſietisch voorkomt. Haar ſteng is heên en weder gebogen, ſchaars verdeeld, rond, glad, witachtig, en redelijk taai. De bladen zitten op eenen afſtand van 3 tot 5 duim paarsgewijze van elkander verwijderd, op korte, ronde, vleezige, meestal paarskleurige bladſtelen; derzelver rand is fijn en weinig uitgekarteld; voor het overige zijn zij dik van zelfſtandigheid, geheel glad, vlak, zonder aders, tot 4 duim lang, en bijna 2 duim breed. De korte bloemſtelen zijn draad-vormig, hoekig, éénbloemig, en ter plaatſe, waar zij uitkomen, zit eene menigte van kleine, priemvormige, purperkleurige *bracteën*. De kelk is bleekgroen, bekervormig, met vijf lange, lancetvormige, zeer puntige, paarſe inſneden, die van buiten met eene nerf doortrokken zijn. De *corolla* is gebogen tubuleus, van boven iets buikig, niet veel langer dan de kelk, met vijf bijna gelijkaardige, korte, regtöp ſtaande lappen; zij is grasgroen van kleur, en alleen boven op de binnenzijde paars geſtipt. De aanhechting der *ſtamina* is gelijk aan die van de *Bignonia angustifolia*; dezelve ſtaan namelijk oppoſit met de lappen der *corolla*, zijn didynamisch, tegen elkander gebogen, en bij deze ſoort veel langer dan de *corolla*; beneden hunne inplanting kunnen zij ook niet tot op den grond der *corolla* afloopen, alzoo een boordſel van vele kruidachtige haren zulks belet. De paarſe *antheren* zijn niet aaneengehecht, en het *ſterile ſtamen* is maar zeer klein, en diep in de *corolla* geplaatst. Het langwerpige vruchtbeginſel zit op eenen kleinen, tolvormigen vruchtbodem, ein-

eindigt in eenen draadvormigen *ſtylus*, die, zoo als de *filamenten* met fijne haartjes bezet is, en, iets gebogen, zijn ovaal, ſtomp en paarskleurig *ſtigma* nog boven dezelve verheft. De vruchten heb ik nog niet kunnen onderzoeken, en, naar het *germen* te oordeelen, ſchijnen dezelve niet wezenlijk van de andere ſoorten van *Bignonien* te verſchillen.

Van de vele *Solanums* onzer bosſchen worden de bladen van eenige ſoorten door de inlanders gekookt als groente gegeten. Ik kan mij niet herinneren, of mijn *Solanum paraſiticum* hiertoe ook behoort; het is het eenigſte *Solanum*, dat mij als paraſietisch bekend is, zoo dat ik het hierna den naam heb gegeven van

SOLANUM PARASITICUM.

inerme, foliis integris.

S. *caule frutescente nodoſo; foliis lato-lanceolatis baſi vix inaequalibus utrinque glabris; pedunculis extra-axillaribus multifloris; calice integerrimo.*

Offchoon ik dezen ſtruik, bij de *Sunda's Terongan* genaamd, met overhangende loten meermalen heb waargenomen, trof ik hem ſlechts eens bloeijende aan in de laatſte dagen van de maand Augustus, aan de boorden van den *Tjapus* op den *Salak*. Zijne ſtelen zijn rond, glad, grijsachtig, en eenigzins knobbelig, waar de bladen zitten. Deze ſtaan op $\frac{1}{3}$ duim lange, ronde, gladde bladſtelen; zij zijn membraanachtig, van bleek-groene kleur,

kleur, flaauw met aders doortrokken, van 5 tot 5½ duim lang, en van 1½ tot 2 duim breed.

De bloemstelen staan solitair nevens de bladoksels, zijn wrattig, en zelden langer dan de bladstelen. Elke bloem heeft een draadvormig, teeder, van 1 tot 1½ duim lang steeltje. De kelk is dopvormig, en de rand zonder insneden. De lillagekleurde, radvormige *corolla* heeft eenen maar zeer korten *tubus*, en haar in vijf diepe insneden verdeelde zoom is nedergebogen, en de punt van elke dier insneden is voorzien met eenen kleinen weêrhaak. Bij de *genitalien* valt niets aantemerken; de kleine bes is iets langwerpig rond, glad, oranje-kleurig, twee-huizig, en bevat maar eenige platte, niervormige zaadjes, welke met een gelijachtig vocht bedekt zijn.

Ook eene *Premna* vindt zich beneden de laurier-bosschen van den *Salak* parasietisch, zijnde mijne

PREMNA PARASITICA.

P. *foliis subcordato-ovalibus integerrimis coriaceis in venis supra et panicula corymbosa puberulis.*

Deze struik, bij de *Sunda's Jati aroy*, heeft eenen ronden, gladden, lichtbruinen, van binnen mergachtigen steel, die vorksgewijze verdeeld is. De groote bladen zitten gearmd aan ronde, beneden verdikte, en van boven iets uitgesleufde bladstelen, op eene zoodanige wijze, dat zij somtijds zelfs eenigzins schildvormig zijn. Zij zijn leêrachtig, vlak, van boven

ven met eene gewoonlijk ſtompe punt, met gegolfde randen, en zijn op de keerzijde zwak netsgewijze geäderd, en aldaar overzaaid met vele verdiepte puntjes. De terminale bloemſteel is bezet met enkele draadvormige *bracteën*. De twee lappen, waaruit de kelk beſtaat, zijn van boven gekorven. De trechtervormige *corolla* is aan hare opening wollig, en heeft vier even lange, ſtompe, nedergebogene inſneden. De vier *filamenta* ſtaan in de opening der *corolla*, wisſelen met derzelver inſneden af, zijn draadvormig, naar elkander toegebogen, en dragen ronde *antheren*. Het vruchtbeginſel vertoont zich kogelrond, ſchijnt vierhuizig te zijn; de draadvormige *ſtylus* gaat over in een in twee geſpleten *ſtigma*.

Eenige peperſoorten groeijen insgelijks aan de boomſtammen, ſomtijds ook op de met mos overdekte baſaltſteenen, die langs de oevers van den *Tjapus* opeengeſtapeld zijn. De drie ſoorten, welke ik aldaar ontdekte, behooren tot de afdeeling der *Peperomien*, met vleezigen ſteel en overhoekſche bladen.

Piper candidum.

P. *caule radicante tereti; foliis ſpatulatis l. ovalibus baſi attenuatis trinerviis utrinque laevibus margine puberulis ſubtus candidis; ſpadicibus axillaribus ſolitariis geminis ternisve.*

De ſteel is éénen halven voet lang, weinig verdeeld, heên en weder gebogen, naar boven met enkel fijne haartjes bezet. De dikke

bladen staan overhoeks op nog geen halven duim lange, halfronde, vlak uitgesleufde, en meestal eenigzins fijn behaarde bladstelen; dezelve zijn vlak, bleek-groen, van 1½ tot bijna 2 duim lang, en van 1¼ tot 1½ duim breed. De bloemkolven zitten in de bovenste okfels der bladen, ieder op eenen draadvormigen bloemsteel, die dubbel zoo lang is als de bladsteel; de kolven zelve zijn 2 duim lang, en iets gebogen.

Piper laevifolium.

P. *caule repente tereti; foliis lanceolatis utrinque attenuatis trinerviis laevibus subtus incanis; spadicibus erectis axillaribus terminalibusque distachyis ternis quaternisve.*

Dit omtrent éénen halven voet hooge plantje groeit voornamelijk op oude boomstammen, en tusschen dik met mos overdekte steenen aan den waterval van den *Tjapus*. De steel is heên en weder gebogen, fijn gestreept, paarskleurig, en zendt hier en daar een zijdtakje af. De beneden geplaatste bladen zijn gewoonlijk verkeerd eivormig, terwijl de naar boven zittende lancetvormig zijn. Zij staan op zeer korte, iets uitgesleufde, karmijnroode bladstelen; van zelfstandigheid zijn zij sappig, derzelver bovenzijde heeft eenen zwakken, fluweeligen wederschijn, en de middenrib is op dezelve iets verdiept; de lengte bedraagt 1½ duim, de breedte over ½ duim. De bloemstelen zijn niet langer dan de bladstelen, en

even

even zoo gekleurd. De kolven zijn van 2 tot 2½ duim lang, cijlindriek, en digt uit hermaphroditiſche bloemen zamengeſteld. Aan elke bloem zit beneden eene kleine, ſtompe, convexe, bleekroode, met glinſterende punten overſtrooide *bractea*, waardoor de beide ovale, ongeſteelde *antheren* gedeeltelijk overdekt worden. Het kogelronde vruchtbeginſel is in den kolf zelven geduikt, bezet met glinſterende ſtippen, en een puntvormig, ongeſteeld *ſtigma*. De kleine ronde vruchten zijn bijna ongeſteeld, met wratten bedekt, en niet grooter dan een kleine ſpeldeknop.

PIPER UMBROSUM.

P. *caule repente flexuoſo ſtriato, foliis inferioribus alternis orbiculatis, ſummis ſubopposſitis ovatis ſupra nitidis infra albicantibus, ſpadicibus axillaribus terminalibusque ſolitariis geminis ternisve.*

Ook dit ſucculente plantje vindt men tuſſchen baſaltblokken en op vermolmde boomen. De ſteel is overhoeks verdeeld, opſtijgend, en beneden iets paarskleurig. De bladſtelen zijn nog geen derde gedeelte van eenen duim lang, halfrond, en uitgeſleufd. De rand der bladen is aan de *baſis* iets naar beneden gebogen, en op derzelver witte onderzijde zijn zij boven de *baſis* met drie nerven en eenige aders geteekend; de grootere derzelve zijn 1¼ duim lang, en 1 duim breed. De bloemſtelen zijn geſtreept, iets langer dan de bladſtelen, en dragen van 1½ tot 2½ duim lange, eenigzins

zins bogtige bloemkolven, welke laatſte, door vergrooting gezien, als met glinſterende puntjes beſtrooid zich voordoen. Ook hier zitten de vruchtbeginſels in verdiepingen, en elk derzelve is beneden bedekt door eene niervormige, niet afvallende *bractea*, die in haren omkring met vlakke, karmijnroode kliertjes ingevat is; ſlechts eene enkele, ronde, in twee vakken verdeelde *anthera* komt aan de eene zijde van deze *bractea* te voorſchijn, zonder een ſpoor van *filament* te vertoonen. Het *ſtigma* is als een ſtip. Het kleine zaad eivormig, met verheven puntjes bezet, en met een melig *Perispermium* gevuld.

BIJDRAGE

TOT DE KENNIS ONZER

JAVAANSCHE EIKEN;

DOOR

CAREL LODEWIJK BLUME, *M. D.*

MET ZES GEËTSTE PLATEN.

OVER EENIGE

JAVAANSCHE EIKEN.

Geene ſoort van geboomte geeft aan de bosſchaadjen in de hoogere ſtreken van ons gebergte een zoo eigenaardig en indrukwekkend aanzien, als de *Eik*. Schier vreemd daarentegen is deze boom aan de alluviale gronden van dit eiland; want van veertien verſchillende eiken, die ik tot dus verre in het westelijk gedeelte van *Java* heb waargenomen, worden ſlechts zelden de *Quercus elegans* en *Quercus ſundaica* gevonden op 1500 voet hoogte boven de oppervlakte der zee, terwijl al de overige ſoorten eene hoogte van 3000 tot 8000 voet bewonen. Van daar dan ook is deze nuttige boom tot nu toe geheel onbekend gebleven; want hoe weinigen hebben nog, uit zucht tot de kennis onzer planten, onze aloude bosſchen bezocht? met hoe veel zwarigheid gaat niet het vellen van dikke en hooge boomen gepaard, en hoe zelden eindelijk vindt men gelegenheid, hetzelfde gewas herhaaldelijk te onderzoeken, en langs dien weg tot de kennis te geraken van al hetgeen tot de juiste bepaling van zoodanig gewas vereischt wordt?

De inlander daarentegen is beter met onze eiken bekend; naauwelijks heeft hij eenen enkelen houw in eenen dezer boomen gedaan, of hij

hij weet terſtond, dat het een *paſſan*, een eik is (*).

Even als bij vele der Amerikaanſche eikſoorten, vindt men ook bij verre de meeste der onzen met heelrandige bladen (*folia integerrima*); doch van al de zeventien ſoorten, bij *Perſoon* in zijne *Synopſis plantarum* beſchreven, zoude men, volgens de aardrijkskundige ligging van *Java*, hier geene andere zoeken, dan de *Quercus molucca* van *Rumphius* (tom. III. t. 56.), of ook de *Quercus concentrica*, het eerst door *de Loureiro* in *Cochinchina* ontdekt. In het *herbarium*, mij door mijnen vriend Profr. *Reinwardt* nagelaten, vinde ik inderdaad een exemplaar als *Quercus molucca* van *Java* opgegeven; ook bezit ik een blad met het bijſchrift: *Quercus molucca celebica.* Beide echter wijken zoo zeer af van de afbeelding en beſchrijving van *Rumphius*, dat zij verdienen tot twee verſchillende ſoorten te worden gebragt. Want ſlechts de afbeelding en beſchrijving van *Rumphius* heeft den ſyſtematiſchen kruidkenner, bij de opgave der onderſcheidene kenteekenen van de *Quercus molucca* tot leiddraad kunnen ſtrekken, en niemand heeft er ooit een gedroogd exemplaar van gezien. Even min kan ik voor als nog eene der hier beſchrevene ſoorten overeenbrengen met de *Quercus concentrica*, en alleen mijne *Quercus depreſſa* en *Quercus glaber-*

(*) Eenige der bij de *Sunda's* als *Paſſan* bekende boomen, maken evenwel hiervan eene uitzondering, en behooren tot het *genus Fagus*, en de *Paſſan batu* tot een ander geſlacht der *Amentaceen*.

berrimâ kunnen met haar worden vergeleken, wanneer het karakter van de *Quercus concentrica* onduidelijk mogt zijn uitgedrukt.

Mijn oogmerk is, om aan het Bataviaasch genootſchap een gedeelte van mijne botaniſche waarnemingen over dit onderwerp medededeelen, ten einde langs dien weg de aandacht op dit nuttig boomgewas te vestigen; want zeer zeker behoeft het hout van eenige der hier beſchreven ſoorten weinig voor het Europiſche te wijken in geſchiktheid tot ſcheepsbouw en timmerwerk; en het ware misſchien te wenſchen, dat deskundigen, ten aanzien van deze geſchiktheid, zich met een nader en naauwkeurig onderzoek belasten wilden.

Gaarne had ik gewenscht, dat van alle de tien ſoorten van eiken, tot welker beſchrijving ik nu zal overgaan, de door den heer *Latour* naar het leven vervaardigde afbeeldingen in het koper hadden kunnen worden gebragt. Doch men zal ligtelijk beſeffen, welke moeite daaraan verbonden is, daar alle, tot het etſen in koper benoodigde, werktuigen ons ontbreken, en niet alleen de platen, maar zelfs de pers hier eerst hebben moeten worden aangemaakt. De heer *A. J. Bik*, voormalig eerſte kunstteekenaar bij het departement van landbouw, kunſten en wetenſchappen, heeft zich evenwel daardoor niet laten afſchrikken, en, aangemoedigd door de beſturende leden van het Bataviaasch genootſchap, heeft hij de bij deze gevoegde zes geëtſte platen met onovertreffbaren ijver ten uitvoer gebragt.

Quercus elegans, Bl.

Q. *foliis obovato-oblongis obtuſe acuminatis in petiolum decurrentibus integerrimis glabris, fructibus confertis, calice fructus urceolato e crenulis concentricis tuberculato, nuce hemisphaerica.*

De bladſtelen zijn van ¼ tot ⅓ duim lang.
De bladen zijn van 8 tot 14 duim lang, en 3¼ tot 5¼ breed.

Ik nam dezen 60 voet hoogen boom ſlechts in de bosſchen bij *Tjiangasſa* in het Bantamſche waar. Zijne in de lengte ſterk opgeſcheurde ſchors is asch-graauw, aan de jonge rijzen vuil-bruin, gereept, met enkele witachtige ſtippen. De korte bladſtelen zijn beneden eenigzins opgezet; de groote bladen vlak, even op- en nedergebogen, glanzig, leerachtig, en op de keerzijde ſtaan de ribben bijna geheel overhoeks vooruit. De katjes (*amenta*) komen uit de bovenſte blad-okſels, en worden van 5 tot 7 duim lang; na dat de vrouwelijke katjes tot volmaaktheid zijn gekomen, vormen zij eenen langwerpigen tros, uit bijeengehoopte ongeſteelde vruchten beſtaande. De vrucht-kelk (*cupula*) vertoont zich als een tamelijk vlak, aan de randen veelal zamengedrukt ſchoteltje; op de uitwendige zijde is hetzelve met knobbelige tandjes bezet, die kringsgewijze over elkander geplaatst zijn; eene vlak convexe, in haar midden nedergedrukte ſchijf (*discus*) beſlaat het binnen-gedeelte van de-

dezen kelk. De noot is van onderen vlak concaaf, van boven glad, en heeft ter zijde een klein puntje.

QUERCUS DEPRESSA, Bl.

Q. *foliis ovato-oblongis obtuse acuminatis basi rotundatis integerrimis glaberrimis falcatis, fructibus confertis, calice fructus planiusculo basi attenuato concentrice tuberculato, nuce orbiculato-depressa sulcata.*

De bladstelen ¼ duim lang.
De bladen van 5 tot 7 duim lang, en van 2 tot 2½ duim breed.

Ik ontdekte deze soort in de maand April j. l. op den *Gedé* aan deszelfs noordelijke zijde bij *Kandang Badak*, waar ik mij op eene hoogte van 8000 voet gedurende eenige weken heb opgehouden. Hier wordt hij naauwelijks 40 voet hoog, en draagt ook zeldzaam vruchten, terwijl hij eenige duizend voet lager tot eene aanzienlijke hoogte opgroeit. Zijne schors is vuil-bruin, sterk opgespleten, zamentrekkend van smaak; de jonge takjes licht-bruin, met ingedrukte wratjes, staan tegen de toppen somtijds bundelsgewijze, en zijn door de afgevallene bladen gelikteekend. Opmerkenswaardig is het afwijkende in gedaante en grootte der bladen aan de nog jonge boompjes; dezelve zijn namelijk verkeerd ei-vormig, in de lengte gerekt, stomp toegespitst, veel vlakker, en tot één voet lang. De korte bladstelen zijn niet uitgesleufd, beneden aan

hare *basis* dikker. De bladen broos-lederachtig, glanzig, van onderen met bijna over elkander geplaatste ribben. De van 4 tot 5½ duim lange katjes staan in de toppen der jonge rijzen, zijn zwak gereept, asch-graauw, en zoowel de mannelijke als de vrouwelijke bloesems zijn om dezelve bij hoopjes verzameld. De groote vruchten zitten in de gedaante eener ronde druif om den middensteel (*axis*) van het katje. De vrucht-kelk is van boven redelijk vlak, beneden eenigzins trechter-vormig, uitwendig met rijen van dikke knobbels bezet, en de groote schijf is van binnen nedergedrukt, en aan hare kanten verhoogd. De vlak-halfronde noot is van onderen ingedrukt, vertoont zich in het midden aldaar vlak-verhoogd, doch in den omvang met vele gaatjes; van boven is zij ingedrukt, afloopend gestreept, doch evenwel glad.

Quercus glaberrima, Bl.

Q. *foliis oblongis obtuse acuminatis basi obtusiusculis integerrimis glaberrimis subfalcatis, fructibus confertis calice fructus planiusculo squamoso-tuberculato, nuce subrotunda.*

De bladsteelen ¼ duim lang.
De bladen van 5 tot 6½ duim lang, en van 2 tot 3 duim breed.

Op den hoogen bergtak van *Gejer bintin* (*), wel-

(*) Wegens de gedaante van eene vesting aldus genoemd.

welke in de gedaante eens hoefijzers in noordwestelijke ſtrekking zich ſluit aan den *Pangarango* heb ik deze ſchoone, ongeveer vijftig voet hooge, eik-ſoort gevonden. Op het eerſte gezigt meende ik de *Quercus depreſſa* voor mij te hebben; doch de beſchouwing der vrucht, namelijk de volkomen halfronde noot; en de geheel verſchillende gedaante van den vrucht-kelk overtuigden mij evenwel, dat het eene bijzondere ſoort is.

De tronk verdeelt zich reeds 25 tot 30 voet boven den grond in wijd uitgeſpreide takken, en is met eene dikke, knobbelige, geſcheurde, vuil-bruine ſchors bekleed. De jonge loten zijn rond, donker-bruin, met langwerpige verhoogd-ingedrukte wratjes. De korte bladſtelen beneden knoestig opgezet. De bladen ſtijf-lederachtig, zeer glad, glinſterend, op de keerzijde met ſterk vooruitkomende ribben, zoo dat de tusſchen-ruimten van boven convex, van onderen concaaf verſchijnen. De katjes ſtaan in de toppen der jonge rijzen, zijn ongeveer vier duim lang, waar aan de vrouwelijke bloeſems in knopjes, ieder knop uit drie bloemen zamengeſteld, in menigte voorkomen, zoo dat de vruchten naderhand als druiven zamenhangen. Het kommetje van den eikel is voornamelijk beneden platter dan dat der *Quercus depreſſa*, en de ſchubbetjes zijn daar aan niet zoo ontaard, als bij die ſoort; de ſchijf binnen den kelk is effen, in het midden een weinig ingedrukt. De volmaakt halfronde eikel is glad, van boven met eene kleine punt. Deze eikels bereiken daar-

enboven nooit de grootte van die der *Quercus depresſa*.

Quercus angustata, Bl.

Q. *foliis oblongo-lanceolatis utrinque acuminatis integerrimis ſupra lucidis ſubtus glaucis, amentis axillaribus terminalibusque elongatis, calice fructus planiusculo baſi convexo ſquamoſo, nuce obovato-globoſa.*

De bladſtelen zijn $\frac{1}{3}$ duim lang.
De bladen zijn van $4\frac{1}{2}$ tot 6 duim lang, en van $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ duim breed.

In menigte vindt zich deze ſoort aan den oorſprong van den *Tjiburrum*, aan de noordelijke afhelling van dat gedeelte des *Gedé's*, het welk als *Goenoeng Batoe* bekend is. Daar zag ik, op eene hoogte van ongeveer 4200 voet, boomen van deze ſoort, die boven de 80 voet hoog waren, en van welke het hout, alhoewel nog niet uitgewaſſen, een zeer digt zamenſtel had. Ook zijne kroon breidt zich in vele dikke takken uit, en de baſt is, even als bij de meeste onzer eiken, oneffen opgeſcheurd, vuil van kleur, en de jonge loten wit geſpikkeld. De bladſtelen zijn halfrond, van boven vlak, en naar beneden toe dikker. De bladen effen, het bovenſte einde is ſterk, doch niet geheel ſpits voorgetrokken, het beneden einde daarentegen grootendeels zeer ſcherp afloopend; op de bovenzijde zijn zij don-

donker-groen, waar de ribben iets ingedrukt zijn, welke laatſte op de donker zee-groene achterzijde daarentegen bijna in paren voor-uitkomen. De katjes ſtaan gedeeltelijk op zich zelve in de bovenſte blad-okſels, gedeeltelijk vertakt in de toppen; uitgeſpreid, zijn dezelve gereept, wit-achtig bepoederd, en de vrouwelijke ziet men meestal boven de mannelijke bloemſtelen. Men kan beide ſoorten van katjes ligt van elkander onderkennen, vermits de vrouwelijke korter, en voornamelijk beneden dikker zijn, en hare bloeſems beneden in, van elkander verwijderde, knopjes, van boven ſlechts op zich zelve zitten; aan de mannelijke katjes zijn daarentegen de uit 3 tot 5 bloemen zamengeſtelde knopjes digter opeengehoopt. Aan elk dezer mannelijke knopjes zijn beneden drie zeer kleine, eivormig-puntige ſchubben aangedrukt, van welke de eene beneden, de beide andere ter zijde geplaatst zijn. De zesdeelige kelk is mede bepoederd, zijne inſneden zijn ovaal-puntig, en iets concaaf. De tamelijk talrijke *filamenten* zijn van ongelijke lengte om eene verhoogde viltige ſchijf geheecht, met rood-achtige, dubbele *antheren*. Ook aan de vrouwelijke bloemen bevinden zich aan den beneden kant eene, of eenige eivormig-puntige ſchubben, iets grooter dan aan de mannelijke bloemen. Het ovaat-kogelvormige vruchtbeginſel is met drie *ſtigmata* bekroond, en beneden omzoomd met eenen geſchubden kelk. De meeste vruchtbeginſels vallen af, weshalve de eikels over het algemeen op zich zelve aan den met witte warten bezetten vruchtſteel worden aangetroffen.

Alhoewel het kommetje van den eikel tamelijk vlak is, zoo komen de randen toch meer voor dan bij de navolgende ſoort, en de bodem is ook veel hooger; op de buitenzijde is hetzelve door de, een weinig afſtaande, punten der vele, over elkander liggende, iſabelkleurige, door vergrooting viltig zich voordoende ſchubben een weinig ruig; de binnenrand van dit kommetje is daarentegen zijdeächtig, en de verhoogde *discus* iets bultig. Een cijlindriek punt ſtaat boven op de ovaatkogelvormige noot, die van onderen ſterk ingedrukt en met kuiltjes gemerkt is.

QUERCUS PSEUDO-MOLUCCA, Bl.

Q. *foliis elliptico-oblongis acuminatis baſi acutis integerrimis ſupra lucidis ſubtus glaucis, amentis confertis terminalibus, calice fructus plano ſquamoſo, nuce hemisphaerica.*

De bladſtelen zijn $\frac{1}{3}$ duim lang.
De bladen van $5\frac{1}{2}$ tot 8 duim lang, en van 2 tot $2\frac{3}{4}$ duim breed.

Deze eik bevindt zich in dezelfde ſtreken als de zoo even beſchreven ſoort, en komt dezelve ook in groei zeer nabij. De bladen zij echter grooter, niet zoo ſmal uitgerekt, en loopen voornamelijk aan de beneden-punt nooit zoo ſcherp als bij de *Quercus angustata* toe. Daarenboven is de viltige ſchijf in de mannelijke bloem vlakker, hare inſneden ſtomper, doch de *filamenten* langer. Hierbij komt, dat

de

de randen van den kom des eikels geenszins vooruitſtaan, dat dezelve geheel vlak op de algemeene *axis* zit, en eene van gedaante halfronde noot voortbrengt.

Den navolgenden eik heb ik aanvankelijk voor eene bijzondere ſoort aangezien; volgens nadere waarnemingen moet ik echter gelooven, dat het ſlechts eene *varieteit* is van de *Quercus pseudo-molucca.* Wat de vrucht betreft, zoo maakt zij als het ware eenen overgang tot de *Quercus angustata;* maar de vrucht-kelk is hier beneden geheel vlak, en zijne ſchubben zijn veel minder in getal, maar daarentegen veel grooter en minder aangedrukt, dan bij beide de voorgaande ſoorten.

QUERCUS PSEUDO-MOLUCCA, Varietas.

Q. *foliis et amentis pseudo-moluccæ, calice fructus plano squamoſo-aspero, nuce ovato-ſubrotunda.*

Deze hooge boom is op den *Salak* bij eenigen onder den naam van *Paſan ſoeſoe*, bij anderen onder dien van *Paſan kalimborot* bekend, en bewoont in groot getal de boven de watervallen van den *Tjapus* gelegene bosſchen, van waar ik in de maand mei j. l. eenige bloeijende takjes ontving. Deze zijn rondglad, ſlechts met enkele witte ſtippeltjes gemerkt. De bladſtelen rond, en zoo als gewoonlijk naar beneden toe dikker. De bladen zijn geheel vlak, lederachtig, op de keerzijde met ongeveer tien paar bijna over elkander geplaatſte ribben. De katjes ſtaan in trosſen in de bo-

venſte bladokſels, zijn iets gereept, grijsachtig beſtoft, en zoo wel om de vrouwelijke als mannelijke bloemſtelen zitten de bloeſems zeer los, en zelfs nu en dan geheel afzonderlijk, het geen nogtans meer bij de vrouwelijke dan bij de mannelijke plaats heeft. De tot rijpte gekomene kelk is vlak ſchotelvormig, met aangedrukte, aan de punt afſtaande, vrij groote ſchubben voorzien, en van binnen met eenen verhoogden, bultigen *discus*. De ovaat-kogelvormige noot is van anderen ſterk ingedrukt, van boven met een puntje, en zeer flaauw geſtreept.

Quercus sundaica, Bl.

Q. *foliis ellipticis oblongis acuminatis basi parum attenuatis integerrimis ſupra glabris ſubtus cinereo-glaucis, amentis ſolitariis, calice fructus planiusculo ſquamoso-aspero, nuce orbiculato-depreſſa.*

De bladſtelen zijn naauwelijks ¼ duim lang. De bladen van 6½ tot 8½ duim lang, en van 2½ tot 3½ duim breed.

Toen ik in de maand december 1821 de bedding van de rivier *Tjitapuſſang*, oostelijk van *Sadjra* in het Bantamſche, opging, kwam mij deze 80 voet hooge eik het eerst voor; naderhand ook op onderſcheidene plaatſen in de reſidentie *Buitenzorg*. Het is dezelfde, die in het *herbarium* van den Heer *Reinwardt* als *Quercus molucca* opgegeven wordt.

Zie

Zie hier mijne waarnemingen, destijds nopens dezen boom ter nedergeſchreven:

De korte bladſtelen zijn rondachtig, onuitgeſleufd. De lederachtige bladen zijn vlak, naar boven toe in eene ſtompe voorgetrokkene ſpits, en beneden maar een weinig puntig uitloopende; derzelver bovenzijde is donkergroen, en op den anderen kant bevinden zich tot 14 paar iets vooruitſtekende ribben, van welke die van beneden, even als de jonge rijzen, en de blad- en vrucht-ſtelen, met een flaauw, viltachtig dons bedekt zijn. Aan de nog jonge bladen ziet men kleine zijdelingſche, lancetvormige, ſchielijk afvallende *ſtipulae*. De van 4 tot 5 duim lange katjes zitten op zich zelve in de bovenſte bladokſels, in eene van de takken afgekeerde rigting, van welke de vrouwelijke ſlechts weinige ongeſteelde vruchten opleveren. Derzelver kom gelijkt een vlak ſchoteltje, dat met ovaat-puntige, over elkander geplaatſte, bij vergrooting viltig ſchijnende ſchubbetjes bedekt is. De zeer vlak-halfronde eikel is van boven iets afloopend geſtreept, glad, met eene korte, ſtompe, witachtige punt.

Quercus pruinosa, Bl.

Q. *foliis ovato-oblongis acuminatis baſi rotundatis ſubtus fulvo-leproſis, amentis confertis, calice fructus planiuſculo ſquamoſo-echinato, nuce ovato-orbiculata.*

Bladſtelen naauwelijks ¼ duim lang.
Bladen van 4½ tot 6½ duim lang, en van 2 tot 2¾ duim breed.

In de ſtreken van den oorſprong van den *Tjikundul*, alvorens deze zijne wateren vermengt met die der meer dan 200 voet hooge heete watervallen (*), aan de noordelijke zijde tusſchen den *Gedé* en *Pangarango*, zien wij de bosſchen rijkelijk met dezen prachtigen boom verſierd. De tronk wordt ongeveer van 50 tot 60 voet hoog, en de wijd uitgebreide kroon verſpreidt een zacht lommer over deze woeste oorden.

De jonge rijzen, zelfs de katjes, en de aan de bovenſte bladen geplaatſte linievormige, iets concave *ſtipulæ*, zijn vuil-geel viltig, als het ware ſchurft, zoo als zulks bij de bladen is aangegeven, en ook in mindere mate met de zeer korte bladſtelen het geval is. De bladen zijn effen, derzelver voorgetrokkene ſpits eindigt ſtomp, de middenrib komt op beide zijden vooruit, en is ook op de bovenzijde iets viltig, en de ribben ſtaan op de achterzijde bijna parallel. Aan de terminale katjes zitten de vrouwelijke bloeſems ſomwijlen afzonderlijk, dikwijls ook beneden de meer ineengedrongene groepen der mannelijke bloemen; el-

(*) Deze watervallen, ja deze geheele ſtreek aan den *Gedé*, is voor mij nog nooit door eenen reiziger bezocht geworden; de eerſte liggen benoorden, iets meer dan 2000 voet onder den grooten krater van dezen vulcaan; het water wordt uit het rotsachtig geſteente in de hoogte geſtuwd, en vormt aldus drie van 8 tot 12 voet breede takken, die met vreesſelijk geweld in den afgrond ſchieten. Boven aan de bronnen bedraagt de temperatuur van het water van 126° tot 128° Fahrenheit; beneden bij de vereeniging der drie armen nog 100° Fahrenheit. En zelfs hier is het plantenleven buitengewoon werkzaam: aan de randen, ja zelfs in het heete ſlijk groeijen *Impatiens*, *Begonia*, mijne vrije *Gunnia eroſa*, en ook onder anderen mijn ſchoone *Laurus citrita*.

elke groep dezer laatste met drie kleine, scheeflancetvormige, aan elkander liggende schubbetjes. De insneden van den vijf- tot zes-tandigen kelk zijn puntig, en de van 9 tot 12 ongelijk lange *filamenten* breiden zich om eenen viltigen, convexen *discus* uit; sommige derzelve zijn onvruchtbaar, de overige dragen niervormige, dubbele *antheren*. Ook de vrouwelijke bloemen zijn beneden met schubbetjes bezet; haar kelk is uit, over elkander, aan het *germen* aangedrukte, eivormig-toegespitste schubbetjes zamengesteld. Elk vruchtbeginsel eindigt in van 3 of 4 korte, dikke, beneden viltige, boven gladde *stigmata*. Niettegenstaande de meeste der vrouwelijke bloemen mislukken, zoo staan de vruchten toch wegens hare grootte gedrongen bij elkanderen. De groote vrucht-kelken zitten vlak aan de *axis*, en hunne, met de stevige punt sterk afstaande schubben zijn onder het vergrootglas viltig; de rand, die den vlak-convexen *discus* van binnen omsluit, is zijdeachtig. Eene stompe, viltige punt zit boven op de noot, die van onderen sterk uitgehold is.

Quercus rotundata, Bl.

Q. *foliis oblongis acuminatis basi attenuatis integerrimis glabris subtus glaucescentibus, amentis axillaribus, calice fructus hemisphaerico margine squamulis adpressis cincto basi attenuato obliterato, nuce superne plano-convexa inferne rotundata.*

Bla-

Bladſtelen van $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ duim lang.
Bladen van $4\frac{1}{2}$ tot $5\frac{1}{2}$ duim lang, en van $1\frac{3}{4}$ tot 2 duim breed.

Het hout van dezen, onder den naam van *Paſſan koppia* bekenden eik, van ongeveer 70 voet hoogte, die van den *Salak* afkomſtig is, is zeer zwaar, en zijne, niet zeer dikke, bruinroode bast heeft eene oneffene en vuil-bruine opperhuid. De rijsjes zijn okerbruin, met vele ruwe wratjes. De bladen, welker punt iets overgebogen is, zijn lederachtig, van boven glanzig, met van 6 tot 10 paar op de beneden zijde voorſtaande ribben doortrokken, waarvan de benedenſte paarsgewijze, de bovenſte gewoonlijk afwisſelend geplaatst zijn. De katjes bevinden zich in de terminale bladokſels, en ook in de toppen, zijn veeltijds overgebogen; aan dezelve zijn beneden enkele vrouwelijke bloeſems boven de meer elkander naderende mannelijke aangehecht. De vrouwelijke bloemen zijn met drie *ſtigmata* bekroond, en de kelk zoowel als het *germen* iets zijdeachtig. De noot, welke diep in den kelk is ingeſloten, heeft van boven een ſtomp puntje, is ſomtijds een weinig ingedrukt, en daarbij flaauw geſtreept; beneden is zij volkomen halfrond.

Quercus induta, Bl.

Q. *foliis elliptico-oblongis acuminatis baſi acutis integerrimis glabris ſubtus cinerascentibus, calice fructus hemisphaerico baſi*

basi attenuato rugoso-edentulo, nuce hemisphaerica depressa.

Bladstelen van ½ tot ¾ duim lang.
Bladen van 5 tot 9 duim lang, en van 2 tot 3 duim breed.

Ook de kennis van dezen schoonen boom heb ik aan mijnen togt naar den *Gedé* te danken. Dezelve wordt bij den oorsprong van den *Tjiburrum*, en menigvuldiger nog iets lager tusschen deze rivier en de *Tjiwaling* aangetroffen. Zijn stam is gewoonlijk boven de honderd voet hoog, en de roodbruine schors is opgescheurd, aan de takken donkerbruin met verhoogde, nedergedrukte puntjes, terwijl de jonge rijzen eigenaardig vaal-groen en glad zijn. De afwisselende bladen zijn lederachtig, effen, derzelver spits iets stomp, en de middenrib bot zoowel op de grijsachtig-groene boven- als op de lichtgrijze beneden-zijde uit, uit welke middenrib doorgaans 10 paar ribben komen, waarvan de onderste bijna tegen elkander over staan; de kleur der jonge bladen is buitengewoon bleek. De lange katjes staan in de oksels der tegen de toppen meer elkander genaderde bladen, zijn eenigzins gestreept en witachtig; ook ziet men de vrouwelijke in een minder getal doorgaans boven de mannelijke katjes, en van beide zijn de bloemen tegen het einde der katjes meer op eengehoopt, dan aan het benedenste gedeelte van de *axis*. De schubbetjes, zoowel der mannelijke als vrouwelijke bloemen, zijn priemvormig. De mannelijke kelk van 5 tot 6 deelig,

lig, iets viltig; de inſneden ovaat-puntig; en binnen de bloem ziet men van 8 tot 10 ongelijk lange, haarvormige *filamenten*, gehecht om eene wollige ſchijf, met kleine, ronde, dubbele *antheren*. De vrouwelijke kelk, ſchubbig, iets viltig, omſluit het zijde-achtige vruchtbeginſel, dat drie korte, dikke, ſtompe *ſtigmata* voortbrengt. Aan de rijpe vruchten, welke zeldzaam opeengehoopt gevonden worden, zijn de ſchubben aan het kommetje tot op eenige flaauwe overblijffelen na, geheel verdwenen; hetzelve is geheel houtachtig, en de groote noot is tot over de helft daarin beſloten; deszelfs *discus* is groot, vlak verhoogd, en bultig. De noot is beneden diep ingedrukt, en in den omkring dezer verdieping gegroefd, van boven iets nedergedrukt, met eene ſtompe punt, dikwijls geſtreept, en pas rijp geworden zijnde, zijdeachtig glanzig.

Quercus gemelliflora, Bl.

Q. *foliis oblongo-lanceolatis utrinque acuminatis ſuperne repando-ſerratis ſupra nitidis ſubtus glaucis, pedunculis femineis gemellifloris, calice fructus hemisphaerico ſquamoſo, nuce ovata.*

Bladſtelen van $\frac{1}{3}$ tot boven $\frac{1}{2}$ duim lang.
Bladen van 5 tot 7 duim lang; en van $1\frac{1}{2}$ tot $1\frac{3}{4}$ duim breed.

Deze eik, die onder den naam van *Paſſan hiries* bekend is, bemint zeer de koele hoogten op den *Salak*, van waar mij eenige takken

ken in de maand Augustus j. l. werden aangebragt. Het hout, dat ik daarvan bezit, is, offchoon deszelfs kleur naar het vaal-bruine overhelt, zeer digt, en wordt gezegd bijzonder duurzaam te zijn. De jonge takken zijn rond, bijna zwart-bruin, fijn geſtippeld, en aan de rijzen, welke even als de bladen aan de toppen dikwijls bijeengehoopt zijn, zit een roestkleurig dons, dat ook aan de jonge bladſtelen voorkomt, en zich ſomtijds beneden op de keerzijde van het blad opwaarts trekt. Men ziet dat ook hier de bladſtelen beneden een weinig opgezet zijn, en dat de ſpits der bladen niet volkomen puntig toeloopt. De vrouwelijke bloemſtelen zijn insgelijks met het voorzegde dons overtrokken, meestal korter dan de bladſtelen, in welker okſels zij op zich zelve ſtaan, en gewoonlijk twee, of ook maar eene bloem dragen, waarvan het *germen* triginisch is. Zonder bijzondere ſteeltjes zitten de halfronde, geſchubde kommetjes der eikels op den verdikten vruchtſteel; de midden in het kommetje ſtaande ſchijf is iets verhoogd en bultig. De eikel gaat reeds uit het eivormige in het oblonge over, is glad, van boven met een ſtomp puntje, beneden ingedrukt, met eenige kleine holligheden.

ERRATA.

Bladz.	I	*reg.*	15	*ſtaat:*	erken en	*lees:*	erkennen
„	VIII	„	14	„	Indië;	„	Indië; voorzitter;
„	XXXII	„	23	„	alrede	„	alreede
„	XXXVII	„	31	„	Schoole	„	School
„	XXXVIII	„	6	„	verhandelingen	„	verhandelingen
„	„	„	19	„	RITTTEM	„	RITTEM
„	„	„	29	„	Z. K.	„	I. R.
„	XLI	„	8 en 9	„	alrede	„	alreede
„	XLIII	„	4 en 5	„	ongevalllg	„	ongevallig
„	„	„	11	„	daarna dan	„	daarna aan
„	XLV	„	12	„	XI	„	IX
„	LIII	„	23en24	„	J. Crawfurd en B. M. Westermar	„	leze beiden ijn overleden.
„	2	„	35	„	gewoone	„	gewone
„	5	„	35	„	lijneu	„	lijnen
„	10	„	34	„	gewoone	„	gewone
„	19	„	20 en 21	„	gewoone	„	gewone
„	20	„	29	„	geenzins	„	geenszins
„	21	„	24	„	noorwesteinde	„	noordwest-einde
„	26	„	2	„	veldfaat	„	veldſpaat
„	28	„	23 en 24	„	heterophylla	„	heterophylla]
„	35	„	5	„	gewoone	„	gewone
„	50	„	11	„	onderelnde	„	onderelnde
„	53	„	30	„	vau	„	van
„	60	„	17	„	eenen eed	„	een eed
„	61	„	21	„	gronden	„	grondden
„	63	„	27 en 28	„	zoonen	„	zonen
„	„	„	33	„	„	„	„
„	64	„	4	„	„	„	„
„	„	„	8	„	„	„	„
„	89	„	28	„	ophondt	„	ophoudt
„	96	„	5	„	harst	„	hars
„	153	„	4	„	dienvolgens	„	diensvolgens
„	158	„	12	„	harst	„	hars
„	159	„	3	„	„	„	„
„	„	„	9	„	„	„	„
„	„	„	13	„	„	„	„
„	„	„	24	„	harstdeelen	„	harsdeelen
„	„	„	33	„	„	„	„
„	160	„	16	„	harst	„	hars
„	„	„	22	„	„	„	„
„	165	„	34	„	harſtig	„	harsachtig
„	166	„	2	„	harst	„	hars

De overige drukfouten, die hier en daar nog ſchuilen, gelieve de toegenegen lezer goedgunſtiglijk te verſchoonen.

Quercus depressa Bl

Latour. Del

I. Bik. Sc.

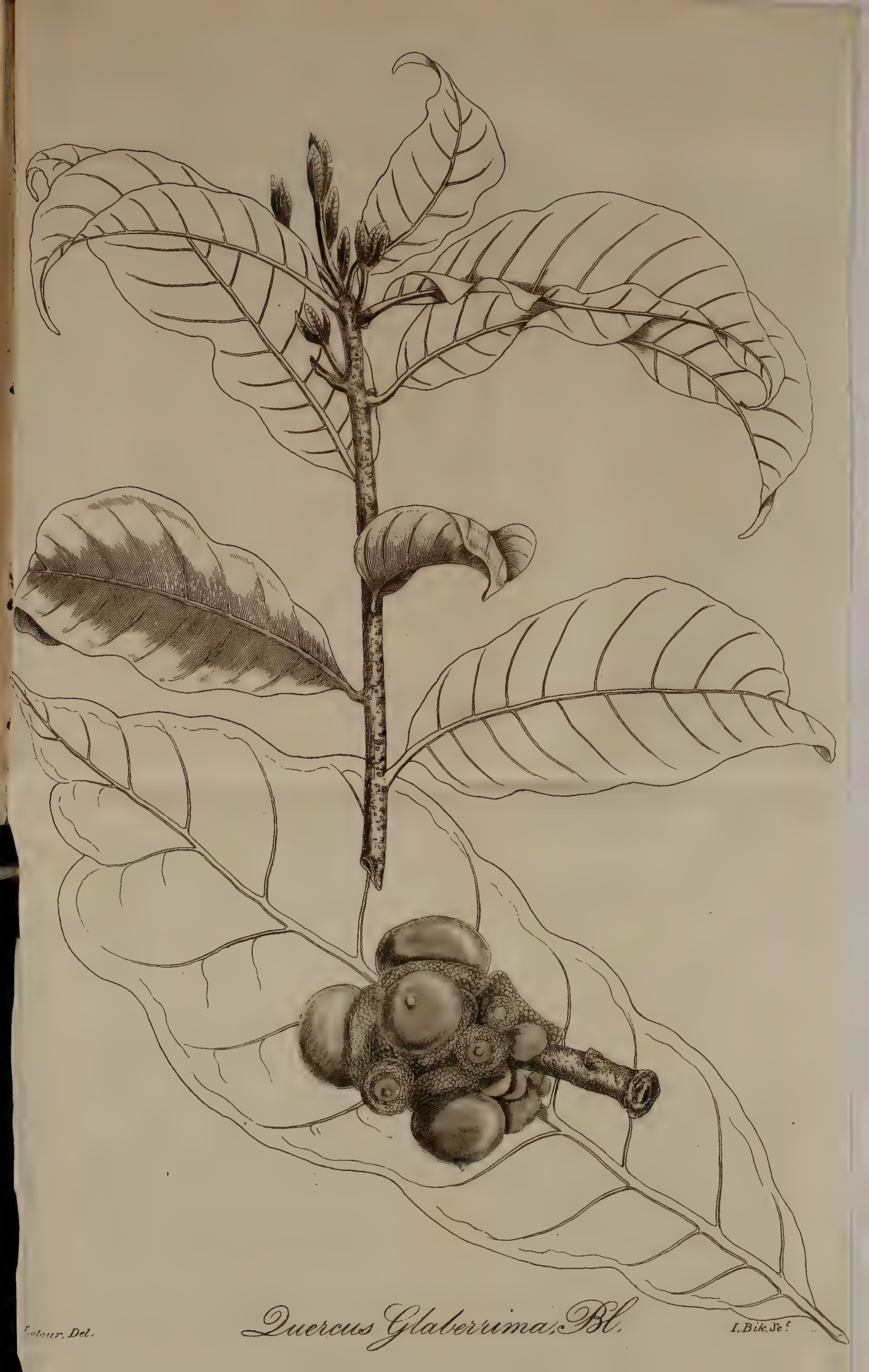

Quercus Glaberrima, Bl.

Latour. Del.

I. Bik. Sc.

Latour. Del.

Quercus. Angustata. Bl.

I. Bik. Sc.t

Latour, Del.

Quercus Pseudo-Molucca Bl.

IBik. Sc.t

Quercus Pruinosa. Bl.

Latour Del

I. Bik Sc.t

Latour Del

Quercus Gemelliflora. Bl.

I. Bik. Sc.t